

Др Милан БОРКОВИЋ

ОМЛАДИНА БЕОГРАДА У РАТУ И РЕВОЛУЦИЈИ 1941—1945. ГОДИНЕ.

Борба против окупатора и домаћих квислинга за национално и социјално ослобођење свих наших народа и народности, развијала се на читавој југословенској територији. У тој борби скојевска и омладинска организација Београда одиграле су несумњиво значајну улогу и дале крупан допринос Народноослободилачкој борби и народној револуцији. Млади радници, студенти, средњошколци, одазивајући се позиву Комунистичке партије Југославије, испунили су у најтежим тренуцима историје наших народа храброст и пожртвовање у борби за ослобођење наше земље.

Подстрек активном учешћу омладинских антифашистичких снага у ослободилачком рату дала је, у првом реду, Комунистичка партија Југославије, која је, нарочито од 1937. године, тј. од доласка Јосипа Броза Тита на чело Партије, пружила Скоју и напредној омладини непосредну и свакодневну помоћ у борби против ненародних режима Краљевине Југославије, против најезде фашизма, за одбрану независности наше земље, за економска и политичка права омладине.

У годинама које су претходиле избијању Другог светског рата економски положај наших народа и народности, а, самим тим, и положај омладине, нагло се погоршавао. Довољно је изнети податке који говоре да су трошкови живота у земљи стално расли, а да су наднице радних људи биле врло ниске. Тако су, на пример, цене биљних производа од краја 1939. до краја 1940. године скочиле за 150,3%, сточних производа за 78,2%, индустријских производа за 72,77%, огрева и осветљења за 32,89%.¹ Просечна обезбеђена надница, међутим, према подацима листа »Пролетер« бр. 7. и 8/1940. године, порасла је у почетку Другог светског рата до краја 1940. године само за 12%, док су цене храни, оделу и становима скочиле за преко 50%, што значи да је реална радничка надница опала за око 40%.²

Због овако тешких економских услова, незапослености, ниских плата и полицијских прогона, још 1938. године, радничка и шегртска омладина у Београду, под руководством Партије и Скоја, изводи више крупних економских и политичких акција. Као врло успешне акције у овом периоду треба споменути штрајк младих текстилаца у Београду, затим штрајк обућарских и кројачких радника у Београду. Године 1940. штрајкују аеронаутичари у Земуну, Београду и Раковици. У штрајку је учествовао знатан део радничке

омладине. Сличних штрајкова било је и у Загребу, Сарајеву, Мо-стару, Бања Луци и другим већим градовима Југославије.³

У разним акцијама против ненародног режима Краљевине Југославије, све интензивније и организованије од 1937. и 1938. године, почиње активно да иступа и скојевска и омладинска организација Београдског универзитета. На изборима одржаним 1937. године за Управу правничког удружења, организовано иступа студентска омладина са акционим програмом: борба за слободу и аутономију Универзитета, против фашизације Универзитета, против хапшења и малтретирања студената, за пуну слободу наука и политичких уверења и за побољшање економског положаја студената. Следеће, 1938. године, на конгресу 30 студентских удружења, ствара се Уједињена студентска омладина. На овом конгресу говорио је и Иво Лола Рибар, истакавши да је студентски покрет у правом смислу омладински покрет и да он служи прогресивним тежњама младе генерације.⁴ Поред војних, стрељачких, болничарских и других курсева, студенти Београдског универзитета организовали су 1938. и 1939. године разне културно-политичке екипе које су путовале Србијом, користиле разне прославе и годишњице догађаја из прошлости и одржавале зборове, предавања и разговоре са грађанима у Ужицу, Младеновцу, Аранђеловцу, Јагодини, Буприји и другим градовима Србије.⁵

У истом периоду нагло се шири покрет средњошколске омладине, нарочито под утицајем студената — комуниста. Развија се врло интензиван васпитни рад, изучава се марксистичка литература. Средњошколска омладина истиче економске захтеве, борећи се за слободу бачких удружења, а уједно против фашизације школа.

Према статистичким подацима за школску 1937/38. г. београдске средње школе похађало је око 16.500 ученика.⁶ У односу на укупан број бака средњих школа у земљи, 18. београдских гимназија похађало је 12,4%, две учитељске школе 10%, Трговачку академију 20,5% и Средњотехничку школу 28,4% свих ученика тих школа. У исто време 18 општинских занатских и трговачких занатских школа у Београду, похађало је око 6300 ученика у привреди. Од београдских гимназија — мушка »Краљ Александар« и женска »Руско-српска« имале су изузетан положај и биле намењене деци повлашћених породица. Док је у другим гимназијама редовно завршавало школску годину просечно 60% ученика, а остали били упућивани на поправни испит или понављали разреде, у ове две гимназије разред је завршавало око 95% ученика, док случајева понављања разреда готово није ни било. Ученици тих школа били су издвојени од остале средњошколске омладине.

¹ Раднички тједник (Загреб, 21. II 1941)

² Глас, орган синдикално организованих радника, бр. 23 (Загреб)

³ IV Конгрес Скоја, Београд, 1948, 45 — опширније о штрајку аеронаутичара у Земуну и Београду писали су др Богумил Храбак и Драгица Лазаревић (Штрајк аеронаутичких радника у Земуну и Београду, Београд, 1960, 1-126).

⁴ Иво Лола Рибар, Чланци и говори, Београд, 1953, 149 — упоред. IV Конгрес Скоја, 44.

⁵ Радован Грковић, Зборник текстова, Црвени Универзитет 1919-1941, Београд, 1966, 271.

Нема тачних бројчаних података о чланству Скоја у Београду уочи Другог светског рата, али је сигурно да је Ској својим радом обухватио више хиљада омладинаца и омладинки. Међутим, само у београдским средњим школама уочи априла 1941. године било је око 700 чланова Скоја и више од 3000 средњошколаца који су били под утицајем КПЈ и Скоја.⁷

Током 1940. године у свим крајевима земље, па, разуме се и у Београду, Партија је организовала многе излете и митинге на којима се нарочито омладина истицала у борби против рата и профашистичке политике режима Краљевине Југославије. На многим овим скуповима полиција се крваво обрачунавала са народном омладином. На почетку школске 1940/41. године пале су и прве жртве из редова београдске омладине у борби са полицијским агентима, када је у Кошутњаку неколико хиљада београдских омладинаца манифестовало миру и одбрани независности земље. Полиција се брутално обрачунавала са омладином, јер је убијено 10, а рањено неколико десетина омладинаца, што је изазвало огорчење родољубивих маса у свим крајевима наше земље.

Напредна радна омладина Београда, непосредно после догађаја у Кошутњаку, упутила је проглас омладини, радницима, студентима, средњошколцима и сеоској омладини у коме се између осталог каже: »Покољ над вашим друговима у Кошутњаку превазилази по својој страхоти и жртвама сва она недела, која су над вама вршена и која се свакодневно врше... Наш одговор на злочиначки покољ осмог септембра мора бити још чвршће окупљање наших редова, још одлучнија борба против угњетача«.⁸

Борба демократских снага у свету против фашизма и енергичне акције КПЈ и Скоја против ненародних режима Краљевине Југославије, а посебно против фашизације земље и њеног потчињавања силама осовине, снажно су утицали на расположење београдске омладине и њену решеност да се супротстави поробљавању Југославије. То се јасно показало и у масовним демонстрацијама, које су избиле у готово свим већим градовима Југославије (а нарочито у Београду) 25, 26, 27. марта 1941. као одговор на бруталну изјаву владе Цветковић—Мачек приликом потписивања споразума о приступању Југославије Тројном пакту.⁹ Краткотрајни априлски рат, у коме је окупатору успело да за непуних 12 дана пороби Краљевину Југославију, наговештавао је да ће антифашистичка омладина Београда, заједно са осталом омладином Југославије, морати да се прихвати оруђја и да води борбу против окупатора и његових сарадника.

1. Положај и политичко расположење омладине Београда после капитулације Краљевине Југославије

Највећем делу становништва у Београду, па разуме се, и омладини града, није било јасно, како то да једна војска која је поникла из Српске војске, која је забележила толико успеха у

⁶ Слободан Шакота, Београдска средњошколска омладина у годинама пред рат, Београд, 1959, 9.

⁷ Јован Марјановић, Србија у народноослободилачкој борби — Београд, 1964, (у даљем тексту: Београд), стр. 46.

ранијим ратовима и борби против Турака, затим у балканском и Првом светском рату, може сада против обичаја да буде поражена за непуних 12 дана. Зато су им КПЈ и СКОЈ у граду објашњавали да су комунисти, чланови КПЈ и чланови СКОЈ-а, велики број војника у регуларним војним јединицама, подофицири и један број нижег официрског кадра били за енергичне мере у одбрани земље и вођењу рата против нападача. Међутим, због пете колоне, која је владала у штабовима на командним местима, због саботаже у врховима државног апарата што је последица капиталистичког друштвеног система, затим, због неупоредиве војне и техничке надмоћности непријатеља држава је капитулирала, а наша војска није пружила готово никакав отпор окупатору,¹⁰ док су стотине хиљада затвореника транспортоване у Немачку и Италију. Југословенска територија је била подељена између Немачке, Италије, Мађарске и Бугарске и између квислиншких влада.

Немци су изградњу свог окупационог механизма у Србији почели решавати већ 20. априла 1941, када је у Београд стигао немачки генерал Ферстер (Förster). Као командајући генерал и заповедник Србије постаје највиши представник Немачког рајха и руководилац целокупног механизма окупационе управе у Србији, а у својој изјави, датој непосредно после преузимања дужности, навестио је да ће Немци предузети најоштрије мере против свих оних који се не буду покоравали њиховим наређењима.¹¹

Страх од окупације, глад, немаштина и друге невоље, које су дошле као последица рата, изазвале су дубоко огорчење међу грађанима Београда према немачком окупатору. Грађани су били неспокојни у сваком погледу. Многи грађани су се колебали да ли да се јаве на посао, па су то избегавали под разним видовима. Многи родитељи су били у недоумици да ли да дају своју децу у школу под окупаторском влашћу. Као последица тога, цео период од краја априла до почетка јула 1941. био је у знаку нередовне наставе у готово свим средњим и основним школама у граду. Према подацима листа »Ново време« види се да је у Београду, на почетку јуна 1941. у 35 државних и 5 приватних народних школа, у 553 одељења било уписано око 20.152 бака и да многи из »необјашњивих разлога« нису похаћали наставу.¹² Само у 5 средњих школа у граду (I и II женска гимназија, I и II мушка гимназија, I Трговачка академија), похаћало је наставу у јуну 1941. године 4808 ученика.¹³

⁸ Као нап. 6., стр. 50.

⁹ Ј. Марјановић, Београд, 49-ошширнице о 27. марту види код Ферда Чулиновића (27. март, Загреб 1965, 1-372) и код Николе Миловановића (Војни пуч и 27 март 1941, Београд, 1960, 1-301).

¹⁰ Зборник докумената и података о народнослободилачком рату југословенских народа (у даљем тексту: Зб НОР), II-2, Београд 1954, 18, из закључака мајског саветовања КПЈ у Загребу.

¹¹ Архив Војноисторијског института (у даљем тексту: AVII, Недићева архива — у даљем тексту: Нћа., кут. 50, бр. 115).

¹² **Ново време** (Београд), 8; 9. и 10. VI 1941.

¹³ Податке за средње школе у наведеном тексту забележио сам из уписнице за школску 1940/41. годину, које се чувају у архивима поменутих школа.

П Р Е Г Л Е Д

бројног стања ученика по националном и социјалном саставу школске 1940/41. године

НАЗИВ СРЕДЊЕ ШКОЛЕ	Број уписаних ученика	Национални састав ученика					Занимање родитеља												
		Православни	Римокатолич.	Муслим.	Јевреји	Радници	Чиновници	Лекари	Инженери	Професори	Сорничари	Учители	Официри, полицајци и жандарми	Пензионери	Трговци и индустријалци	Земљопоседници	Домашнице	Занатлије	Свештеници
I женска гимназија Београд	1373	1230	133	—	30	80	604	34	34	29	31	46	80	181	32	9	144	19	50
II женска гимназија Београд	1584	1424	125	3	32	200	578	68	51	32	42	100	61	138	64	39	113	18	80
I мушка гимназија Београд	1028	875	80	3	70	46	358	15	27	40	13	55	42	155	44	15	120	18	80
II мушка гимназија Београд	654	496	88	4	66	76	254	5	20	13	3	16	17	115	25	8	60	—	42
I трговачка гимназија Београд	769	673	61	—	35	41	279	6	20	10	11	38	38	150	35	10	88	4	39
С в е г а:	5408	4698	487	10	233	443	2 073	128	152	124	100	255	238	739	200	71	525	59	291

Нема прецизних података у сачуваним документима средњих школа, колико је од наведеног броја ђака било Срба, Црногораца, Македонаца, Хрвата, Словенаца и других народности, јер је у уписницама за школску 1940/41, из којих смо сачинили горњу табелу, за сваког ученика назначена само његова вероисповест: „православни“, „католик“, „муслиман“, итд. Међутим, готово је сигурно да су у православној углавном уорајани: Срби, Македонци и Црногорци; у католике: Хрвати и Словенци, а у Муслимане: Шиптари, Турци и Муслимани пореклом из Босне и Санджака.

Анализа о средњошколској омладини је веома значајна због тога што је велики број средњошколаца из Београда, као и из других крајева Југославије, из свих слојева друштва, активно учествовао у оружаном устанку 1941. као и следећих година ослободилачког рата. Из уписница средњих школа се може видети да су ученици средњих школа били углавном деца имућнијих родитеља: чиновника, официра, трговаца и индустријалаца, занатлија и других богатијих слојева друштва. Међутим, из наведених докумената може се видети да је мањи број радника имао могућности да школује своју децу, и да је веома мали број сеоске омладине похађао средње школе.

Окупаторске власти су контролисале такође целокупан културни и јавни живот у Београду. Донете су многе наредбе и прописи у вези са штампом, позориштем и другим културним институцијама. Нарочито је био поштрен режим у погледу штампе. Већ у јуну месецу објављена је Наредба о штампи за територију Србије. Опера и балет могли су према издатој Уредби деловати, искључиво уз одобрење немачких команданата Србије.¹⁴ На становништво града окупатори су вршили и низ других репресалија и захтевали слепо покорност грађанства. Већ крајем маја Крајс-командатура у Београду упутила је објаву становништву Београда, захтевајући од њега уљудно понашање према немачким официрима и војницима. »Нарочито се све више примећује — каже се у овој објави — да један велики део становништва у пешачком саобраћају не показују ни мало склоност да се уклони него често на дрзак начин препречи пут. Крајскомандатура упозорава становништво да ће се убудуће против испада овакве врсте приступити са свом строгошћу«.¹⁵

Услед рата и окупације испречили су се и многи други проблеми. Тако су, већ у мају месецу, на територију града Београда, почеле да пристижу избеглице из Срема, Бачке, Хрватске, Босне, Косова и Метохије, и из многих других крајева Југославије. Избеглице су доносиле безброј података о насиљима окупатора и његових слугу у крајевима у којима су боравили. Изглед избеглица и њихово препричавање о неделима која су доживели појачавали су код окупираних маса презир и огорчење према окупатору, који је вршио велике злочине над становништвом поменутих крајева. Није се могло утврдити колико је избеглица првих месеци окупације смештено у Београду, али је евидентно да је на територију Србије пребегло до августа 1941. око 100.000, а до краја септембра 1941. године око 300.000 избеглица.¹⁶

Нема података о томе како су избеглице биле политички опредељене, о томе колико је избеглица — омладинаца приступило Народноослободилачком покрету а колико четничком покрету Драже Михаиловића. Сигурно је, међутим, да их је било и на једној и на другој страни, па чак и у органима Недићеве квислиншке владе. На то указују многи материјали, и нарочито искази учесника и хроника НОР-а, где се само узгредно спомињу избеглице као уче-

¹⁴ Ново време, 1. јуна 1941.

¹⁵ Ново време, 24. V 1941.

¹⁶ AVII, Нђа, 1-7-18.

сници у појединим акцијама, било на једној или на другој страни. Извесно је, међутим, да је смештај избеглица, као и школовање њихове деце био веома тежак и лоше организован. Пре свега, многе школске зграде биле су порушене бомбардовањем те је био ограничен школски простор. С друге стране, Немци су многе зграде основних и средњих школа, па и учионице универзитета, реквирирали за смештај своје војске. Тако да су многа деца избеглица била упућена да спремају приватно испите и да их полажу на крају школске године.¹⁷

Посебно је била трагична судбина јеврејске омладине: окупационе власти наредиле су да се јеврејска деца отпусте из школа и стрпају у логоре са својим родитељима. »Преци се сматрају за Јевреје ако су по раси пунокрвни Јевреји или припадају јеврејској вероисповести или су јој припадали. Као Јевреји се сматрају и Јевреји мелези од једног или два јеврејска претка... који су после 5. априла припадали заједници Јеврејске вероисповести или јој приступили« речено је у Наредби Војног заповедника у Србији од 10. VI 1941. године.¹⁸

Реакциони кругови у Београду, у време највећег прилива избеглица током лета 1941. године, свим снагама су покушавали да докажу да за страдања српског становништва нису криви окупатори и фашисти, него Хрвати, Мађари, Шинтари, Бугари и други, распирујући на тај начин шовинистичку и националистичку мржњу. Чак је и Савет Аћимовићеве комесарске владе,¹⁹ покушао да »спасава Србе«, па је, у том смислу, упутио апел немачком команданту, тражећи да се обустави покољ становништва.²⁰ На истој линији »Спасавања Срба« наћи ће се касније Милан Недић, Димитријс Љотић па и Дража Михаиловић и многи други реакционарни кругови.

Позиви окупаторских власти радницима да иду на рад у Немачку, такође су уносили неспокојство међу родољубиве масе, посебно међу радничку омладину и изазивали још веће антиокупаторско расположење. Немци су за све време оскудевали у радној снази, те су је принудно или уз велику пропаганду доводили из окупираних земаља. По зидовима Београда и на видним и прометним местима, лепљене су плакате од стране окупаторских власти, с променљивим обсањима. Месни комитет Скоја у граду чешиће је давао задужења члановима Скоја и другим напредним омладинцима да се ове плакате цепају или премажу масном бојом. Према саопштењу листа »Ново време«, Немци су до јула 1941. године успели да одведу у Немачку око 11.000 радника из Србије (нема података колико је било из града Београда).²¹ ПК КПЈ, месни

¹⁷ Државни архив социјалистичке републике Србије (у даљем тексту: ДА СРС), бр. 7-113, упутство директорима основних и средњих школа од 19. VI 1941.

¹⁸ ДА СРС, бр. 43-169/41, обавештење Мин. просвете у вези Наредбе војног заповедника у Србији.

¹⁹ **Ново време**, 16. V 1941, Прва званична квислиншка гарнитура српске буржоазије, била је састављена на предлог немачког команданта Србије 1. маја 1941. године. Имала је 10 министара комесар за министарство унутрашњих послова и председник савета комесара био је Милан Аћимовић.

²⁰ AVII, Нђа, 1а-1-21.

и срески комитети у својим прогласима које су тих дана издавали увек су се обраћали омладини и другим патриотским масама да не одлазе на рад у Немачку. Исто тако скојевска организација, преко својих актива, објашњавала је омладини да треба да бојкотију ову окупацијску меру.

У том смислу, већ је маја месеца 1941. на иницијативу Градског комитета Скоја, у Београду издат проглас са потписом »Напредна радна омладина«, у коме је, поред осталог, писало: »Омладино, у Немачкој те не очекује бољи живот, ни добре наднице ни сношљиви услови рада, јер и немачки радници живе под условима зверске експлоатације... Не одлази, јер то није у твојем интересу, у интересу твоје будућности и ослободилачке борбе твог народа... Ујединимо зато своје снаге, ставимо их у службу ослобођења, а против окупатора и домаћих издајника«. У даљем тексту прогласа наводи се да ће сви они који буду отишли на рад у Немачку бити спроведени у радне логоре. Зато се апелује на омладину Београда да не верује окупатору и његовим лажним обећањима, већ да се спрема за оружану борбу ради протеривања окупатора из наше земље.²²

Од првих дана окупације, Немци су отпочели са пљачком имовине Београђана, нарочито су се били бацили на јеврејску имовину, а нису штедели ни привредне организације, банке и многа предузећа. После доласка у Србију окупатори су велике количине индустријских и пољопривредних производа узимали за себе, било за издржавање свог окупационог апарата или су их лиферовали за Немачку, због чега се економски положај становништва Београда из дана у дан погоршавао. Цене свим производима нагло су скочиле, а наднице запослених биле су врло ниске. Врло тешко се долазило до индустријских производа, а када их је било, били су веома скупи. За један метар цица за женске хаљине требало је платити 30 динара, сатина 45, шифона 32—45, сукна 240.²³

За метар дрва радник и службеник су морали платити 275—320 динара, али и дрва је било у ограниченим количинама, јер су Немци, пре свега, подмиривали сопствене потребе, а велику количину извозили у Немачку. Са потрошачким картама су радници и службеници у току године могли да купе одеће од 1200 динара за одрасле, а 600 динара за децу. Међутим, надницом од 9—15 динара радник је у првом реду могао задовољити своје прехранбене потребе. Дневна количина хлеба, коју је рационираним снабдевањем могао добити, износила је 105—500 грама по особи, 150 грама меса у току недеље и 300 грама уља месечно. Килограм кукурузног хлеба износио је 5 динара, кукурузног брашна 3,5 динара, литар млека 4 динара, килограм масти 33—35, сланина 30—32, салама 100, говедина 15—34 итд.²⁴ Нестација меса изазвала је стални скок цена. Тако се овчје месо у јулу 1941. плаћало 19—22 динара по килограму, а у септембру исте године 38 динара; за говеђе месо се плаћало 15—34, у јуну а 45 у септембру; за свињско 36 у јулу, а 60 у септембру.²⁵

Док је на једној страни животни стандард већине становништва нагло опао, а многи су и гладовали, на другој страни, високи

²¹ Ново време, 25. VII 1941.

²² Документи историје омладинског покрета Југославије, Београд 1954. (у даљем тексту: Зб ОПЈ), том I, књ. II, 67, 68.

чиновници Недићеве квислиншке администрације, припадници Недићевих и Љотићевих одреда, као и други активни сарадници окупатора, добијали су редовна снабдевања намирница и остале робе. Све је то изазвало незадовољство и појачавало антиокупаторско расположење.

Погоршање економског положаја, хапшења, интернације, страдања, ограничавање деловања културних институција, завођење контроле у наставном процесу, престанак редовне наставе на факултетима и више других мера које је окупатор спроводио — погубало је све патриотско становништво Београда. Н, ипак, омладина је најтеже осећала последице рата и окупације, па ће и антиокупаторско расположење испољавати у најоштријој форми.

Због свега тога Партија и СКОЈ у граду су могли, у периоду оружаних устанака у Србији, да мобилишу велики број младих бораца у борбу против фашистичког окупатора. То би био и најважнији задатак Скоја и на то је концентрисао сву своју пажњу и све своје снаге.²⁶

2. Скојевска организација Београда у припремама за оружани устанак

Многи документи и сећања савременика говоре да су скојевске организације Београда активно учествовале у припремама које је Партија организовала за покретање оружаног устанка. Велики број младих Београђана ступио је још од првих дана оружаног устанка у многе партизанске одреде Србије. Ударне диверзантске групе које су деловале у граду, такође, су у својим редовима имале највише омладинаца. Сва наша истраживања, такође, говоре да је утицај Партије и Скоја на осталу омладину Београда, у периоду избијања и ширења оружаног устанка у Србији, био велики, да је повезаност између Партије и Скоја и остале омладине била перманентна и да се она остваривала на различите начине и да је готово увек руководећа улога Партије била обезбеђена. Међутим, то никако не значи да и непријатељ није имао утицаја на један део омладине Београда, и то, у првом реду, омладине из богатијих грађанских породица. Уосталом, борба против утицаја реакционарних снага на омладину била је напорна у свим фазама развитка Народноослободилачког рата, јер су непријатељи свих боја покушавали да кроз омладину лансирају своју идеологију (Недић, Љотић, Коста Пећанац, а касније и Дража Михаиловић).

Политику Скоја у новим условима рада одредио је Покрајински комитет Скоја за Србију на свом састанку, који је одржан у Београду, средином маја 1941. године. Тада је ПК Скоја деловао у следећем саставу: Љубинка Милосављевић, секретар и чланови: Драги Стаменковић, Милан Премасунац, Маријана Грегоран, Милан Радосављевић, Павле Лабат и Лука Шунка. Овом састанку, осим чланова ПК Скоја, присуствовали су Иво Лола Рибар, секретар ЦК Скоја и Александар Ранковић, секретар ПК КПЈ за Србију. Расправљало се о припремама Скоја за оружану борбу. Већ тада је закључено да скојевска организација у Србији треба да се максимално ангажује у организационим и политичким припремама које је спроводила Партија ради покретања оружаног устанка; да се

прикупља оружје; стварају илегалне војне десетине, да се омладина обучава у савладавању војне обуке; да се отпочне са радом на организовању санитетских течајева; да се преко скојевских актива интензивно ради на стварању јединственог омладинског покрета а одређено је и више других непосредних задатака које је Ској, под руководством Партије, требало да предузме.²⁷

Држећи се директива и препорука Покрајинског комитета Скоја, Месни комитет Скоја у Београду, уз непосредну помоћ Партије, у периоду мај—јуни 1941. организовао је више саветовања и конференција на којима се расправљало о окупљању омладине и њеном укључивању у акције ослободилачког покрета. У мају месецу, под руководством МК КПЈ и МК Скоја, београдска омладина отпочела је да сакупља прилоге за народноослободилачки фонд. Прилози су сакупљани у школама, предузећима, рејонима и квартовима, а у томе је био ангажован велики број средњошколске и радничке омладине. Сем тога сакупљано је оружје, муниција и други ватни материјал, одећа и обућа и све је то склањано у посебна склоништа, која је организован Месни комитет Партије. Рачуна се да је на извршењу свих ових задатака, само из 25 средњих школа и гимназија, са око 15.000 ученика (колико их је било тада у Београду) било укључено око 500 Скојеваца и преко 50% целокупна средњошколска омладина у граду.²⁸

Неколико дана после саветовања ЦК КПЈ у Загребу, маја 1941. године закључци су већ били умножени у Београду, у штампарији Месног комитета КПЈ која је била смештена у Кашиковићевој улици бр. 9. Ови и други партијски и скојевски материјали, били су, касније, умножени у техници појединих рејонских комитета, које су такође биле организоване. Исто тако, и ПК Скоја за Србију организовао је своју технику у Куршумлијској улици бр. 17. Велики број омладинаца, још првих дана окупације, био је ангажован на растурању илегалног пропагандног материјала, којим су се све патриотске снаге позивале да збију своје редове и да, без обзира на националност и политичку припадност, ступају у борбени фронт против побљивача.²⁹

Тих мајских дана Београд је постао Центар за организовање и покретање оружаног устанка народа Југославије. Средином маја у Београд је, преко Земунa, стигао и генерални секретар КПЈ Јосип Броз Тито. Долазак Тита у Београд организације КПЈ и Скоја су брижљиво припремале. Тито је био смештен у стану инжењера Све-

²³ Службене новине (Београд, 24. X 1941)

²⁴ AVII, Нђа, кут. 5, бр. 33/2 — листа наредби.

²⁵ AVII, Нђа, кут. 25, бр. 60/2; Ново време, 7. VII 1941.

²⁶ Иво Лола Рибар, чланци и говори, 244.

²⁷ Сећање Љубинке Милосављевић, секретара ПК Скоја за Србију, коју сам лично забележио 18. XII 1964.

²⁸ Архив Института за историју радничког покрета Србије, мемоарска грађа окружних комитета (у даљем тексту: АИРПС, мп. ОК Београд, сећања Боре Дреновца, секретара МК Скоја за Београд; Војислав Нановић, Активност средњошколске организације Скоја у Београду у периоду од 6. априла до новембра 1941, Годишњак Града Београда (у даљем тексту: ГГБ), књ. 8, Београд 1961.

²⁹ Историјски архив града Београда (у даљем тексту ИАГБ) бр. 321 Д. 11-514, записник о саслушању Крстић Бранислава, члана МК Скоја код Специјалне полиције, дана 28. II 1942.

тозара Савичевића. У том стану, с мањим прекидима, боравио је све до месеца јуна 1941. године (доласком Јосипа Броза Тита у Београд је било пресељено и седиште Политбироа ЦК КПЈ и ЦК Скоја који су се до тада налазили у Загребу). Један од важних задатака и чланова КПЈ и чланова Скоја, као и других симпатизера ослободилачког покрета Београда, био је да се обезбеде станови за састанке ЦК КПЈ, ПК КПЈ, ЦК Скоја, ПК Скоја, МК КПЈ, МК Скоја итд. Чланови КПЈ и чланови Скоја Београда били су обезбедили другу Титу три стана. Осим у Звечанској улици бр. 44, Тито је касније становао у вили породице Ненадовић на Дедињу, у Новој улици, а повремено и у вили Владислава Рибникара у Батићевој улици бр. 5. Станови су проналажени и за друге руководиоце НОП-а и илегалне партијске раднике. Тито је остао у Београду све до 16. септембра 1941. године, када је, у пратњи Јаше Рајтера и Веселина Маслеше, пошао возом из Београда преко Краљева у Чачак и стигао у Западну Србију.³⁰

С обзиром на то да је Београд био центар одалке су даване директиве за све крајеве наше земље, посебна пажња је била посвећена курирској и обавештајној служби. У Београду је био изграђен читав систем пунктова за пријем курира из унутрашњости Србије и из читаве Југославије, а осим тога, посебна курирска мрежа преносила је партијски и скојевски материјал у самом Београду повезујући партијске ћелије и активе Скоја са рејонским и кварталским руководиоцима. У Београду је постојала читава плејада храбрих и неустрашивих омладинаца који су по задатку Партије и Скоја разносили илегалне материјале и обавештавали организације о најважнијим збивањима у земљи и свету. Ове веома важне задатке обављале су и другарице, међу којима Нада Божовић, Нада Анастасијевић, Жана Јанковић, Марија Кијаметовић, Дара Константиновић и многе друге.³¹

И поред тешкоћа које су причињавали Немци и квислиншка полиција, скојевска организација у Београду, успела је да организује многе акције и саботаже још пре избијања устанка у Србији. Због тога је командант Србије, немачки генерал Ферстер, чије је седиште било у Београду, издао 16. маја наређење да због саботаже на војним телефонским кабловима, грађани Земунa и Београда морају 14 дана под присмотром полиције чувати ове каблове, а у случају понављања саботаже, немачки командант је преглио да ће применити још оштрије казне.³²

Крајем маја 1941. године организација београдских студената формирала је скојевске активе на Медицинском, Техничком, Филозофском, Агрономском и Правном факултету, као и на Вишој комерцијалној школи у Београду. Ови активисти добили су задужења да организују и укључе у НОП све антифашистички расположене студенте; да створе широку сарадњу између омладине и родитеља, како би се што већи број људи ангажовао у раду на прикупљању оружја, новца, санитарског материјала и других видова помоћи.³³

³⁰ Ј. Марјановић, Београд, 80.

³¹ Као нап. 28.

³² AVII, к. 35, бр. 13/2-1.

³³ Ј. Марјановић, Београд, 85.

Паралелно са извођењем појединих акција од стране чланова КПЈ и скојевских диверзантских група, средином маја у Београду се приступа стварању илегалних војних десетина у школама, предузећима, рејонима и квартовима. Десетине су биле састављене он чланова КПЈ, чланова Скоја и других симпатизера НОП-а. Рачуна се да је у војним десетинама било окупљено неколико хиљада београдске омладине.³⁴

Док је београдска мушка омладина била укључена у војне десетине, где су стицали основна знања из војне вештине, добар део београдске женске омладине био је укључен у рад санитарских течајева, који су радили паралелно са војним десетинама. У Београду су санитарски течајеви организовани преко средњошколске омладине и већ у јуну месецу радило је више течајева у граду. Женска омладина, а нарочито девојке које су биле учлањене у Ској, обучавала се на санитарским курсевима, ради пружања прве помоћи рањеницима. У том смислу био је у већини случајева обезбеђен кадар за њихов рад (лекари, болнице, медицинске сестре а чешће и студенти медицине) »јачо смо развијали санитарске курсеве и користили смо их не само за санитарску обуку већ и за политички рад, јер се чешће на тим курсевима објашњавала ситуација или читао неки материјал«, сећа се Спасенија Бабовић, секретар ПК КПЈ за Србију.³⁵

Према томе, док су Немци и органи квислиншких власти убрзано изграђивали свој окупационо-квислиншки механизам, своје политичке и војне формације и примењивали репресалије над нашим народима, Комунистичка партија и Ској у Београду, као и у осталим крајевима Југославије, вршили су интензивне организационе и политичке припреме за оружану борбу против окупатора, који су у периоду мај—јуни 1941. године биле у пуном току.

Говорећи о улози Београда у припремама за народни устанак, Јосип Броз Тито је изјавио: »Београд је, не само због тога што се ту налазило руководство, већ због великог броја кадрова, био такоређи онај центар одакле су даване директиве и слати људи на терен да раде на организацији устанка. Београд је у погледу кадрова дао врло много нашој ослободилачкој борби. Друга важна чињеница је да је Београд као град, иако, додуше, страховито пострадао, дао од самог почетка најјачи отпор окупатору«.³⁶

Изванредно повољни услови за покретање масовног ослободилачког рата, створени су нападом Немаца на Совјетски Савез. Ови догађаји затекли су и чланове Скоја Београда спремне у политичком и организационом погледу. Уосталом на основу свих мера, које су до тада Партија и Ској спроводили, такав развој догађаја се и очекивао.

Истог дана када су немачке трупе прешле границе Совјетског Савеза, ЦК КПЈ одржао је седницу (у Молеровој улици бр. 43) у Београду и, после свестрано анализираних ситуација, донео

³⁴ Као нап. 27.

³⁵ Др Јован Марјановић, Устанак и народноослободилачки покрет у Србији, 1941, Београд 1963, 69. (у даљем тексту: Устанак).

³⁶ Јосип Броз Тито: »Београд у народној револуцији«, Град борбе и слободе, Београд, 1941-1944, Београд 1964, стр. 11.

одлуку да се народ Југославије позове у оружани устанак. У том смислу је и написан познати проглас: »Радници, сељаци и грађани Југославије«. У једном делу прогласа ЦК КПЈ се обратио омладини Југославије и позвао је на оружану борбу. »Омладино Југославије, бије се последњи бој са твојим највећим непријатељем, са крвником младе генерације, са фашистичким злочинцима против којих си се ти увек спремно борила, када те је Комунистичка партија позвала«. ³⁷

Према сећању Рате Дугоњића Биро ЦК Скоја је такође 22. јуна, вероватно у Бранковој улици, у касним вечерњим часовима, одржао своју седницу, на којој се говорило о непосредним припремама за оружану борбу против окупатора. Исто тако, закључено је да треба још интензивније, преко скојевских актива на терену, сакупљати оружје и окуљати и позивати омладину да ступи у ослободилачку борбу. Чланови ЦК Скоја су на овом састанку добили конкретна задужења и задатке за будући рад. ЦК Скоја деловао је тада у следећем саставу: Иво Лола Рибар, секретар и чланови: Рато Дугоњић, студент, Јован Стојисављевић, радник, Јожа Влаховић, радник, Будо Томовић, студент, Милан Радосављевић, радник, Боко Зличић, Ратко Митровић, студент, Мира Светина — Класта, Иван Делгало, Мика Шпиљак, Илчо Јакимовски, Слободан Шкеровић, Неда Маровић, Вељко Влаховић. Од августа 1941. у ЦК Скоја су кооптирани: Милан Радосављевић и Љубинка Милосављевић.

Покрајински комитет КПЈ и Покрајински комитет Скоја за Србију, вршили су такође интензивне припреме за оружану борбу против окупатора. На дан 23. јуна (у Шумадијској улици бр. 30) у Београду заседао је Биро Покрајинског комитета КПЈ за Србију. На овом састанку донете су непосредне одлуке за припремање оружаног устанка, са којима су били упознати истога дана месно партијско и скојевско руководство у Београду и окружна и среска руководства КПЈ и Скоја на терену. Тог истог дана одлучено је да се упуги проглас народу Србије с позивом на оружану борбу. Овај проглас убрзо је штампан и упућен на терен организацијама КПЈ и Скоја. Проглас је у Београд растуран од стране скојевских актива и активнијих омладинаца по рејонима, школама, предузећима и установама. Једним делом проглас ПК КПЈ се обраћа антифашистичкој омладини Србије у коме поред осталог стоји:

»Српска омладино, увек са својим народом, ти ћеш и овога пута бити у првим борбеним редовима. Нека ти буде пример херојска омладина Совјетског Савеза, која се неустрашиво бори за ствар читавог човечанства. Зареци се да нећеш остати миран док и једна прљава фашистичка нога хода по твојој земљи«. ³⁸

Само дан касније, 24. јуна, Покрајински комитет Скоја за Србију одржао је састанак на коме су разрађене одлуке Централног комитета Скоја од 22 јуна и Покрајинског комитета КПЈ од 23. јуна, које се односе на задатке Скоја. Закључено је да се месним, среским и окружним комитетима Скоја на терену пружи нај-

³⁷ 36 ОПЈ, I-II, 72.

³⁸ 36 ОПЈ, I-2, 87.

већа могућа помоћ. Поједини чланови ПК Скоја тада су се налазили на терену, где су одржавали партијска и скојевска саветовања у вези са раније добијеним задацима.³⁹

Стицајем околности на дан напада Немачке на Совјетски Савез, у Београду је одржана месна конференција Скоја којој је присуствовало око 30 делегата. На конференцији су били представници радничке, студентске и средњошколске омладине, затим, Месног комитета Скоја као и представници Покрајинског комитета КПЈ, Љубинка Милосављевић, секретар ПК Скоја и Иво Лола Рибар, секретар ЦК Скоја. У име ПК КПЈ за Србију, конференцији је присуствовала Спасенија Цана Бабовић. Конференција је одржана на Вождовцу у стану једног младог радника, члана Скоја, који је за све време конференције чувао стражу око куће. Политички извештај поднео је Марко Никезић, члан Месног комитета Скоја, а организацијски Лука Шунка, политички секретар МК Скоја. Дискутовало се о даљем јачању и увршћењу београдске скојевске организације и окупљању антифашистичких снага омладине за борбу против окупатора и њихових помагача.⁴⁰

У Београду је, крајем јуна, одржано и саветовање руководиоца средњошколског омладинског покрета, на коме је било око 20 делегата, поједини секретари скојевских актива са рејона, чланови МК Скоја и Љубинка Милосављевић. На овом саветовању Љубинка Милосављевић је дала осврт на политику и говорила о политичкој ситуацији и приказала непосредну перспективу рата, па је истакла, као примарни задатак младих комуниста у Београду — стварање војних десетина које треба да прерастају у војне батаљоне. После овог састанка у Београду је формирано више ударних скојевских група, које су већ у јулу изводиле многе акције против окупатора и квислиншких власти.⁴¹

У јачању скојевске организације и активирању омладине града Земунa и околине, ванредну улогу је одиграло скојевско саветовање, одржано крајем јуна 1941. године у стану члана Скоја Бранка Абафија. Том састанку је присуствовало око 20 представника скојевских актива из града и са терена, затим представници ЦК Скоја, ПК Скоја за Србију, МК Скоја Београда и ЦК КПЈ из Земунa. Учесници су детаљно проанализирали дотадашњи рад Скоја и одредили даље задатке у политичком и организационом раду; на омасовљењу скојевске организације, на окупљању омладине у Народни фронт и у припремама за устанак. Одмах после овог значајног скупа, пришло се одржавању бројних саветовања и конференција са скојевским активима и омладином. Међу њима се по броју истичу скупови на кули код Гробља, у Топовчевом виногра-

³⁹ Цитирано сећање Љубинке Милосављевић — Драге Стаменковић, у својим сећањима такође наводи да су их спроводили у живот на терену, према директивама ЦК КПЈ (40 година Зборник сећања, активност југословенског револуционарног радничког покрета; књ. 6, Београд 1961, стр. 35-39 у даљем тексту: (Зб сећања).

⁴⁰ Будислав Шошкић, Омладински покрет у народној револуцији 1941-1945, Београд 1959, стр. 26; Љубинка Милосављевић у свему је потврдила наводе Шошкића и дала неке нове податке о састанку (као нап. 27).

⁴¹ АИРПС, МГ ОК Београд, бр. 118 сећања Боре Дреновца, секретара МК Скоја у Београду. Његове наводе је потврдила Љубинка Милосављевић у својим исказима од 18. 12. 1964.

ду и на Калварији.⁴² На »Острву«, на Дунаву — према кули, пред око 300 омладинаца и чланова Скоја, говорио је Јосип Шћурла, секретар Среског комитета Скоја. Његове речи: »да нико на свету неће уништити покретачку снагу радничке класе Земуна«, омладина је запамтила као заклетву.

Неоспорно је да за овакво масовно окупљање омладине и њено укључивање у народноослободилачки покрет, највећа заслуга припада Партији, која је високо ценила омладински рад и пружала омладини несебичну и свакодневну помоћ. Пружање помоћи и преношење партијских директива на Ској и напредну омладину, било је олакшано тиме што су у већини случајева, секретари скојевских руководстава били били уједно чланови партијских комитета. Исто тако, у партијским комитетима, почев од ПК КПЈ па до партијских ћелија на терену, био је уведен тзв. »омладински сектор«, где су углавном млађи другови, до 25 година старости, била задужени за рад са омладином.

На тај начин Партија је могла да има свакодневни увид у рад Скоја и омладине, а то је обезбеђивало спровођење њених одлука и директива. Када је реч о Београду, да напоменемо да су Лука Шунка, секретар и Павле Лабат, члан МК Скоја, били уједно и чланови ПК Скоја, те су увек благовремено преносили директиве и задатке на поједине реоне и активе у граду.

Посебно треба истаћи чињеницу да се ЦК Скоја у периоду припрема за оружани устанак налазио све време у Београду, а у току устанка на слободној територији Србије. Та околност је била веома значајна не само за београдску организацију, већ за скојевску организацију у Србији као целини. Иво Лола Рибар, секретар и чланови Скоја Јован Стоисављевић, Миша Радосављевић, Љубинка Милосављевић и други редовно су долазили не само на састанке ПК Скоја, већ и на састанке МК Скоја, а чешће обилазили и Месне комитете на терену.⁴³

3. Помоћ КПЈ организацији Скоја у организационом учвршћењу скојевске организације (организациони развитак Скоја 1941. године)

Улога и допринос Скоја у народној револуцији не би се могли потпуно сагледати без познавања снаге са којом је Ској ступио у народноослободилачку борбу, и мера које је Партија предузела непосредно после окупације наше земље ради организационог учвршћења скојевске организације.

Међутим, веома је тешко реконструисати право стање скојевске организације, услед непрекидног гоњења од окупатора и квислинга, нарочито у Београду, као центру окупиране Југославије, где су биле најбројније окупаторске и квислиншке снаге, јер је сачуван мањи број докумената, нарочито у НОП-у, који непосредно

⁴² Жарко Атанацковић, Земун и околина у рату и револуцији, Београд 1962, стр. 6-67. О овом саветовању и предузетим мерама у Скоју говори у својим сећањима и Радивоје Голубовић, један од активиста из овог краја (Зб. сећања, књ. VII, 289-305).

⁴³ Као нап. 27.

говоре о делатности КПЈ и Скоја и њихових организација. Ипак уз доста напора и користећи разноврсне изворне материјале и документа наше револуције као и архиве контрареволуције, а нарочито на основу богатих сећања учесника ослободилачког рата; која смо, разуме се, опрезно користили, проверавали и упоређивали, може се, ако не потпуно, бар приближно, реконструисати и сагледати снага Скоја у Београду у периоду припреме и почетка оружаног устанка у Србији.

На Шестој земаљској конференцији Скоја, која је одржана септембра 1940. године у Загребу, могло се видети да је Ској, за свега три године од свог обнављања, постигао значајне резултате. Имао је покрајинске комитете у свим земљама Југославије; преко 85 месних и окружних комитета, са око 18.000 чланова Скоја. Београд је тада имао Градски комитет Скоја и неколико стотина скојеваца који су имали знатног утицаја на велики број радничке, школске и студентске омладине.

После Шесте земаљске конференције Скоја, скојевска организација се почела развијати сигурније и брже, чему ће допринети веома значајне одлуке V Земаљске партијске конференције која је одржана октобра 1940. године у Загребу. Тако је Ској, у периоду до избијања другог светског рата, успео да оствари значајне успехе, како у повезивању са масама радне омладине и руковођењу њеном свакодневном борбом, тако и у правцу ширења својих организација и повећања њеног чланства.

Сачуван је извештај Иве Лоле Рибара, секретара ЦК Скоја, који је послат јуна 1941. Комунистичкој омладинској интернационали, у коме је стајало да је после Шесте земаљске конференције дошло до наглог прираштаја новог чланства Скоја; да је цифра од 18.000 (колико је било за време одржавања Шесте земаљске конференције) повећана на 30.600 до краја 1940. године. Из помегнутог извештаја се такође види да је тада у Србији било око 9.400 чланова Скоја.⁴⁴

Београд је непосредно пре избијања оружаног устанка имао у граду око 1.500 чланова Скоја. Дакле, то је била најјача скојевска организација у Србији, која је окупљала десетине хиљада других омладинаца на разним активностима које су доприносиле јачању народноослободилачког покрета у граду.⁴⁵

Још крајем априла 1941. године у Београду је реорганизован Месни комитет Скоја и изабрано ново руководство, за које се рачунало да ће успешно, под руководством Партије, у граду окупирати омладину у антифашистичкој борби. Нови месни комитет имао је тада следећи састав: Лука Шунка, кројачки радник, као секретар и чланови: Божидар Стаменковић, радник, Марија Рачки, радница, Марко Никезић, студент и Павле Лабат, радник. Четири члана Месног комитета Скоја из овог састава пали су у руке полицији

⁴⁴ Архив Института за изучавање радничког покрета у Београду, у даљем тексту: АИРПЈ, Комунистичка омладинска интернационала (у даљем тексту: КОИ), 1941/1, Извештај Иве Лоле Рибара од јуна 1941. Комунистичкој омладинској интернационали.

⁴⁵ Ј. Марјановић, Београд, 85.

у јесен 1941. године и били стрељани у Бањичком логору. Једини је успео да се спасе Марко Никезић.^{45а}

Услед хапшења већине чланова Месног комитета Скоја, новембра 1941. формира се ново руководство Скоја у Београду. Састав овог руководства био је следећи: Бора Дреновац, Ђак, секретар и чланови: Јосип Шћурла, зидарски радник, Драгутин Филиповић — Јуса, електричарски радник, Бранко Мишковић — Блихер, лимарски радник и Бранислав Крстић — Бане, свршени матурант.⁴⁶

Петог маја 1941. године у Београду је формирано прво средњошколско руководство Скоја, у које су ушли: Марко Никезић, Јоца Марјановић и Бора Дреновац. У школама су углавном радили Јоца Марјановић и Бора Дреновац, док је Никезић долазио само на састанке овог руководства, јер је био ангажован у Месном комитету Скоја а радио је и са студентима, у чијем се руководству налазио. Осим тога, Месни комитет је имао комисију за рад са средњошколском омладином. Ова комисија била је у непосредној вези са средњошколским руководством и давала је смернице за рад средњошколској омладини.⁴⁷

Маја 1941. године формиран је и студентски сектор у Београду. Руководство овог сектора сачињавали су: Марко Никезић, као секретар и чланови: Ница Поповић, Богдан Поповић, Жика Петровић, Милан Марковић — Долфуз, Драгутин Мокрањац, Јован Бенешик, Саша Јовановић, Ружица Шојић, Мића Здравковић и Боса Јаношевић. Руководство је радило у овом саставу до септембра 1941.⁴⁸

Крајем маја или почетком јуна 1941. средњошколско руководство у Београду је проширено и бројало је 10 чланова: Марко Никезић, Бора Дреновац, Јоца Марјановић, Нада Божовић, Воја Нановић, Лепа Митровић, Емилија Јакшић — Цуца, Зоран Жујовић, Слободан Томић и Милутин Дорословац. Воја Нановић — Ганди, у својим сећањима, наводи да се у поменутом руководству налазила и Ружица Васићић. Јуна 1941. године средњошколско руководство се дели на два дела: једним делом је руководио Јоца Марјановић а другим Бора Дреновац.⁴⁹

У девет мушких и шест женских гимназија, затим у средњотехничкој и учитељској школи, као и у двома трговачким академијама, постојало је руководство школе, које се тада називало »језгро«, а у свим вишим разредима — скојевски активи. Сваки активиста је држао на својој вези још неколико другова. Била је то прилично јака организација са неколико стотина истакнутих активиста и више хиљада организованих омладинаца, који су на овај или онај начин учествовали у средњошколској организацији Скоја. Додамо ли томе да је био формиран и Централни средњо-

^{45а} ИАГБ, Бр. 342 Д, 11-540, из Записника о саслушању код Специјалне полиције Луке Шунке, секретара МК Скоја. Овакав састав МК Скоја потврдио је у својим сећањима Бора Дреновац (А-ИРПС, МГОК, Београд бр. 118, као Љубинка Милосављевић у већ цитираним сећањима. 36 ОПЈ, 1-2, 396.

⁴⁷ Слободан Шакога, Н.д.89; ИАГБ, бр. 1269/МГ-II-62, сећања Марка Никезића — о оваком саставу средњошколског руководства говори и Драгутин Мокрањац (ИАГБ — бр. 1269).

⁴⁸ АИРПС, МГ ОК Београд бр. 118 сећања Боре Дреновца

⁴⁹ Исто, Воја Нановић, н.н, 107.

школски актив, који се састојао од 10—12 чланова, онда се види да је средњошколски илегални рад НОП-а био тако организован да је обећавао веома добре резултате рада.⁵⁰

Ради лакшег руковођења, скојевска организација у граду била је поделила територију на шест рејона и то: први рејон — »Сењак« — обухватио је Чукарицу, Баново брдо, Топчидерско брдо и Сењак са територијом све до Славије; други »круг двојке«; трећи — »Дорћол«, обухватио је простор од железничке станице, Карађорђеву улицу, поред Калемегдана, Душанову улицу до Бајлонове пијаце; четврти »Карабурма«; — пети »Булевар«; и шести рејон »Чубура« — обухватао је и Дедиње, Вождовац и Пашино брдо. Сваки рејон је имао рејонско руководство и рејонске активе Скоја.

Сем рејона и рејонских руководства, постојали су и кварталски активи. У Београду је крајем 1941. било 14 квартава где су опет на терену сваког кварта створени кварталски активи Скоја.⁵¹

И Земун је имао јаку скојевску и омладинску организацију непосредно пре избијања оружаног устанка у Србији. И земунска омладина је као и београдска, формирала омладинске диверзантске групе и изводила многе акције и саботаже против окупатора и полицијских органа.

Маја месеца 1941. године формиран је Месни комитет Скоја у Земуну, који је имао следећи састав: Шоти Пал, као секретар и чланови: Јосип Шћурла, Иванка Главачка, Деса Лежајић и Аца Синадиновић.⁵² Убрзо месни комитет Скоја прераста у срески и градски комитет Скоја и успева да окупи велики део радничке, средњошколске и студентске омладине у граду, као и сеоске у селима земунског среза. Рачуна се да је тих дана Ској у Земуну имао око 100 чланова који су били окупљени нарочито у струковним активима.⁵³

Када је Шоти Пал, септембра 1941. добио задужење од Комитета Партије да ради у селима земунског среза, нови секретар Среског комитета Скоја постаје Јосип Шћурла, а после његовог одласка новембра 1941. године у Београд, секретар постаје друг »Буца«. До краја године чланови комитета Скоја били су Деса Лежајић и Воја Нановић — Ганди, који је био дошао из Београда да појача рад Скоја у Земуну. Након неколико реорганизација и у Скоју је организована структура постављена према територијалном и продуктивном принципу. Поред уличних актива и подактива, скојевска организација делује и у предузећима.⁵⁴

Постојање чврсте организације Скоја у Београду и Земуну, као и у многим другим крајевима у Србији, коју непријатељ није успео да уништи, био је важан фактор у покретању омладине у оружану борбу. Чињеница је да је уочи устанка било у ужој Ср-

⁵⁰ В. Нановић, н.н, 107.

⁵¹ Ј. Марјановић, Београд, 83; АИРПС, МГ ОК Београд, бр. 118, сећања Боре Дреновца.

⁵² Ж. Атанацковић, н.д, 67; 36 сећања, књ. 7, 289-305, сећања Радивоја Голубовића.

⁵³ 36 сећања, књ. 7, 287-305, сећања Радивоја Голубовића, 5.

⁵⁴ Исто

бији око 9.400 чланова Скоја, а само у Београду и Земуну око 2.000; Ској је под непосредним утицајем имао велики број радничке, школске и студентске омладине, што говори да су Ској и омладина били значајна снага на коју је Партија рачунала приликом организовања и покретања оружаног устанка.

4. Београдска омладина ступила је у многе партизанске одреде Србије

Крајем јуна и почетком јула 1941. године, у скоро свим крајевима Србије, приводеле су се крају припреме за почетак оружане борбе против окупатора. Партијска и скојевска руководства била су у сталном контакту са организацијама на терену и било је питање само дана када ће се запалити неугасива буктиња ослободилачке борбе народа и народности Југославије.

Већ 27. јуна, у Београду је био формиран Главни штаб НОП-а Југославије. Првог јула Централни комитет Скоја издаје свој проглас у коме се обраћа младој генерацији Југославије да, смелије и моћније него икада до сада, стане на страну поробљених и угњетених и ступи у велику војску ослобођења. У прогласу се, посебно, наглашава да млади радници, сељаци, интелигенција, без обзира на организације којима припадају, уједине све своје снаге, ради разбијања фашистичке агресије и ослобођења наших народа. »Чувајте и продубљујте своју снагу у борбено јединство млади нараштаји свих југословенских народа! Не дајте фашистичким освајачима и њиховим слугама да вас обману и заводе. Само у нашој снази и заједничкој борби лежи залог ваше победе«, речено је, између осталог, у прогласу.⁵⁵

Историјске одлуке Политбироа ЦК КПЈ, које су донете 4. јула у Београду, у кући Владислава Рибникара (у Ботићевој улици број 5.), о томе да треба неодложно отпочети партизанске акције и стварати партизанске одреде, нису изненадиле партијска и скојевска руководства. Напротив, такве одлуке су се и очекивале, а то се може закључити и по томе што су окружни, срески и градски комитети КПЈ, одмах после напада Немаца на Совјетски Савез, отпочели са формирањем штабова партизанских одреда, партизанских чета и група. Тако ће се у периоду од 25. јуна до 10. августа на територији Србије формирати 21. партизански одред.⁵⁶ У духу директива које је давао ЦК КПЈ и Главни штаб НОП одреда Југославије о преласку на општи народни устанак, у Србији су одмах партизански одреди отпочели са акцијама против окупатора и квислиншких органа. Раћевска чета Ваљевског партизанског одреда, под руководством Жикице Јовановића Шпанца, прва је ступила у акцију 7. јула 1941. године којом приликом је била ликвидирана квислиншка жандармеријска патрола у Белој Цркви, па се овај датум узима као почетак оружаног устанка против непријатеља.⁵⁷

⁵⁵ Зб ОПЈ, I-2, 26.

⁵⁶ Ј. Марјановић, Устанак, 101.

⁵⁷ Ослободилачки рат народа Југославије 1941-1945 (у даљем тексту: ослободилачки рат), I, Београд 1957, 52.

Београдска партијска и скојевска организација током јула и августа и следећих месеци 1941. године, биле су се потпуно ангажовале у пружању помоћи и слању људства у партизанске одреде. У унутрашњост Србије отишао је почетком јула Главни штаб народноослободилачких одреда за Србију, а када су почели да се стварају партизански одреди, велики број чланова КПЈ, чланова Скоја и други омладинци, ступили су у Космајски, Посавски, Ваљевски, Мачвански, Први и Други Шумадијски и друге одреде на територији Србије.

Међутим, нису сачувани подаци о броју омладинаца, који су у првим данима устанка ступили у партизанске одреде. Савременици у својим сећањима истичу да је на самом почетку устанка ступило око 100 чланова Скоја из Београда у Посавски и Космајски партизански одред, а крајем јула и августа неколико стотина омладинаца. Ова два одреда у којима су преко 75% били омладинци, млади чланови КПЈ и чланови Скоја имали су јединствену команду (за Космајско-Посавски одред), све до 30. јула 1941. године. Командант је био Коча Поповић, а комесар Бора Марковић. Одред се свакодневно повећавао да би крајем септембра 1941. године имао у својим редовима око 15.000 бораца. Извео је мноштво акција на прузи Београд — Обреновац — Ваљево.⁵⁸

Космајски одред је деловао, после одвајања од Посавског, на територији срезова Космајског, Младеновачког, Врачарског и Грачаничког. Штаб одреда сачињавали су Милутин Тодоровић, командант и Јован Јерковић, комесар. Најзначајније акције одред је изводио на железничким пругама Београд — Младеновац и Београд — Пожаревац. Одред је свакодневно јачао и сваког дана притицале су у њега нове групе младих бораца из Београда и његове околине.⁵⁹

Када је реч о Београду, не треба изгубити из вида ни чињеницу да је он, још од првих дана устанка, дао велики број партијског и скојевског кадра скоро свим окружним комитетима и штабовима одреда. Реткост је било наћи штаб одреда у Србији, партијско руководство или народноослободилачки одбор а да у њему није било младих Београђана. Многи од њих су били студенти Београдског универзитета, и за собом имали богато револуционарно искуство у партијско-политичком раду, те су могли да пруже ефикасну помоћ организацијама на терену. Осим тога, београдска партијска и скојевска организација, још од првих дана устанка, биле су оријентисане на извођење многих акција против окупатора и квислиншких органа. Наравно ове акције се скоро могу у свему мерити, и по интензитету и по важности, са оним акцијама које су изводиле партизанске чете и одреди.

У Београду прикупљани у одреде су за борце непрекидно слали пакети са санитарским материјалом, хартијом, штампарском бојом; пакети са обућом и одећом, као и друге ствари у којима су партизани оскудевали. У јулу и августу настављено је одржавање течајева за женску омладину, ради обучавања у пружању

⁵⁸ Исто, стр. 55.

⁵⁹ АИРПС, МГ ОК Београд (нерегистровано).

санитетске помоћи. После ове обуке другарице, углавном чланови Скоја, одлазиле су као болничарке у Посавски, Космајски и друге одреде на територији Србије.⁶⁰

Да би се пружала већа помоћ партизанским одредима, јула 1941. године у Београду је илегално била основана радионица за шивење топле одеће за партизана. Радионица је радила у кројачници Драгомира Нешића у Јакшићевој улици број 3. Топла одећа за партизана припремана је овде све до краја 1941. године и у њен рад, на разне начине, биле су укључене десетине младих Београђана из свих рејона града. Према непотпуним подацима овде је за партизана било сашивено око 100 топлих кошуља, 50 гаћа, 50 грудњака, 50 пари одела од шајка и преко 100 шајкача. Одећа је преко специјалних курирских веза, које су сачињавали припадници ударних диверзантских група, достављана партизанским одредима у ближој околини Београда.⁶¹

Тако је Београд у првим данима оружаног устанка био и стетиште не само бораца и руководећих кадрова партизанских одреда, већ и извор снабдевања партизанских одреда лековима, одећом, обућом и другим материјалом, па, чак, и оружјем, које је повремено из тајних склоништа у илегалним становима пренешено на терен. А све су то чланови КПЈ и велики број чланова Скоја чинили упркос немачким и полицијским претњама и терору који је окупатор већ спроводио.

Међутим, у септембру и октобру 1941. године, ослободилачки покрет у Београду суочио се са великим тешкоћама. Успеси партизанских одреда у готово свим крајевима Србије довели су до нагле концентрације окупаторско-квислиншких снага у самом граду, што је у знатној мери отежавало организовање акција које су предузимали Партија и Ској. Хапшења припадника ослободилачког покрета вршена су непрекидно. Дешавало се да појединци услед страховитог мучења, која су над њима вршили органи Гестапоа и агенти Специјалне полиције, нису могли да издрже и одавали су илегални рад у организацијама у којима су радили. Али најтежи удар партијској и скојевској организацији у Београду у јесен 1941. године нанео је Ратко Митровић, члан Централног комитета Скоја.⁶² Крајем августа ухапшен је у Војводини а затим пребачен у Београд у Специјалну полицију где је одао многа илегална склоништа, организације и руководиоце са којима је био сарађивао, што је омогућило полицији да се у релативно кратком времену упозна са системом и методом илегалног рада у партијској организацији и да похапси велики број руководиоца КПЈ и Скоја. Тада је уништен цео Месни комитет КПЈ и готово цео Месни комитет Скоја.⁶³

Поводом ове тешке провале, Јосип Броз Тито упутио је са ослобођене територије у западној Србији писмо Благоју Нешкови-

⁶⁰ Ј. Марјановић, Београд, 129.

⁶¹ Исто.

⁶² Ратка Митровића члана ЦК СКОЈА и Ратка Митровића комесара чачанског партизанског одреда, треба разликовати. Овај последњи је због својих заслуга у рату после ослобођења проглашен за народног хероја.

⁶³ Зб ОПЈ, I-2, 396; Ј. Марјановић, Београд, 160, 167.

ћу, Михаилу, у коме је између осталог речено: »Издајник Ратко Митровић је одиграо најцрњу улогу у последњих неколико година. Страшну смрт је заслужио са наше стране«.

Услед ове провале биле су наступиле велике тешкоће, па је било нужно да се што већи број чланова КПЈ и Скоја повуче на слободну територију. У вези с тим постојало је и директивно писмо ЦК КПЈ од 19. октобра 1941. године које је упућено Спасенији Бабовић и Благоју Нешковићу, у коме је јасно стајало које мере треба предузети да би се организација у Београду кадровски сачувала. »Више се не смеје ни за тренутак колебати већ без оклевања предузети најенергичније мере у погледу проналажења нових и сигурнијих могућности рада и заштите партијских кадрова. Први и главни наш задатак треба да буде:

1. Пребацити ПК и ПК Скоја у унутрашњост Србије, тј. на ослобођену територију. Пребацавање извршити преко посавског одреда и уз његову помоћ... У Београду оставити само Месни комитет (не више средски) од некомпромитованих и мање компромитованих другова.

Поред ових, треба све поштене људе, без обзира на то да ли су чланови или нису, извучити из Београда и слати их у Србију, који ће бити упућени на одговарајући посао. Никоме коме прети и најмања опасност не изложити да подне у руке разбојника. Свима омогућити да изађу из Београда«.⁶⁴

Па ипак писмо Централног комитета КПЈ није доследно спроведено у живот у партијској и скојевској организацији у Београду, већ су организацијама давана сасвим супротна упутства, тј. да људи не одлазе из града већ да делују по рејонима и кварталовима, школама и предузећима, упркос необично тешких услова илегалног рада. Због тога је у октобру и новембру 1941. године сасвим мали број партијских и скојевских кадрова пребачен у оближње партизанске одреде и на слободну територију у западној Србији. Многи извори указују да су Месни комитет КПЈ и Месни комитет Скоја преко организације у граду вршили интензивно припреме да би се из града пребацио у одреде што већи број чланова Скоја. А тих дана били су за то необично повољни услови, јер су акције Посавског и Космајског партизанског одреда допирале до самих предграђа Београда и лако се са њима могла успоставити веза.⁶⁵

Слање људства у одреде било је у јесен 1941. године прече, јер су, када је реч о члановима Скоја, за многе од њих животи били угрожени, јер су нарочито истакнути скојевци средњошколци били компромитовани и познати као припадници НОП-а, школским реакционарним властима и полицијским органима. Сем тога, у средњим школама један број бака Љотићеваца, сарађивали су са полицијским властима и денунцирали су многе напредне омла-

⁶⁴ АИРПС, ПКС, бр. 27, писмо ЦК КПЈ од 19. X 1941. — ЦК КПЈ за Србију.

⁶⁵ Ј. Марјановић, Београд, 233; АИРПС, бр. 118, сећања Боре Дреновца, секретара МК Скоја у Београду.

дише, те се могла очекивати полицијска реакција и падање многих скојеваца у руке полицији.⁶⁶

Зна се да су чланови Месног комитета Скоја били сачинили поименичан списак по коме је требало да пође у одред у октобру месецу 100—200 чланова Скоја. Свиме је било речено да спреме ствари и да могу сваког дана очекивати одлазак у неки партизански одред. Међутим, Покрајински комитет КПЈ, обуставио је ову иницијативу МК КПЈ и МК Скоја, тако да је крајем октобра отишало у партизанске одреде 15—20 скојеваца, а за све остале је речено да остану у граду и да наставе скојевски рад.⁶⁷

Према мишљењу већине савременика, главни узрок због кога нису спроведене директиве ЦК КПЈ у живот је у следећем: пре свега, недовољно енергичан став Покрајинског комитета КПЈ да се компромитовани другови склоне из града и повуку на слободну територију или пребаце у неки партизански одред, како би се избегле репресалије полицијских органа. Друго, због тога што се одуговлачило са спровођењем у живот писма ЦК КПЈ, дошла је београдска партијска и скојевска организација у веома тешку ситуацију у погледу склањања компромитованог дела чланства КПЈ и Скоја. Јер, после повлачења главних партизанских снага из западне Србије и Шумадије и губљења слободне територије, биле су прекинуте везе са свим околним партизанским одредима и са јужном Србијом, где је крајем 1941. године и почетком 1942. постојао знатан део слободне партизанске територије, те није било сигурних веза. У сваком случају ово је имало теже реперкусије на целу партијску и скојевску организацију у Београду, јер су многи кадрови пали полицији у руке и настрадали, што је био ненадокнадиви губитак не само за Београд већ за целу партијску и скојевску организацију Србије.⁶⁸

Међутим, погрешно би било сматрати да је мали број београдским омладинаца и чланова Скоја и симпатизера НОП-а био у партизанским одредима. Напротив, широм Србије, још од првих дана устанка, млади Београђани су се јуначки са својим старијим друговима борили против неупоредиво надмоћнијег и технички опремљенијег непријатеља. Касније, после прве непријатељске офанзиве, када се главнина партизанских одреда, заједно са Врховним штабом, повлачила за Санџак и Источну Босну, многи омладинци Београђани, постали су борци пролетерских бригада — дивизија и борили се на тлу Босне, Хрватске, Црне Горе и других крајева Југославије против заједничког непријатеља, стварајући братство и јединство крвљу цементирано током четворогодишње борбе.

5. Омладинске акције и саботаже у лето и јесен 1941. године

Чланови Скоја града Београда су активно учествовали у припремама за оружани устанак. Они су се такође налазили у првим

⁶⁶ У извештају Специјалне полиције од јула 1942. године говори се о успесима ове службе у борби против актива и руководства Скоја у Београду, крајем 1941. године у средњим школама и то највише захваљујући „обавештајцима“ које су имали у средњим школама (АИРПС, бр. 2348).

⁶⁷ Као нап. 65.

⁶⁸ Опширније о овом проблему види код Ј. Марјановића, Београд 230-239.

борбеним редовима народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије. Ипак су од посебног значаја омладинске акције које су изводили у многим деловима града наносећи на тај начин штету непријатељу у материјалном потенцијалу и живој сили. Али, много је био значајнији политички и морални ефекат које су те акције вршиле на свест народа и омладине. Оне су биле нарочито масовне у првим месецима оружаног устанка и то баш у Београду, центру окупирание Југославије, где је било главно седиште окупаторских и квислиншких власти, Гестапоа и Специјалне полиције, тј. у месту где је терор био најсуровији а услови рада најтежи. Вести о акцијама преносиле су се по целој земљи, што је мобилизаторски деловало на широке слојеве омладине и појачавало спремност на отпор и ступање у борбу.

Целокупан преглед акција које су извршавале омладинске диверзантске групе није лако сачинити. Сигурно је број тих акција много већи, нарочито оних ситнијих, које овде неће бити ни поменуће. Многе нису ни забележене. Неке је ратни вихор однео заједно са њиховим учесницима. Код других, које су после рата описане према исказу учесника и очевидаца, време је учинило своје. Избледали су и заборављени многи елементи и детаљи, па је потпуну и објективну реконструкцију те разноврсне борбене активности тешко извршити.

Зна се да су масовно сечени телефонско-телеграфски стубови и линије; да су цепани окупаторски огласи и плакати; растуран партијски леци, прогласи и писане антифашистичке паролe; да су паљене гараже, фабрике и жита на окупаторским имањима; да су ликвидирани окупаторски и квислиншки војни и цивилни функционери и шпијуни итд.

Акције су отпочеле интензивно нарочито јула 1941. године, а све их је било више после прогласа Централног комитета КПЈ и позива на оружану борбу. Највише је сачувано података о акцијама београдске омладине, где их је и било највише у лето и јесен 1941. године. Неоспорно је, да су овако значајној активности омладине у центру окупирание Југославије допринели многи фактори, али су без сумње најважнији: прво, постојање бројчано јаке и организационо чврсте партијске и скојевске организације у граду; друго, у Београду је деловао Политбиро ЦК КПЈ и ПК КПЈ и ПК Скоја; треће, из Београда су даване директиве за борбу за целу Југославију, тако да се београдска организација најбрже упознавала са директивама и одлукама партијских и скојевских друководстава и могла је брзо и ефикасно да их спроводи у живот. Та околност је допринела да се у Београду током лета 1941. године систематски изводе акције, саботаже и многи атентати на шпијуне и провокаторе. Само у јулу и августу када су акције биле најмасовније, у Београду и Земуну је извршено око 70 већих акција и саботажа, не рачунајући оне ситније које су вршене свакодневно.

Без сумње, ове акције се и по интензитету и по важности могу мерити са онима које су изводиле партизанске чете и одреди, јер непријатељ је стално узнемиран, осећао се несигурним у граду и, наравно, морао један део својих снага да одваја са фронта да би заштитио војне објекте и успоставио ред у граду и његовој околини. Међу прве организоване акције београдске омладине могу се убрајати писање и лепљење парола у разним крајевима гра-

да, па чак и у самом центру. Београд је готово свако јутро освитоа начичкан разним антифашистичким паролама, као што су: »Доле фашистички окупатори«, „Живела комунистичка партија Југославије“, „Живела слобода«, »Крв за крв«, »Смрт за смрт«, »Србија се уништити не може« и многе друге.

Већ у мају месецу једна група омладинаца коју је предводио Радомир Марковић Гембеш, по директиви Месног комитета Скоја успела је да изнесе из разрушене зграде Управе града Београда, заплешену комунистичку литературу од стране полиције, тако да су скојевци дошли до цењене и неопходне литературе, као што је »Како се калио челик«, »Цена крви«, »Чоколада«, »Узорана ледина«, »Маги« и друге.⁶⁹

Једна група београдских студената успела је да из студентске мензе, која се тада налазила у Улици Мајке Јевросиме, изнесе многе ствари и да их уновчи, а новац је предала у користи одбора народне помоћи. Том приликом у једној каси су пронашли више фотографија београдских студената; комуниста и тако онемогућили полицији да дође до њих.⁷⁰ Међутим, акције београдске омладине попримиле су масовнији карактер тек почетком јула 1941. године. Тако је већ 4. јула просечен главни вод београдске радио-станице и ова је била неспособна за рад више часова. Једна слична акција изведена је 12. јула код Караборђевог парка. Неколико омладинаца пресрели су два продавца новина, узели им све што су желели, посули бензином и спалили. Тих дана паљевина окупаторске штампе вршена је готово у свим крајевима Србије.⁷¹

Знатну штету окупатору и квислиншком апарату, нанели су ударници — омладинци обарањем телефонских и телеграфских стубова. Једна таква успела акција извршена је 12. јула око 22,30 часова, када су пресечене све телефонске и телеграфске везе између железничке станице Жарково и Чукарице.⁷² 14. јула антифашистички омладинци Београда истакли су у Книћанској улици две антифашистичке пароле и приковали их за бандере са натписом: »Ништа окупаторима«, »Живео Совјетски Савез«. Акција је успела и поред тога што је тих дана, а посебно те ноћи, била појачана полицијска служба, јер је дан раније избио устанак у Црној Гори. а 14. јула је дан Француске Републике, па се рачунало да ће руководство ослободилачког покрета у граду предузети какве веће акције. Таква предвиђања су била сасвим оправдана, поготову што се устанак у Србији већ ширио у многим крајевима.

У атару села Миријева 20. јула извршена је нова акција. Омладинци су усред дана пресекли један телефонско-телеграфски

⁶⁹ Ј. Марјановић, Београд, 88-89, Радомир Марковић-Гембеш (Београд, 1923-1941), металски радник, спада у ону плејаду храбрих омладинаца, који су се неустрашиво борили у свим акцијама које је организовао МК КПЈ и МК Скоја у Београду. Средином лета 1941. ухапшен је приликом једне акције у граду. Успева да побегне из затвора. Живи у илегалству и поново учествује у више крупних акција. После атентата на полицијског агента Светозара Вујковића, одлази у посавски партизански одред. Погинуо је храбро на Кадињачи 28. XI 1941. вршећи дужност политичког делегата вода.

⁷⁰ Исто.

⁷¹ АИРПС, фонд Специјалне полиције (у даљем тексту: СП), бр. 11, 293.

⁷² Исто.

⁷³ АИРПС, СП, бр. 11, 291.

стуб и тако прекинули везе које су водиле ка Смедереву. Полиција је посумњала да су ову акцију извршили београдски скојевци: Драган Стојнић, Жика Божиновић и Душан Рајко, јер су поменути омладинци и раније вршили акције сечења стубова код опсерваторије, али полиција није могла да их ухвати.⁷⁴

Београдски скојевци су наносили свакодневну штету и оне-способљавањем окупаторских аутомобила, бацајући специјалне гвоздене направе тзв. »Јежеве«, који су се, било како да су бачени на улицу, забадали у гуме немачких аутомобила. Ове направе добијане су из Земунa, где су, под контролом партијске организације, израђиване у Горњем Граду, у радионици Раде Маринковића, Миркелића и Стрижића. Специјални курири преносили су их у Београд, где су их по друмовима расипали чланови Скоја — ударници. Исто тако, ове направе су коришћене и у Земуну, где су употребљаване нарочито на друму Земун—Батајница.⁷⁵

Београдски омладинци су, сем тога, тровали немачке коње, давали им отровне коцке шећера, уништавали су немачке камионе и аутомобиле свих врсти. За паљење аутомобила, биле су образоване групе од 3—4 омладинаца који су полазили у акцију снабдевени бензинским флашама. 16. јула, око 22 часа, једна група београдских ударника изазвала је пожар у гаражи Љубише Перишића, Улица Милоша Великог бр. 1, и том приликом је изгорело око 90 буради нафте. Нафта је била својина Перишића, који је пре рата имао аутомобилско предузеће у Београду, али су је после окупације Немци запленили и њихови стражари чували. Немачке власти вршиле су истрагу, али извршиоце нису могли пронаћи.⁷⁶

Да напоменемо да је средином јула изведена једна необична акција, које су се Немци дуго сећали. Наиме, два омладинца средњошколаца пошли су са флашама бензина и шибицама у цепу да запале немачког војника. У Улици Милоша Великог сусрели су гестаповца, неопажено му се привукли и онда га запалили и затим побегли. Један од извршилаца ове акције био је Бранислав Крстић, члан МК Скоја, иначе матурант V београдске гимназије. Немац је у паници трчао улицом и тек интервенцијом војне патроле, која је на њега бацила шаторско крило, пожар је угушен, а Немац, тешко опечен, пребачен у болницу.⁷⁷

⁷⁴ АИРПС, СП, 11. 293. Иста ова скојевска група на челу са Драгутином Стојанићем у ноћи између 28. и 29. јула на 11 километру у атару села Калуђерице пресекли су један телеграфско-телефонски стуб (АИРПС, СП 11. 273) — Драган Стојанић и Живојин Базановић, чланови скојевских ударних група, по занимању кројачки радници, често се помињу у непријатељским документима, као и у сећањима учесника НОБ-а, као активни омладинци. Ова група извела је лета 1941. више диверзантских акција и саботажа претежно у пределу Цветкове механе и на терену према Малом Мокром Лугу.

⁷⁵ Ж. Атанацковић, НД, 77 — Пал Шоти, Бранко Пешић, Илија Рогулић и Миленко Мишкелић су у радионици помагали при изради трократних и четворократних клинаца. У извештају Специјалне полиције од 5. августа наводи се да је на путу Београд-Обреновац, крај Макишког насеља, један немачки аутомобил наишао на овакве јежеве на друму и морао се поново вратити за Београд (АИРПС, СП 11. 268).

⁷⁶ АИРПС, СП, 11290

⁷⁷ Наш весник (Београд) бр. 40, 31. XII 1954.

На простору Ташмајдана налазило се складиште бомби, муниције и разног другог експлозива, које је оставила бивша југословенска војска, о чему Немци нису били обавештени. Али група скојеваца средњошколаца дознала је за овај магацин, па су претходно изнели део овог материјала, који је касније употребљаван у акцијама, а остало су 21. јула, око 20,30 часова запалили. Дошло је до снажне експлозије, од чега се цео град гресао. У овој акцији учествовали су средњошколци — чланови Скоја Јован Гајгер и Јован Стефановић. Полицијским органима није пошло за руком да ухвате извршиоце ове акције.⁷⁸

У току јула дошло је до паљевине немачких камиона у многим деловима Београда. Међутим, највећа је била она која је извршена на дан 27. јула око 21,55 часова, када је изведен пожар у гаражи »Форд« у Гробљанској улици. Том приликом уништено је 19 војних аутомобила и оштећено 10 приватних аутобуса.⁷⁹ Јосип Броз Тито је, касније, у својим сећањима, забележио како је он лично пратио ову саботажу. Тада је становао у једној вили на Дедињу и знао је тачно када треба ова акција да отпочне »Чекао сам, али сам морао пазити да ме не примијете, јер се близу куће у којој сам ја био налазио немачки штаб, и онда када је синуло — рекао сам, добро је, успело је. Јер, ми смо брижљиво спремали ову акцију, коју су извели омладинци и чланови КП, а таквих акција било је још читав низ у Београду и другим градовима.⁸⁰

На дан 27. јула дошло је до пожара у бившој, »Крајслеровој« гаражи у Масариковој улици број 3. Гаражу је била реквирирала немачка врховна команда. У тренутку пожара у гаражи је било 7 војних путничких и један теретни аутомобил немачке војске. У аутомобиле су биле бачене плочице целулоида, тако да је пожар брзо захватио и уништио 3 путничка аутомобила и један теретни. Полиција је утврдила да је акцију извршио члан Скоја, Адолф Неквасил, ученик, стар 17 година. Он се налазио на челу једне групе, која је у 18,55 часова отворила задња врата гараже и убацила запаљиве плочице. Када је полицијски стражар Василије Вујаклија дошао пред улаз да извиди каква је то ватра, Неквасил се био заључао и није хтео да отвори врата. Касније је група полицајаца успела да разбије врата и да ухвати младог Неквасила. Полицији овај млади скојевац није ништа признао, мада је ухваћен на делу ј свирепо тучен. Стрељан је августа 1941. у бањичком логору.

Првих дана јула 1941. године Месни комитет КПЈ у Београду био је донео одлуку да се приступи организованом уништавању окупаторске и квислиншке штампе. Тај задатак, као и многе друге, преузела је скојевска организација. Највећи број листова растурао се преко продаваца у киосцима. Скојевци су чешће директно нападали на њих. За сваки киоск била је одређена група од 5—6 омладинаца, која је имала за задатак да пали примерке листова **Ново време**, **Обнова**, **Наша борба** и др. Прва акција ове врсте извршена је у Београду 12. јула, када је код Карађорђевог парка

⁷⁸ AVII, кут. 12, бр. 3/12, Извештај К-де жандармерије од 22. VII 1941.

⁷⁹ Зб НОР, II-2, Београд 1954, I-1, 354.

⁸⁰ **Борба**, Београд, 20. V 1959.

⁸¹ **Народна армија** (Београд) 12. V 1959. — Воја Лековић, предратни члан ПК Скоја пише да је млади Неквасил умирао под батинама а ништа није признао (В. Лековић, Успомене на једно лето, ГГБ, VIII, 85).

група омладинаца спалила киоск у коме се продавала квислиншка штампа.⁸² Од тада овакве акције чешће су се понављале. Обимније паљење окупаторске штампе извршено је 27. јула када је била ангажована безмало цела скојевска организација града. Већ око 7 часова изјутра, бар на око 20 места у Београду горели су квислиншки листови. У полицијским документима забележено је истога дана да је извршена нова акција на углу Кнез Михајлове и Кнегиње ЈЉубице, испред Карађорђевог улице бр. 36. у улици Војводе Степе, на Црвеном Крсту, у улици Војводе Глигора, Престолонаследника Петра (данас Максима Горког) код кафане »Кикевац«, пред зградом у Таковској улици бр. 11, у Варшавској број 6. и пред кафаном »Американац« у Високој улици на Чукарици и на углу Кнез Михајлове и Чика ЈЉубине.⁸³ Полиција је такоређи била немоћна. Није могла истовремено интервенисати у свим деловима града, тако да је акција у потпуности успела и није било губитака у редовима омладинаца и ударника.

Међутим, треба говорити и о акцији изведеној у лето 1941. године за ослобођење Александра Ранковића Марка, секретара ПК КП и чланова Политбироа ЦК КПЈ, из болнице у Видинској улици. У овој акцији учествовало је око 60 чланова КПЈ и Скоја и симпатизера НОП-а. Акција је изведена по директиви Јосипа Броза Тита, а непосредни организатори су Спасенија Цана Бабовић и Буро Стругар, чланови ПК КПЈ за Србију. Ранковић је био ухапшен 27. јула на углу Јужног Булеvara и Бердапске улице на доставу једног провокатора, који је обавестио полицијске органе да Ранковић руководи једном групом ударника која се припрема да дигне у ваздух београдску радио-станицу у Макишу. Ранковић је био свирепо мучен у Специјалној полицији и у дубокој несвести пребачен у болницу. Акција је била добро организована. Претходно су били убијени један немачки војник и један жандармеријски наредник. Затим је 5 ударника ушло у болницу, извело Ранковића и пребацило га шпедитерским колима преко Теразија на Пашино Брдо, а отуда у склониште Централног и Покрајинског комитета у Кумодрашкој улици. О овој акцији писао је тих дана Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда Југославије у првом броју билтена, који је изашао 10. августа 1941. године у Београду, следеће: »Изражавамо нашу похвалу групи партизана која је 27. јула 1941. године упала у београдску болницу и спасла из канци Гестапоа једног руководиоца народног борца. Ова партизанска група показала је не само примерну храброст већ и умешност у извођењу свога задатака.«⁸⁴

У јулу месецу омладинске акције су вршене и у многим другим крајевима Србије, а нарочито у оним местима где се осећала активност партизанских одреда. И уколико се оружани устанак више разгарао утолико су акције биле чешће и масовније. У Земуну се партијска и скојевска организација, одмах после избијања устанка у Србији, организовале низ акција и саботажа против окупатора и његових сарадника. Једна група чланова Скоја у

⁸² АИРПС, СП 11293.

⁸³ В. Лековић, н. д., 86; АИРПС, МГ ОК Београд, 18, сећање Боре Дреновца; АИРПС, СП, 11279, 11275, 11282, 11285.

⁸⁴ 36 НОР, I-1, 32.

јулу месецу увукла се неприметно на аеродром у Батајници и општегила на њему транспортер за асфалтирање писте. Друга група ударника, којом је руководио Живко Велимировић, организовала је акцију када је запаљено неколико шлепова и један танкер на Дунаву. У земунским предузећима »Рогожарски«, »Телеоптик« и »Змај« чланови КПЈ и Скоја су свакодневно организовали саботажу производње. Први оружани напад у Земуну извршили су скојевци Земуна, јула месеца, на полицијског агента Уроша Бабића, који је успео да се увуче у скојевску организацију у фабрици »Икарус«. Омладинци су пуцали на њега и само га ранили.⁸⁵

Све окупаторске мере које су предузимане током јула, хапшења, одвођења у концентрационе логоре, стрељања, паљења кућа, увођење полицијског часа у градовима и друго нису поколебале младе комунисте, већ су они настојали да окупаторским властима наносе све веће губитке, како на фронту тако и у позадини. У Београду су акције и саботаже у августу 1941. године настављене несмањеном жестином. Око 5 часова изјутра, 1. августа 1941. године дошло је до јаке експлозије у столарској радионици фолксдојчера Армина Бетке, у Гарашаниновој улици бр. 47. Ова радионица је била отворена и радила је за немачку војску и у њој су радили само фолксдојчери. До експлозије дошло је тако што је запаљена динамитна машина са капислом. Саботажу је извео Крста Патковић, бивши калфа ове радионице, који је уочи саме експлозије долазио у радионицу и организовао ову акцију. Немачка полиција, која је водила истрагу није га пронашла. Тог истог дана у Чика Љубиној улици, увече око 19 часова омладинци су покушали да запале један немачки аутомобил, који се налазио у непосредној близини немачке Ортскомандатуре.⁸⁶

Више акција скојевци су извршили 3. августа 1941. године у непосредној близини Београда. Тог дана, између 6 и 8 часова, пресечен је телефонско-телеграфски стуб у Макишком насељу, па су, због тога, биле покидане све везе у овом крају. И поред многих напора, полицији није пошло за руком да пронађе извршиоце.⁸⁷ Истог дана, пре подне, на 9. километру од Београда, према Смедереву, нађен је пресечен телефонски стуб. Ову акцију су извршили београдски скојевци Јован Гајгер, Велизар Стевановић и Радован Госић. Немачкој полицији пошло је за руком да ухвати Гајгера, који се после извршене акције склонио у оближњу сеоску кућу, и да га стреља. Гајгер је спадао у ону плејаду београдских ударника која је учествовала у многим акцијама у Београду и околини. Није било задатака који је Гајгеру поставила КПЈ и Скоја а да га он није извршио.⁸⁸

⁸⁵ Ж. Атанацковић, н. д, 74; 36 сећања, књ. VII, 289-305. Сећања Радивоја Голубовића.

⁸⁶ АИРПС, СП 11271, од 1. VII 1941.

⁸⁷ АИРПС, СП 11270.

⁸⁸ АИРПС, СП 11260. Јован Гајгер и Јован Стефановић, ученици VII разреда IX мушке гимназије у Београду, извршили су током лета 1941. низ акција и саботажа у Београду и његовој околини, од којих је највећа већ поменута на Ташмајдану. Гајгер је стрељан, а Јован Стефановић се почетком 1943. пребацио у Космајски партизански одред. Погинуо је храбро августа 1944. у борби са четницима Драже Михаиловића на простору између Велике и Мале Иванче.

На дан 5. августа ударна група радника омладинаца из Раковице запалила је око 100 снопова пшенице на имању Манастира у Раковици. Циљ ове акције био је да се пожар пренесе на немачки барутни магацин, који се налазио у непосредној близини. Међутим, немачко складиште је остало неоштећено због брзе интервенције органа пожарне команде.⁸⁹

Почетком августа београдске организације КПЈ и Скоја организовале су више акција да се ликвидирају провокатори које је полиција врбовала у своје редове и агенти Специјалне полиције. Тако је у августу месецу извршен атентат на Светозара Вујковића, шефа концентрационог логора на Бањици. Тог дана (5. августа) изјутра око 8 часова скојевска група у којој су учествовали Радомир Марковић Гембеш, Михајло Францези, Драгослав Божић, Цане Вићентијевић и Милан Посавац сачекали су Вујковића код Шарене Ђуприје на Авалском друму. Омладинци су тачно знали да ће у одређено време Вујковић наићи на мотоциклу и распоредили су се тако да је између њих било извесно растојање, тако да га, ако би први промашио, остали сачекају. Случај је хтео да прва два атентатора нису имала успеха. Први је бацио бомбу Францези, али безуспешно. Божићу се метак заглавио у револверу када је покушао да опали. Марковић и Вићентијевић су погодили циљ. Са неколико револверских хитаца ранили су Вујковића, док је возач мотоцикла погинуо. Сви су мислили да је Вујковић мртав, али он је био само тешко рањен, а касније излечен у немачкој болници.⁹⁰

Штета је што није успео покушај ликвидирања овог злочинца, под чијим руководством или уз чије учествовање су убијене десетине хиљада родољуба из Србије и осталих крајева Југославије. Ипак, ово је застрашило многе полицијске агенте који су се касније кретали у групама или под пратњом, јер су се атентати редовно понављали. Због тога је Управа града Београда била приморана да специјалним аутомобилима долази по своје службенике и враћа их на исти начин у њихове станове. Све је то олакшало партијској и скојевској организацији да ефикасније извршава своје задатке, а компромитованим друговима да се лакше крећу по улицама, јер су крајем августа и септембра месеца све главне патроле одржавали само Немци, који нису познавали истакнуте припаднике НОП-а.

Да истакнемо још неке атентате на агенте немачких окупатора. 7. августа београдски омладинци извршили су атентат на једну жену, агента Специјалне полиције, која се налазила у служби штофаре Владе Илића на Карабурми и потказивала многе напредне раднике у предузећу; 8. августа око 19,30 часова, припадници једне ударне групе извршили су атентат на Жикву Јовановића такође агента Специјалне полиције. Полицајац је био само теже рањен и остао је жив, а извршиоци атентата успели су да побегну.⁹¹

Београдски ударници стицали су све нова и нова искуства у акцијама и саботажама. Они су 8. августа око 9 часова запалили основну школу у којој је била смештена немачка радио станица. Истога дана у вечерњим часовима избио је пожар на крову касарне

⁸⁹ АИРПС, бр. 11266.

⁹⁰ Државна комисија за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових сарадника, Саопштење бр. 34-53, Београд, 1945, 521.

⁹¹ Ј. Марјановић, Београд, 133.

немачке војске, која се налазила код Аутокоманде. Пожар се био толико разбуктао да су ватрогасци једва успели да га локализују. Ни у једној од ових акција полицијски органи нису успели да похватају извршиоце акције.⁹²

У ноћи између 13. и 14. августа група београдских ударника извела је обимнију акцију у руднику »Црвени Брег« под Авалом, општина Рипањ. 8 ударника ушло је у магацин и изнело око 100 килограма експлозива »аманал« око 100 метара фитиља за паљење и 500 комада каписли. Запаљиви експлозив коришћен је касније у акцијама, а један део пречабен је у Космајски партизански одред. 15. августа омладинци су око 9 часова пре подне, на имању државног ветеринарског завода на Бањици, запалили сењак, где је изгорело 2.000 килограма сена и 2,500 килограма сламе. Полицији није ништа друго преостало него да констатује: »сено и сламу је запалио један младић, стар око 22 године, кога је приметно један немачки војник да се креће у близини, само у њега није посумњао.«⁹³

Акције земунских ударних скојевских група су настављене и у августу и оне нису јењавале све до краја 1941. године. Сечење телефонско-телеграфских стубова на подручју овог среза, још од првих дана устанка било је масовно. Комплетне екипе са тестерама, кљештима и секирама излазиле су на комуникацију Београд — Загреб, на релацији Земун — Багајница и тамо секле више стубова и жица. Прва таква акција у Земуну забележена је у јулу 1941, када је ударна скојевска група коју су предводили Марјан Васишић, Јожа и Херман Шенер, пресекла 3 стуба на линији између железничке станице Земун и Земун Нови Град. Линије телефонско-телеграфских веза услед тога биле су прекинуте неколико дана. Сечење жица и телефонских стубова, настављено је и следећих месеци. 18. августа пресечено је 8 стубова на линији између станица Земун — Нови Град и Земун поље; 22. августа пресечена су 3 стуба; 28. августа — 2; 18/19. септембра — 100; 22/23. септембра — 37; 24. септембра — 6; 11/12. октобра — 22; 30. октобра 1 сигнални вод; 21. децембра — 36 стубова; 24. децембра 40 стубова.⁹⁴

Као што видимо, акције земунских ударних скојевских група биле су масовне и озбиљне. Додамо ли овим акцијама и многе друге подухвате омладинаца, као што су паљење магацина са кожом у Караматовој улици, када је изгорело 20 вагона коже; или акцију групе омладинаца са Драганом Рајнпрехтом, на челу, када је успела да упали 20 авионских бомби, у немачком складишту у близини фабрике Рогожарски, којом приликом је погинуо и немачки стражар, онда можемо да закључимо да су акције биле тако вешто и добро организоване да су причињавале знатну материјалну штету окупаторским властима.⁹⁵

⁹² Исто, 134.

⁹³ АИРПС, СП, 11258.

⁹⁴ Ж. Атанацковић, н. д, 80 цитирано из усташко домобранских докумената у АВИИ, кут. 61, бр. рег. 55/18; кут. 85, бр. рег. 24/11; искази учесника Драгана Рајнпрехта, Уроша Остојића, Чедо Димитријевића и Николе Бибића.

⁹⁵ Црвена звезда (Београд), 29. ХЈ 1957.

У августу месецу, полицијски извештаји били су препуни података, који говоре о појачаној активности партијске и скојевске организације у Београду и Земуну. 15. августа: »у 9 часова изјутра полицијски стражари нашли су исписане антифашистичке паролe по зидовима кућа и телефонским стубовима на Чукарици, Бановом брду у Љешкој улици... починиоци нису ухваћени, али је касније утврђено да је ову акцију извела скојевска група Милана Маузера«, писало је у једном поцијском извештају.⁹⁶ 22. августа: »непознати омладинац стар око 17 година, бацио је бензинску флашицу са запаљеном крпом у гаражу Георги Штерна у Браничевској улици број 4. Полицијски стражар приметио је омладинца и за њим испалио неколико метака, а овај је успео да побегне«.⁹⁷ 25. августа: »полицијски стражари покупили су око 20 часова омладинске антифашистичке летке са потписом: »Родољубива српска омладина«, којима је објашњавано вешање родољуба на Теразијама на дан 17. августа 1941. године. Ови леци налажени су код многих омладинаца, који су у то време хашшени због акција«.⁹⁸ 26. августа: »три непозната омладинца покушала су да запале немачки аутомобил у Мачванској улици« итд.⁹⁹

Немци и њихови квислиншки органи били су јако узнемирени свакодневним акцијама и саботажама у Београду. О томе сведочи и једно писмо нацистичког мајора Хелмута, пилота »штукс« које је упућено крајем августа 1941. године Гинтеру, адвокату у Хамбургу. Он у том писму пише: »осећам се као да сам пао падобраном у врашко непријатељско гнездо... када летим и посматрам из ваздуха ову земљу, изгледа ми врло питома... али није тако, драги мој Гинтере. Непријатно се човек овде осећа. Како су били дивни париски дани према овоме што се овде догађа. Овај град је заиста полудео... већ два месеца овде праште револвери и горе наши камиони. Не знам шта хоће ти њихови фанатични дечаци, када пале новине и гараже или врше атентате на фелдвеле. Очајничка лудост. Али то није тако просто. Драги Гинтере, ти си стари ратник, али тако нешто ниси доживео. Непокојство кида полако живце. Постаје сувише врело лето у овом граду на југу Европе«.¹⁰⁰

Немци нису били задовољни резултатима које је постигла Аћимовићева комесарска влада у борби против припадника ослободилачког покрета свих крајева Србије. Зато су 29. августа Немци мандат за састав нове марионетске владе у Србији поверили генералу Милану Недићу, сматрајући да ће се он енергичније заложити за немачке интересе у Србији. Сам Недић је био декларисао своју владу као »владу српског спаса« која је тобоже имала задатак да српски народ спасе од репресалија. Зато је Недић одмах септембра одлучио да се обрати народу Србије, а посебно антифашистичкој омладини преко радија, апелујући на њу да одустане од ослободилачке борбе и да престане са акцијама које су свакодневно извођене у многим крајевима Србије.¹⁰¹

⁹⁶ АИРПС, СП 11257.

⁹⁷ АИРПС, СП 11255.

⁹⁸ АИРПС, СП 11254.

⁹⁹ АИРПС, СП 11251.

¹⁰⁰ АВИИ, К. 12, немачки документи

¹⁰¹ Ново време, 4. IX 1941.

Међутим, још у самом почетку видело се да Неђић неће имати много успеха, тако да је и сам наилазио на непропустиве тешкоће. Ослободилачки покрет ширио се у свим крајевима Србије. Партизанске снаге ослобађале су нове градове и села. На другој страни, акције и саботаже су настављене са несмањеном жестином. Већ у септембру 1941. године омладинске диверзантске групе у Београду отпочеле су и физичку ликвидацију појединих немачких војника, подофицира, гестаповаца и културбундоваца. 3. септембра средњошколац Радован Ђосић Бата убио је из револвера у Неготинској улици немачког војника. То је вероватно био први убијени немачки војник у окупираном Београду. Овај одважни скојевац имао је тада само 16 година и природно је што је овај догађај за њега и његове другове био прво ватрено крштење. Ђосић је касније извршио низ других акција да би при крају 1941. године ступио у партизански одред. Погинуо је као заменик комесара ешалона у V непријатељској офанзиви на Сутјесци јула 1943. године.¹⁰² У вези са овом акцијом **Ново време** је 4. септембра на првој страни листа донело следеће саопштење: »Данас пре подне је један немачки војник усред улице убијен од једног комунистичког разбојника. За одмазду овог подлог убиства стрељано је 50 комунистичких разбојника.¹⁰³

После овог атентата у Београду су извршене и многе друге акције против окупатора и квислиншких органа. Тако је 27. септембра група скојеваца које су предводили ударници Божа Стаменковић, члан Месног комитета Скоја и Блажо Баровић студент, извршила атентат на агента Специјалне полиције Петра Симића. У овом атентату Божа Стаменковић је рањен и затим ухапшен и после дугог мучења стрељан у Бањичком логору. Био је то велики револуционар. Напредном радничком покрету приступио је још 1939. године када је постао члан Скоја. До тада је радио на Карабурми са омладином, а после окупације постао је члан Месног комитета Скоја за град Београд и био је један од најистакнутијих чланова.¹⁰⁴

Петог октобра су извршена два атентата на агенте специјалне полиције. Скојевска група коју су предводили Димитрије Димитријевић и Мирослав Мирковић, ликвидирали су у Неготинској улици агента Милоша Симића. Истога дана друга група омладинаца коју су сачињавали Милић Мартиновић, Буро Маберчић, Јован Радојчић извршила је атентат на функционера љотићевског »Збора« др Велимира Даниловића. Акција је само делимично успела. Даниловић је био само рањен, а извршиоци ове акције успели су да побегну.¹⁰⁵

До краја 1941. године извршене су и многе друге акције и саботаже у Београду и Земуну, али их због ограниченог простора не можемо описивати. Јосип Броз Тито писао је касније о подвизима београдске омладине између осталог и следеће: »У тим дани-

¹⁰² **Црвена звезда**, (Београд), 4. X 1953.

¹⁰³ **Ново време**, 4. IX 1941.

¹⁰⁴ ИАГБ, 322, записник о саслушању Боже Стаменковића, код Специјалне полиције.

¹⁰⁵ ИАГБ, 324 2 XI-518, записник о саслушању Бранка Мишковића Блинхера код Специјалне полиције марта 1942; Ј. Марјановић, Београд, 163.

ма београдски омладинци показали су такве примере херојства, којима ће се поносити далека будућа покољења наших народа. Младићи и девојке од 14 година па надаље, нападали су усред белог дана швапске камione и уништавали их. Упркос вешалима која су била постављена у Београду на сред Теразија, омладинци, средњошколци, студенти и радници вршили су нападе са несмањеном жестином».¹⁰⁶

Све ове акције и саботаже, које су чланови КПЈ, чланови Скоја и други симпатизери покрета изводили против окупатора и квислиншких органа, биле су руковођене од стране Месног комитета КПЈ и Месног комитета Скоја у Београду, односно Земуну. Ретки су били случајеви да су појединци мимо руководства КПЈ и Скоја предузимали какве авантуре, а уколико је и било таквих, они су оштро критиковани и кажњавани. Јер, прилике у окупираном Београду биле су тешке и свака непромишљена акција не само да је за собом повлачила репресалије, већ би била и политички штетна. Ради тога су МК КПЈ и МК Скоја, рејонска и квартонска руководства, претходно о свим тим акцијама дискутовали, а тек онда их преносили на скојевске активе и поједине ударне групе, тако да је у том погледу дисциплина готово увек била обезбеђена.

6. Напори Скоја за стварање јединственог омладинског покрета у Београду

У периоду припрема за оружани устанак, веома значајан задатак Месног комитета Скоја у Београду, био је да организује политички рад међу омладином и да окупи све антифашистички расположиве снаге на линији борбе против окупатора. Таква оријентација Скоја била је јасно изложена у првом устаничком прогласу Централног комитета Скоја од 1. јула 1941. године. У том прогласу, који је одмах достављен свим месним, среским и окружним комитетима, писало је између осталог и следеће: »Уједините се млади радници, сељаци, интелектуалци, млади људи и девојке свих југословенских народа, без обзира на организације којима припадате, на расу, веру и националност, уједините се са свима млади демократи, соколи, католици, сви млади родољуби, заједно са комунистичком омладином, ради разбијања фашистичке бештије, ради победе праведне ствари Совјетског Савеза, ради ослобођења наших народа».¹⁰⁷

Иницијатива ЦК Скоја, у којој је била изложена овако широка платформа акције сваког омладинца за јединство омладине, (јер је то био прворазредни задатак Скоја у условима ослободилачког рата), није добила подршку вођа и вођства грађанских омладинских организација у Београду. Мада су у погледу стварања борбеног јединства чињени многи напори, чак и вођени преговори са представницима грађанских омладинских организација у јулу,

¹⁰⁶ Јосип Броз Тито, Борба за ослобођење Југославије 1941 — 1945, Београд, 1947, 206.

¹⁰⁷ ЗБ ОПЈ, I-2, 28.

августу и септембру 1941. године, па и у фебруару 1942. године, омладинске секције »Српског културног клуба«, »Демократског клуба« и секције других омладинских грађанских организација у Београду, одбиле су да активирају своје организације и да учествују у изградњи јединства ради борбе против окупатора. Један број њихових руководстава ставио се у отворену службу Немачке и Недића а други су се пасивизирали у раду.¹⁰⁸

У лето 1941. године, на пример, партијска и скојевска организација у Београду предузимају више мера ради стварања јединственог омладинског фронта. У том смислу вођени су разговори са представницима буржоаске омладине. Месни комитет Скоја, још у јулу 1941. године, покушао је да дође у контакт са представницима омладинске секције Српског културног клуба и Демократског клуба. Била је одређена група другова у име градске скојевске организације за преговарача. Групу су предводили Марко Никезић и Јован Марјановић.¹⁰⁹ Јован Марјановић је поново преговарао са једним од истакнутих представника Српског културног клуба (звао се Недељковић), студентом технике. Недељковић је примио тада од Марјановића прва два броја Билтена ГШ НАПОЈ и обећао да ће он и његови другови сарађивати са ослободилачким покретом у Београду. Међутим, обећања нису испуњена.¹¹⁰

У јесен 1941. године ови су разговори обновљени у име Месног комитета Скоја. Преговарачи су били: Бора Дреновац, секретар МК Скоја и Јосип Шћурла организациони секретар МК Скоја.¹¹¹

Мада се у току преговора установило да ни једна од ових организација нема услове за обнављање, поготову што су њихови руководиоци стално очекивали иницијативу Драже Михаиловића, у читавој овој иницијативи Месног комитета Скоја у Београду, позитивно је то што се добар део чланова грађанских омладинских организација, нарочито у средњим школама везао за Ској, што није увек значило њихову идеолошку припадност народноослободилачком покрету, али је доводило до практичне сарадње и помагања појединих акција, које су организовали Партија и Ској. Карактеристично је да су неке омладинке из Треће женске гимназије у 1941/92/43. године, чиниле и многе услуге народноослободилачком покрету, иако нису биле организоване. Чак је ћерка Драгише Васића, тадашњег члана врховног руководећег тела покрета Драже Михаиловића, редовно помагала НОП, те су у њеном стану више пута одржавани састанци Месног комитета Скоја, иако она тада, па ни касније, није постала члан Скоја.¹¹²

Било је још неколико контаката са представницима буржоаске омладине током 1941. године, али ни ови као ни претходни разговори нису довели до неких резултата због непријатељског става руководства буржоаских омладинских организација тако

¹⁰⁸ Иво Лола Рибар, чланци и говори, 264. — Упоред. **Омладинска борба**, новембра 1942, 44.

¹⁰⁹ Као нап. 27.

¹¹⁰ Ј. Марјановић, Устанак, 210.

¹¹¹ АИРПС, МГ ОК Београд, бр. 118, сећања Боре Дреновца. Ово је исто потврдила Љубинка Милосављевић (као нап. 27).

¹¹² АИРПС, бр. 118, сећања Боре Дреновца.

да се одбори јединственог омладинског покрета нису могли ни формирати.

Без обзира на разговоре који су вођени са вођством омладинских грађанских организација ради стварања јединственог омладинског покрета, без обзира на делимичне резултате који су у појединим крајевима Србије постигнути, у целини узевши, од почетка ослободилачке борбе, јединство се стварало у редовима саме омладине, под руководством Скоја, и мимо и против воље грађанских омладинских организација. На тој платформи одоздо, стварали су се први одбори јединственог омладинског покрета у средњим школама и појединим рејонима Београда, а на ослобођеној територији, у западној Србији, дошло је у ширим размерама до стварања Српског народноослободилачког омладинског савеза. Одлука о томе донета је 16. октобра 1941, године у ослобођеном Ужицу, а већ 17. октобра, у истом граду организован је оснивачки митинг Српског народноослободилачког омладинског савеза, те су се његови одбори ширили на целој ослобођеној и окупираној територији Србије.¹¹³

Треба истаћи да се и 1942. године покушавало да се дође до споразума и заједничке сарадње између Месног комитета Скоја и четничке омладине, односно омладине бивших грађанских организација на линији борбе против окупатора. Чак је у том погледу било и извесних резултата (заједнички проглас против мобилисања у националну службу рада; обнављање рада удружења »Трст—Истра—Горица« и »Личани и Бановци« и др.¹¹⁴ Такву иницијативу и сарадњу са четничком омладином подржавао је и Покрајински комитет КПЈ. У писму од 28. фебруара 1942. године Ивици Девчићу, који је одговарао за Ској у Окружном комитету КПЈ Београда, стајало је између осталог и следеће:

»По питању преговора са буржоаском омладином, мислимо да сте направили корак напред. Само хоћемо да вам нагласимо да преговори треба да се воде под апсолутном контролом Партије, ОК и нас; да ви лично контролишете другове преговараче да се не би десило да искривљују линију Партије. Преговори се могу водити само на бази сагласности за немилосрдну борбу против окупатора, Недића, Љотића, Пећанца и Драже«. Затим се у писму подвлачи да ако буду представници четничке омладине постављали питање Драже, да им треба објаснити да је он издао партизане у борбама код Ужица; да су се Дражини људи придружили Недићу и нападали на наше снаге више него окупатор; да циљ преговора са четничком омладином треба да буде — мобилисање целокупне омладине за борбу против окупатора, против фашизације омладине и кочења ослободилачке борбе.¹¹⁵

Према концепцији ПК КПЈ требало је да се формира ослободилачки одбор младих у који би ушао по један представник из сваке преговарачке групе, где би руководећа улога Скоја била

¹¹³ Омладинска борба, 17. XI 1941. 7 — Опширније о СНООС види 36 ОПЈ, I-2, 97. затим наведено дело Б. Шошкића.

¹¹⁴ 36 ОПЈ, I-2, 397.

¹¹⁵ АИРПС, бр. 1681/10, писмо ПК КПЈ, од 28. II 1942. — ОК КПЈ за Београд,

обезбеђена.¹¹⁶ Међутим, преговори су били прекинати и није дошло до формирања ослободилачког одбора младих. За то постоје два основна разлога. Прво, издаја Драже Михаиловића била је сваког дана све очигледнија, те ће се не само Дража већ и његове присталице компромитовати у очима припадника ослободилачког покрета до те мере да о даљој сарадњи није било ни говора. Друго, у Београду, у пролеће и лето 1942. године, долази до великих провала у организацији КПЈ и Скоја када су организацији нанети тешки ударци, а илегални рад знатно отежан.

7. Прве мере окупаторских власти против припадника ослободилачког покрета у Београду

Пошто су били обавештени да антиокупаторско расположење већег дела становништва Србије расте, Немци су још у првој половини јула почели да спроводе превентивне мере ради очувања својих позиција. Акције партизанских одреда и омладинских диверзанатских група још више су опомињали и квислиншку владу у Београду и Немце да треба да буду енергични. Полазећи од те девизе, окупаторске власти предузимају низ репресалија. Разуме се Београд је био први на удару. Већ у првој половини јула Немци стрељају активисте НОП-а. Прва стрељања у Београду извршена су 5. јула, када је убијено 13 ухапшених лица. Стрељања су у јулу настављена. Петнаестог јула у Обреновцу је стрељано 10 лица, 17. јула у Београду 10 лица итд.¹¹⁷

Ново време, дневни лист квислиншке владе у Београду, донео је 18. јула на првим страницама листа следећу информацију: »Јеврејски противнародни елементи покушали су ноћас да изврше дела саботаже на јавним постројењима на територији града Београда. Због тога је стрељано 16 истакнутих комуниста.¹¹⁸ У овој групи стрељано је неколико чланова КПЈ и чланова Скоја. Међу њима се налазио и Богдан Велашевић један од руководиоца средњошколске омладине у Београду. Денунцирао га је ганет средњошколац, који је довео у школу полицијске органе у моменту када је Велашевић полагао матурски испит. Одведен је у логор на Бањицу и стрељан после извесног времена.¹¹⁹

Нова стрељања извршена су у Београду 18. јула када је изгубило живот 28 лица. Ново време је, у вези с тим донело следеће саопштење: »У вези са извршеним делима саботаже и насиља, стрељано је 28 људи, од којих 5 студента, више радника, чиновника и других занимања«;¹²⁰ 28. јула стрељано је у Београду 122 лица. Укупно у месецу јулу, Немци су само у Србији (без Баната) стрељали 349 лица.¹²¹

¹¹⁶ Исто.

¹¹⁷ Зб НОР I-1, 345, 346 и 357; II-2, 306, 308, 310-313, 314 и 318.

¹¹⁸ Ново време, 18. јула 1941.

¹¹⁹ Велашевић Богдан (1917-1941), рођен у Даниловграду, матурант средњо-техничке школе. Био у руководству напредног средњошколског омладинског покрета у Београду. Омилан и цењен код својих другова, а истовремено обележен у полицији као активан комуниста због чега је и ухапшен и спроведен у Бањички логор где је и стрељан.

¹²⁰ Ново време, 19. VII 1941.

¹²¹ Као нап. 129.

Осим стрељања Немци су током јула предузели и низ других репресивних мера против припадника ослободилачког покрета и, по правилу, први су готово увек били чланови ПКЈ и чланови Ско-ја. Тако је 10. јула у Београду основан злогласни Бањички логор, а, нешто касније, и логор на Старом Сајмишту у Београду.¹²²

У овим логориам највише су страдали млађи другови, омладинци. Није се, међутим, могао утврдити тачан број ухапшених и стрељаних у логору, али из једног податка, који наводи Комисија за утврђивање ратних злочина и њихових помагача, види се да су Немци и квислиншки агенти хапсили лица свих узраста и да стрељана и деца од неколико месеци. Према овим подацима, из којих се не види датум ни година у једном периоду постојања Бањичког логора, ухапшено је било:

до	7 година старости	—	70
од	7—14 година старости	—	101
од	14—17 година старости	—	627
од	17—21 године старости	—	3528
од	31—35 година старости	—	9598 ¹²³

Пре стрељања, затвореници су мучени варварским методама, али најстрашнија од свега била је неизвесност која је свакодневно мучила затворенике, јер су сваког дана људи одвођени на стрељање, али никада се није знало када ће на кога доћи ред. О томе како је једна група омладинаца ишла на губилиште сведочи и ова кратка изјава једног преживелог омладинца на Бањици. »Млади, снажни, интелигентни, они су провели ноћ у подрумским собама певајући целе ноћи партизанске песме. Ни један није ока склопио. Изљубили су се међу собом. Исцепали своја одела да их окупатор не би користио. Исекли ципеле да их не би окупаторска нога оскрнавила. Када су завршили песму излазили су напоље у ходник. Били су везани. После везивања пада команда да се иде напоље где их чека »Марица« и камиони покривени платном и одлазе на стрељање.«¹²⁴

Окупационе и квислиншке власти продужиле су да врше сурове репресалије над припадницима ослободилачког покрета и у августу и следећих месеци 1941. године. Ноћна блокада Београда, претреси, хапшења, одвођење на принудан рад и у концентрационе логоре, стрељања и други злочини били су свакодневна појава. 15. августа 1941. године Немци су запалили село Скелу у близини Обреновца. Повод за извршење овог тешког злочина биле су акције Посавског партизанског одреда. Немци су претходно довели из Бањичког логора 42 затвореника и стрељали их са још 15 сељака из села Скеле.¹²⁵

Само два дана касније дошло је до новог злочина, 17. августа Немци су на Теразијама у Београду обесили без суда и доказане кривице следеће другове: Милана Покрајца, средњошколца

¹²² АВИИ, Нђа-58-1-17.

¹²³ Саопштење бр. 34-53 о злочинима окупатора и њихових помагача, Београд 1945, 482-550.

¹²⁴ Б. Шошкић, н. д., 39-40.

¹²⁵ Ј. Марјановић, Београд, 140.

из Винковаца, Радована и Велимира Јовановића из Парцана, Светислава Милина, обућарског радника из Београда, Јована Јанковића, кројачког радника из Београда, Немци су их довели из београдског затвора, обесили их о електричне стубове и тако оставили читав дан на Теразијама да висе. Тих дана је, поводом овог свирепог злочина, на иницијативу МК Скоја, издат проглас у Београду са потписом: »Родољубива Српска омладина«. У прогласу је између осталог писало: »Српска омладино, твој заклето непријатељ, целати и тлачитељи твог народа — немачки фашисти — извршили су у сред српског и слободарског Београда, један од својих најгнуснијих злочина. После крвавих покоља над голоруким становништвом српских градова и села, они су уз помоћ крвавих паса — Аћимовићеве полиције и Љотићевих издајника — у недељу 17. августа обесили на Теразијама 5 српских синова, већ пре тога грозно изнакажених зверским мучењем у подрумима гестапоа и београдске главњаче. Не страх — већ свети праведни гнев, не покорност већ пламена жеља за осветом, не умирање већ још непомирљивија борба против мрског туђинског јарма«.¹²⁶

Многе акције и саботаже у Београду, које су изводиле омладинске диверзантске групе, наговештавале су да у њима учествује велики број ученика средњих школа. Исто тако било је индикација да је један број средњошколаца отишао од својих кућа, па се претпостављало да се налазе у партизанским одредима. С времена на време Гестапоу и полицијским органима полазило је за руком да ухапсе поједине сумњиве средњошколце и студенте чланове Скоја. Све је ово окупаторе и квислиншке органе наводило на закључак да у средњим школама Партија и Ској делују организовано и да треба предузети енергичне мере. После издаје Ратка Митровића, они су за ово имали још више разлога.

О активности средњошколаца — Београђана у разним акцијама, које је Партија организовала и о хапшењима која су наступила у јесен 1941. у једном извештају београдске Специјалне полиције писало је следеће: »Осећало се, међутим, да је организација у средњим школама доста јака и да је средњошколска омладина, која је под видом ангажовања за легалне акције средњошколског покрета, на врло вешт начин зачлањена у Ској, често пута представљана као национална организација — узимала учешћа у многим политичким, недозвољеним акцијама, па чак и у убиствима. Управа града Београда успела је да открије организације Скоја у свим средњим и њима сличним разним стручним школама и да похапси највећи број одговорних руководиоца«.¹²⁷

Забележено је да је само 8. новембра 1941. године ухапшено 39 ученика београдских средњих школа. Хапшења су настављена и следећих месеци.¹²⁸ Према саопштењу листа **Ново време**, током целог децембра месеца била су систематски организована антикомунистичка предавања по свим школама, рејонима и квартовима града. Она су била намењена, у првом реду, баџима и баџким родитељима. Међутим, одржани су и посебни родитељски састанци на којима је родитељима тумачено како да штите своју децу од то-

¹²⁶ Зб ОПЈ, I-2, 85.

¹²⁷ АИРПС, СП, 17, 2.

¹²⁸ **Наша борба**, (Београд), 9. XI 1941.

божњег штетног утицаја комунизма. Била је то, у ствари, претња родитељима да морају контролисати своју децу и изоловати их од антифашистичке борбе, која је била попримила масовни карактер готово у свим средњим школама.¹²⁹

У вези са опасношћу од даљег ширења ослободилачког покрета у средњим школама, Министарство просвете квислиншке Недићеве владе упутило је 22. децембра 1941. године распис Банској управи и директорима свих средњих школа. У том распису је између осталог писало: »Изволите одмах предузети потребне мере да се ученици-це подручне вам школе подвргну критичном прегледу у погледу националне поузданости. У сарадњи са разредним старешинама и свима наставницима у року од месец дана по пријему овога решења, имају се ученици категорисати: а) национално поуздане безусловно, б) у комунисте организоване, или неорганизоване, симпатизере и сараднике вољне и невољне комунизму, ц) у оне који лако подлежу сугестијама и утицајима било под упливом својих домова било под упливом пропаганде, која штети интересима српске државне управе у овим моментима и која смета конструктивни национални српски посао у одбрани земље. Категорију б) сврстати у списак и предложити за искључење из школе без права на полагање испита и послати такав списак овом одељењу. Категорију ц) ставити под стални строги надзор и непрекидно утицати на те ученике у циљу поправљања«.¹³⁰

Посебан проблем за организације КПЈ и Скоја је био тај што су поједини слабији све признавали полицији и одавали кадрове Партије и Скоја. Један од тих слабића, односно издајника, био је поменути Ратко Митровић, уз чију помоћ је београдска Специјална полиција успела да похапси читаву плејаду прекаљених бораца и руководилаца КПЈ и Скоја. Ово је био тежак ударац за ослободилачки покрет, не само у Београду, него и за читаву Србију.

Ухапшени руководиоци КПЈ и Скоја, као и други чланови ослободилачког покрета, нашли су се у затворима. Они су подвргнути свирепим методама мучења од стране Гестапоа и Специјалне полиције. Из записника о саслушању може се видети да је већина ухапшених имала херојско држање, они су се у најтежим мукама растављали са животом, али ипак нису ништа признали.

Светао пример херојског држања пред полицијом показала је на саслушању Маријана Грегоран,¹³¹ текстилна радница, члан ПК Скоја за Србију. Ухапшена је почетком септембра, спроведена у Бањички логор и одмах била стрељана. Била је премлаћена, није могла да се помакне са места. Сузе су јој текле од болова »Зар ни један метак да не испалим а да погинем«.¹³²

¹²⁹ Ново време, 17. XII 1941.

¹³⁰ ДА СРС, нерегистровано, распис Мин. просвете, пов. бр. 322 од 22. XII 1941.

¹³¹ Маријана Грегоран (1921-1941) рођена у Међумурју, текстилна радница. Учествовала је у разним демонстрацијама 1939-1940. У јесен 1940. постала је члан ПК Скоја за Србију. Радила је веома активно на ангажовању радничке омладине и као члан ПК Скоја обилазила многе организације у унутрашњости. По окупацији земље, именована је учествовала у организовању борбених акција Скоја у Београду.

¹³² Ј. Марјановић, Београд, 174.

Зорица Божовић, ученица средње школе из Београда, имала је свега 16 година, када је у лето 1941. године покушала да запали немачки камион. Том приликом је била ухапшена. Била је онесвешћена од батина да би одала своје другове, али она се херојски држала и ништа није признала. Дана 17. октобра 1941. године, међу 500 прозваних из Бањичког логора за стрељање, чуло се и име Зорице Божовић. Измучена батинама и глађу, бледа али уздигнуте главе, насмејана и ведра чела, што није одала своје другове, отишла је на стрељање певајући.¹³³

Треба истаћи још неке примере храброг држања младих револуционара пред полицијом. Загорка Маливук била је курир ПК КПЈ за Србију. Приликом хапшења, код ње је пронађен илегално-пропагандни материјал и две лажне легитимације. Иако је била подвргнута страховитим мукама, издахнула је и ништа није признала.¹³⁴

Септембра 1941. године денунциран је од стране фолксдојчера и Шумахера, 22-годишњи младић Александар Игњатовић, занатски радник из Београда. На саслушању се храбро држао. Говорио је о праведној ствари партизана, о акцијама КПЈ и Скоја и о скорој пропасти Немачке. Немачки иследник јавио је својим старешинама: »Изјава Игњатовића јасно показује какву опасност он представља. Због тога није потребно ближе образложење да је проиграо свој живот«. Досије двадесет-двогодишњег занатског радника, затворен је у архиву једном кратком напоменом »Александар Игњатовић је 29. IX 1941. године егзекутиран«.¹³⁵

Наведени примери и многа сведочанства недвосмислено говоре да су чланови Скоја и други напредни омладинци, жарко волели слободу и мрзели окупатора. Зато они учествују у многим акцијама и саботажама и као борци партизанских одреда и као чланови ударних диверзантских група у позадини непријатеља. Многи су, учествујући у акцијама или издати од стране агената и провокатора, пали полицијским органима у руке. Знали су да им је окупатор донео ропство, па су више волели умрети под батинама а не одати ни једног свог друга. Тако их је васпитавала КПЈ и Ској у свакодневној борби против ненародних режима Краљевине Југославије, тако су васпитавани и у припремама за покретање и организовање оружане борбе против окупатора и његових сарадника.

8. Прилике у Београду после повлачења главнине партизанских одреда из западне Србије и Шумадије

Крајем новембра и почетком децембра 1941. године Немци и издајници српског народа Недић, Љотић, Коста Пећанац и други колаборационисти, предузели су опсежну офанзиву против ослобођених територија, прво у западној Србији, а касније и у источној и јужној. Под притиском јаких немачких и квислиншких снага, главнина партизанских одреда морала је да напусти ослобођену те-

¹³³ Титов пионир (Београд), 6. VI 1959.

¹³⁴ Ј. Марјановић, Београд, 114.

¹³⁵ АВИИ, немачки документи К 12/13/1; Борба, 1, 2. и 3. V 1956.

риторију Србије, док су мање партизанске снаге остале и настави-
ле неравну борбу.

После прве непријатељске офанзиве, рад партијске и скојев-
ске организације одвијао се под страховитим терором. Немцима је
пошло за руком да поново поробе ослобођене крајеве западне Ср-
бије и да се варварски обрачунају са становништвом. Београдска
партијска и скојевска организација биле су такође угрожене, јер
компромитовани кадрови нису као раније могли да напуштају Бео-
град и да ступају у партизанске одреде.

Крајем 1941. године немачка и квислиншка пропаганда у Бе-
ограду обавештавала је преко радија и штампе о великим успесима
Хитлерове ратне машине на свим фронтима. Квислиншки листови
били су свакодневно крцати извештајима о продирању немачких
трупа кроз територију Совјетског Савеза, о приближавању немач-
ких армија Москви и Лењинграду, о борбама које су се водиле
пред самом Москвом. Овакве вести, разуме се, нису биле охрабру-
јуће за становништво Београда, а посебно не за омладину и тек
онда када немачким снагама није пошло за руком да заузму Мос-
кву, код омладинских маса и антифашиста уопште, почео се разви-
јати известан оптимизам.

Исто тако, крајем 1941. године, Недићева штампа свакодне-
вно је писала о наводно тешком поразу партизанских снага у за-
падној Србији, приказујући тако као да је одступање у Санџак
главнине партизанских снага у Србији, значило дефинитивни пораз
ослободилачких снага у Југославији. Чешће су квислиншки листови
износили спискове стрељаних талаца, заробљеника и затворе-
них припадника народноослободилачког покрета у Србији, а по-
себно имена чланова ударних скојевских група из Београда, што
разуме се није охрабрујуће деловало на антифашистички располо-
жене масе.

Великокрпска буржоазија са Дражом Михаиловићем, на челу
користила је новонасталу ситуацију и покушавала да докаже да не
треба давати »узалудне жртве«, да треба »чекати«
време«; да су партизанске борбе, нарочито оне у западној Србији допринеле да
се дају многе жртве, а окупатору није нанет неки озбиљнији уда-
рац.

Треба истаћи да се економски положај београдског становни-
штва (који је био ионако тежак) из дана у дан све више погорша-
вао. У Земуну, који је у ствари представљао **периферију** Београда,
крајем 1941. године и почетком 1942. осећала се несташица готово
свих прехранбених артикала. О томе је отворено писала и штампа
Независне Државе Хрватске. »Тржиште је потпуно празно, нема
сељака из околине, нема купуса, кромпира, пасуља, а за јаја, ма-
слац, живад да и не питамо, јер то је фатаморгана за град Зе-
мун«. ¹³⁶ Градско становништво Земунa 5 до 6 дана није добијало
хлеб, јер га није било. До меса и масти се још теже долазило. Нај-
чешће се дешавало да је један кгр. масти продаван по 400 динара,
један метар жита по 1550 динара, 1 метар кукуруза 100 динара
итд. Ако се има у виду да су се наднице квалификованих радника

¹³⁶ Ж. Атанацковић, н. д, 89, према усташком листу **Граничар** од 31. 1
1942.

кретале између 100 до 150 динара дневно, а чиновничке просечно око 2500 месечно, онда се може закључити да су животни услови градског становништва били врло лоши.¹³⁷

Положај приградског сељака, који су својим производима снабдевали градове Београд и Земун, није био много бољи. Сељак је морао, према тадашњим уредбама и наредбама, да највећи део својих производа преда Немцима. Просечни приноси житарица по јутру у 1942. години били су око 500 кгр. Сељаку је од те количине остало свега 140 кгр. за семе и 120 кгр. по члану породице за исхрану, а све остало морао је предати окупаторским властима, по врло ниским ценама. Додамо ли томе да је стопа пореза за 1942. годину повећана за око 200%, онда се може видети да сељак, (нарочито сиромашни и средњи), није имао од својих производа ни најминималније услове за егзистенцију породице и исхрану стоке.¹³⁸

У свим већим местима Србије, услед одузимања житарица за снабдевање немачких јединица на Балкану, било је снабдевање у 1942. години строго рационирано и давано је становништву у организованим количинама.¹³⁹ Због тога се економско стање радних људи нагло погоршавало не само 1942. године већ и следећих година и све до ослобођења нарочито у већим градовима. Тако је, на пример, у јуну 1943. године у Београду килограм пшеничног брашна коштао 450 динара, килограм кукуруза 350 динара, килограм масти 2000 динара, а метар дрва 50.000 динара итд. Чешће су сељаци из шумадјских села долазили у Београд и просили или молили да замене млеко за кукуруз. Из овога се види да и сами произвођачи нису имали жита, већ су гладовали. Наднице квалификованих радника биле су 100 до 150 динара дневно, а чиновничке просечно 3.000 месечно.¹⁴⁰

Из ових неколико података да се закључити да је квалификовани радник морао да ради 3—4 дана за 1 кгр. брашна, 2—3 дана за 1 кгр. кукуруза; 15—20 дана за 1 кгр. масти а више од једног месеца радник је морао да ради да би зарадио толико новца да би могао да купи један метар дрва.

Кад је овако био тежак положај квалификованих радника, онда је, разуме се, положај шегрта био много тежи. О томе је чешће доносила написе квислиншка штампа (**Ново време** и **Наша борба**) наводећи да шегрти раде неограничени број часова; да су страховито малтретирани од послодаваца и мајстора; да немају ни најелементарнијих услова за издржавање; да многи мајстори тучу шегрте, да са њима не склапају уговоре већ их чешће без разлога отпуштају са посла итд.¹⁴¹

¹³⁷ АВИИ, к. 76, бр. рег. 3/34; К 40-Ф, бр. рег. 30/1, Недићева архивас

¹³⁸ Исто, бр. 295791-8.

¹³⁹ **Ново време**, 2. XII 1942. — Тек. у децембру 1942. донета је била одлука да се повећа дневно снабдевање на 265 грама хлеба по особи или уместо хлеба 190 грама брашна и то одвојено: 130 грама кукурузног брашна и 60 грама пшеничног брашна.

¹⁴⁰ АИРПС, фонд ПК КПЈ бр. 9417, извештај ПК КПЈ од јула 1943; 36 НОР, I-5, 211-230.

¹⁴¹ **Наша борба**, Београд, 26. VII, 9. VIII, и 6. IX/42; **Ново време**, 8. VIII и 29. VII 1942.

Према подацима »Српског Црвеног Крста« у Србији је 1942. године било је опасности да помре од глади око 200.000 деце од којих у Београду око 50.000. (У овај број нису била урачуната деца избеглица). Многи су умирали или су били на граници живота и смрти. Зато је Црвени Крст апеловао да се сакупљају прилози и помоћ за угрожене.¹⁴² У том циљу октобра 1942. године у Београду је била формирана »Српска заједница рада« преко које је организовано сакупљана помоћ за децу и породице ратних заробљеника; за породице чији се храниоци налазе на принудном раду. Оваква помоћ, осим у Београду, сакупљана је у Нишу, Краљеву, а вероватно и у неким другим градовима Србије.¹⁴³

Да би мобилисала незапослену радну снагу да ради на важнијим привредним објектима, Недићева квислиншка влада, почев од децембра 1941. године, доносила је повремено наредбе и Уредбе о принудном раду за поједина годишта, при чему је готово увек омладина била прва на удару. Такође је била донета уредба о увођењу националне службе за обнову Србије.¹⁴⁴ Осим ове уредбе доношене су наредбе о обавезном личном раду (кулуку), па је београдска омладина била приморана да бесплатно ради на јавним објектима.¹⁴⁵

9. Тешки услови рада КПЈ и Скоја у Београду у 1942. години. Организациони развитак Скоја

На почетку 1942. године и следећих месеци народноослободилачки покрст у Србији, самим тим, и у Београду, суочио се са више веома тешких проблема. Пре свега, партијска и скојевска организација, као и преостали партизански одреди, задобили су осетне ударце. Зато је требало консолидовати организацију, како би се могла наставити борба против непријатеља. Међутим, окупатор и квислиншке власти предузимале су сурове репресалије против свих оних лица за која би и најмање сумњали да припадају или симпатизују НОП. Репресалије су нарочито пооштрене после провале коју је извршио Ратко Митровић. Заведен је најсуровији терор; масовна хапшења, убиства и паљевине била су најчешћа средства која је примењивао окупатор према припадницима ослободилачког покрета.

Трема напоменути да је о стању у скојевској организацији у 1942. години сачувано веома мало података. И оно што је било написано, касније је, услед непрекидних полицијских прогона и окупаторског терора, добрим делом пропало у вихору ослободилачког рата. И на основу тог малог броја докумената сачуваних у архивама НОП-а, сећања савременика као и непријатељске документације, може се видети да је све до лета 1942. године скојевска организација у Београду била најјача у Србији. У току јануара — фебруара, када је полет месне организације био највећи, у средњим школама и рејонима, на конференцијама и другим формама рада, било је обухваћено око 5.000 омладинаца, а на бојкоту средњо-

¹⁴² Ново време, 2. X 1942.

¹⁴³ Ново време, 10 X 1942.

¹⁴⁴ АВИИ, Недићева архива бр. 101/1-1, к-1.

¹⁴⁵ Ново време, 19. XI 1942.

школске радне службе готово сва средњошколска омладина.¹⁴⁶ У истом периоду у Београду је било око 500 чланова Скоја. Град је био подељен на 6 рејона, а рејони на квартове. Форме рада, преко којих се окупљала омладина уочи рата и током 1941. задржане су и даље, иако су услови за рад били далеко тежи. Забележено је, на пример, да је током јануара 1942. године само у I и IV кварту одржано 7 журева на којима је присуствовало 124 омладинаца; 35 омладинских конференција са 239 присутних. Постојале су и даље васпитне групе на чијим састанцима су се прорађивали разни партијски материјали. Осим тога, деловале су и агитационе и ударне скојевске групе које су биле формиране у свим рејонима и средњим школама.¹⁴⁷

Од новембра 1941. године до почетка фебруара 1942. године руководство Скоја у Београду сачињавали су Бора Дреновац, као секретар и чланови: Јосип Шћурла, Драгутин Филиповић Јуса, Бранислав Крстић Бане и Бранко Мишковић Лимар. У фебруарској провали, која је наступила као последица издајничког и провокаторског држања Бранка Мишковића, похапшени су сви чланови МК Скоја, осим Боре Дреновца, који је избегао хапшење. Марта месеца формирано је једно привремено месно руководство Скоја, чији је био задатак да везе које су биле прекинуте успостави; да спасе преостали број компромитованих скојевских кадрова од даљих хапшења, да пронађе нове људе за кварталска, рејонска и средњошколска руководства и да поново успостави организовани рад Скоја. Међутим, сви чланови овог руководства после краћег времена, били су похапшени. »У тим мартовским хапшењима никло је више нових издајника и провокатора, нарочито међу студентима«, каже се у извештају ПК Скоја. »Та провала је јако ослабила месну организацију, јер је похапшено не само месно руководство, већ и готово сва рејонска руководства и маса скојеваца, а појава провокатора је угрожавала читаву месну организацију. Од тада није више стварано никакво руководство, већ се цео рад кретао на личним везама.«¹⁴⁸

Нису се могла утврдити сва имена похапшеног привременог руководства МК Скоја. Јер, извештај ПК Скоја и сећање савременика само помињу то руководство; да је оно постојало и да је оно ухапшено у марту месецу. Међутим, у извештају Специјалне полиције од јула 1942. године стоји да су ухапшени чланови привременог месног комитета Скоја: Палић Радосав, Петровић Милорад и Кажих Миодраг и да је секретар Бора Дреновац избегао хапшење и да постоје још 3 члана који нису откривени ни идентификовани.¹⁴⁹ Према томе, највероватније је да су управо они представљали МК Скоја.

Како су почев од фебруара 1942. године наступиле многе провале у организацијама КПЈ и Скоја у Београду, Покрајински комитет је упозоравао партијско руководство града да буде будније

¹⁴⁶ 36 ОПЈ, II-1, 396-397, извештај ПК Скоја за Србију — ЦК Скоја од 12. јуна 1943.

¹⁴⁷ АИРПС (нерегистровано), статистички извештај МК Скоја у Београду.

¹⁴⁸ 36 ОПЈ, I-2, 396.

¹⁴⁹ АИРПС, СП, бр. 2348/17, извештај Специјалне полиције од 24. јула 1942.

према класном непријатељу, указујући да посебну бригу поклони омладини; да настоје да у Скоју буду само храбри и одважни омладинци, како не би поклекнули и издали организацију. У том смислу је и писмо ПК КПЈ од 28. II 1942. године у коме је, између осталог, речено: »Поред васпитања младих другова у духу пожртвовања... морате обратити нарочиту пажњу у њиховом васпитању и вештини револуционарног рада, у вештини борбе са полицијом и провокаторима. Нужно је појачати дисциплинску будност и конспиративност, уклањати из наших редова све могуће елементе, брбљивце и хвалисавце, алкаве и нетачне. Нарочито пазите на избор другова за руководеће органе, пазите на њихово социјално порекло, друштвене везе и приватан лични живот«. ¹⁵⁰

Из сачуване документације такође се може видети да је у првој половини 1942. године у Земуну постојала бројчано јака скојевска организација са више актива и подактива у које је било зачлањено око 400 чланова Скоја. ¹⁵¹ Радом скојевске организације руководио је Месни комитет Скоја, који је у том периоду деловао у саставу: Марко Никезић, секретар и чланови: Бранко Плећаш, Мирко Тепавац и Емилија Јакшић. ¹⁵²

Посебну пажњу поклањао је скојевској организацији Срески комитет КПЈ у Земуну, нарочито у проналажењу садржаја рада и организираног учвршћења. Ово се може закључити на основу сећања савременика и из писма, које је ЦК КПЈ слао Покрајинском комитету КПЈ за Србију. У једном таквом писму, које је било упућено 24. априла 1942. године, ПК КПЈ за Србију је стајало: »ПК Скоја би требало да укаже помоћ при правилном постављању реда у месту путем писма, које би садржало организационе принципе Скоја, јаче контроле васпитног и политичког рада у месту, достављање материјала и друго«. ¹⁵³

У једном другом писму, маја 1942. године, Срески комитет КПЈ у Земуну је тражио од ПК КПЈ потврду за пријем 17 кандидата у чланство КПЈ. Ово је писмо карактеристично по томе што се из његовог образложења види да су предложени кандидати углавном млади људи, у просеку од 19—25 година старости; да су по социјалној структури у највећем броју радници, а затим средњошколци и сиромашни сељаци и да су биле предложене за пријем 3 омладинке. ¹⁵⁴

Према свему изнетом, може се видети да и овако непотпуна реконструкција показује да непријатељ није успео ни у најкритичнијем периоду ослободилачког рата у Србији, да уништи скојевску организацију. А то је било необично важно за даље акције Партије у организовању и покретању ослободилачке борбе, јер су готово увек из већих градова, као што су Београд и Земун, слати кадрови по потреби службе у округе и срезове где је требало организационо јачати партијске ћелије, активе Скоја, па и партизанске одреде.

¹⁵⁰ АИРПС, бр. 1681, писмо ПК КПЈ од 28. II 1942.

¹⁵¹ Ж. Атанацковић, н. д, 102; Ј. Марјановић, Београд, 221.

¹⁵² АИРПС, бр. 111, извештај СК КПЈ Земун од 24. IV 1942. — ПК, КПЈ за Србију.

¹⁵³ Исто.

¹⁵⁴ Исто.

10. Велике провале у организацијама КПЈ и Скоја у пролеће и лето 1942. године

Терор окупатора и квислиншких власти био је нарочито поштрен у свим крајевима Србије после привремених пораза партизанских одреда у западној Србији, крајем 1941. Непријатељ је рачунао да је тада наступио момент када се треба са народноослободилачким покретом дефинитивно обрачунати, поготову што му је ишла на руку и ситуација на источном фронту, где су Немци већ дубоко били продрли у унутрашњост Совјетског Савеза и водили одсутне битке са јединицама Црвене армије. Окупаторске и квислиншке власти су вршиле непрекидна хапшења свих оних лица за која се сматрало да су у било каквој вези са народноослободилачким покретом. Пуњени су логори на Бањици, Сајмишту, Црвеном Крсту у Нишу; вршена је интернација. Многи грађани су одвођени на принудне радове. Стрељања Београђана су вршена свакодневно. Упоредо с тим, немачки окупатор и Недићев квислиншки апарат организовали су широке антикомунистичке пропаганде против народноослободилачког покрета. У том смислу створене су посебне групе интелектуалаца, чије је антикомунистичко расположење било до те мере развијено да они нису бирали средства да би у што горем светлу приказали народноослободилачку борбу и њене организаторе. Димитрије Љотић, Велибор Јонић, Драги Јовановић, Ратко Парезанин и многи други контрареволуционарни елементи држали су предавања у установама, предузећима, појединим средњим школама Београда, покушавајући на тај начин да изазову антикомунистичко расположење код грађанства а посебно код омладине.¹⁵⁵

Међутим, најтеже губитке претрпеле су партијска и скојевска организација Београда услед провале које су имале тежих последица за даљу активност антифашистичких организација у граду. Додуше, провала је било у свим крајевима Србије, нарочито у већим градовима. Прва шира провала у Београду, била је на Карабурми, где је почетком фебруара ухапшена група од тридесетак омладинаца на једном састанку. Маколико да је ова провала осакатила кадровски четврти рејон (Карабурма), реперкусије на друге организације тада није било.¹⁵⁶

Друга провала до које је дошло у Београду и која је тешко погодила скојевску организацију, била је такође фебруарска провала. Тада је полицији пошло за руком да открије и похпси Месни комитет Скоја, а затим партијско руководство града, услед чега је ухапшен велики број чланова КПЈ и Скоја и симпатизера НОП-а. Провалу је извршио Бранко Мишковић Блихер, лимарски радник, члан МК Скоја, града Београда. Изгледа да је био ухапшен неким пуким случајем и одмах је почео да проваљује месно руководство Скоја, рејонска и кварталска руководства, као и поједине активне, затим чланове ударних диверзантских група и

¹⁵⁵ Саопштења о злочинима окупатора и њихових помагача, бр. 7-33, стр. 150.

¹⁵⁶ АИРПС, МГ ОК Београд, бр. 118, сећања Боре Дреновца.

све остале пунктове који су били од неоцењивог значаја за активност и организациони развој скојевске организације. Мишковић се непосредно после саслушања ставио у службу полиције и на сваком кораку потказивао све сараднике НОП-а које је лично познавао. Био је то велики издајник и нанео је огромне штете партијској и скојевској организацији у граду.¹⁵⁷

Од свих чланова Месног комитета Скоја у Београду, који су ухашени у фебруару месецу, највише је мучен у специјалној полицији Јосип Шћурла, грађевински радник из Земунa. Још као дечак приступа револуционарном радничком покрету октобра 1940. године. Када је започео штрајк земунских шегрта, Шћурла је био један од организатора овог штрајка. Обављао је многе руководеће функције у Земуну: члан СК Скоја, члан СК КПЈ; од септембра до новембра 1941. секретар СК Скоја у Земуну, а тада прелази у Београд, где као члан МК Скоја обавља сложене и одговорне задатке. »Нема ни једног јединог случаја у историји београдске партијске организације да се неко тако држао, да је неко буквално сатрвен за један дан или неколико дана, неколико ноћи и да је тако све отрпео и тако поднео сва та мучења до смрти као што је случај са Шћурлом« — рекао је Бора Дреновац, секретар МК Скоја у својим сећањима.¹⁵⁸

О довођењу Шћурле у затвор и његовом држању пред полицијом, записано је у сећањима Радомира Стојадиновића, данас вајара, који је с Шћурлом био у истој ћелији следеће: »После једног часа одведен је на саслушање које је трајало више сати. Кад се вратио, могли смо га препознати само по његовом белом цемперу. Цела глава му је била натечена, онесвешћен, бачен је на под. Међутим, чим се освестио почео је да пева руске револуционарне песме.«¹⁵⁹

Као што видимо Шћурла је био оличење великог револуционара и светао пример како се треба држати пред класним непријатељем. Овог младог и неустрашивог борца, агенти Специјалне полиције убили су још у току саслушања. Према изјави савременика, у соби у којој је саслушаван, уместо записника о признању, нађени су комади његовог меса.

Даљи развој и активност у Скоју били су отежани, јер је полицијским органима пошло за руком да открију готово читаву организацију. То се види и из писма Покрајинског комитета КПЈ које је крајем марта 1942. године било упућено ОК КПЈ за Београд. У писму се наглашава да је још увек главни проблем склањање људи и повлачење из града. »Са омладином је збиља тешко — каже се у писму ПК КПЈ. Чули смо да провокатор »Лимар« јури наше омладинце по Чубури са агентима који га чувају. Он зна сигурно много људи. Ликвидирати га није лако кад га чувају. Зато

¹⁵⁷ ЛЈИАГБ, бр. Д XI-518, записник о саслушању Бранка Мишковића код Специјалне полиције од марта 1942. АИРПС, МГ ОК Београд, бр. 118; Ј. Марјановић, Београд у НОБ, 223-225.

¹⁵⁸ АИРПС, МГ ОК Београд, бр. 118, сећања Боре Дреновца, секретара МК Скоја.

¹⁵⁹ ИАГБ, сећања Ратомира Стојадиновића.

треба да буду сви обавештени о њему, Грубачу и Ратку и да их се добро чувају».¹⁶⁰

Међутим, провала је била у београдској партијској и скојевској организацији и следећих месеци 1942. Тако је у марту 1942. полицији пошло за руком да открије велики број партијских и скојевских кадрова. Нарочито је у овој провали настрадала партијска организација када је ухапшен већи број чланова МК КПЈ. Према неким подацима у мартовској провали било је ухапшено преко 200 чланова КПЈ и Скоја и других активиста и симпатизера НОП-а.¹⁶¹ Делови скојевске организације који нису били непосредно у вези са партијском организацијом, као што је то био случај по средњим школама, остали су поштеђени чак и у мартовској провали, па и у оним које су наступиле у јуну и августу 1942. године.¹⁶²

У јуну месецу органи Специјалне полиције су успели да захваљујући читавом низу провокатора и издајника и услед несрећности читаве организације, изврше поново масовна хапшења у Београду, услед чега је дошло до губљења не само руководећег средњим школама. Рачуна се да је у јунској провали било ухапшено само у Београду око 1.000 чланова Скоја и других омладинаца који су били обухваћени у раду.¹⁶³ При томе су полицији (сем провокатора и потказивача, као што су били Танко Далвовић и Душко Јовановић Жућа), помагале и школске власти. Том приликом је практично била разбијена месна скојевска организација у граду, и преостале чланове Скоја, који су се налазили у строгој илегалности држале су партијске организације на својим везама, а један број чланова Скоја био је потпуно изолован у раду, али су ипак предузимали неке акције самостално без икаквих веза са илегалним партијским руководством.¹⁶⁴

Када је реч о провалама уопште, а посебно скојевске организације у Београду, треба истаћи да су оне уследиле из више разлога, али су најважнији следећи: Прво, слабо и издајничко држање једног броја чланова Скоја, чему је много допринело провокативно држање Ратка Митровића и Бранка Мишковића Блихера; друго, у време провала није било могућности да се угрожени склоне из Београда; треће, скојевска руководства после Бли-

¹⁶⁰ АИРПС, ОК Београд, бр. 9347/8- писмо ПК КПЈ од марта 1942.

¹⁶¹ Ј. Марјановић, Београд, 225.

¹⁶² АИРПС, МГ ОК Београд, бр. 118, цитирано сећање Боре Дреновца.

¹⁶³ Ј. Марјановић, Београд, 247, можда је ова цифра мало превелика, коју наводи др Марјановић у монографији Београд у народноослободилачкој борби, јер је било тада у Београду око 500 чланова Скоја. Међутим, хапшени су и други омладинци, симпатизери НОП-а а њих је било доста који су били обухваћени у раду по реонима, квартовима, средњим школама и предузећима. Тако да цифра око 1000 може бити само приближни број ухапшених.

¹⁶⁴ ЗБ ОПЈ, I-2, 397. 8 Међу оним друговима који су се истицали у раду да самоиницијативно организују поједине скојевске групе, које нису биле повезане, јер су биле изгубљене везе спадају Михајло Марковић, проф. Филозофског факултета, Воја Кораћ, доцент Филозофског факултета Михајло Бурјић, професор Правног факултета, Омчикус, сликар и други (сећања Ј. Марјановића, која сам лично забележио у разговору марта 1964.).

херове провале нису била довољно будна, нису предузимала мере предострожности, како би се избегла нова хапшења, што је условило да је непријатељ задао нове ударце скојевској организацији и граду.¹⁶⁵

Додамо ли свим овим слабостима и неке објективне тешкоће са којима се сукобљавала скојевска организација, као што су: велике репресалије од стране окупатора и квислиншких власти над припадницима ослободилачког покрета; недовољно организовано искуство у строго илегалним условима рада; и на крају, у периоду највећих провала и реакција непријатеља, није постојао Покрајински комитет Скоја, који би пружао помоћ и усмеравао рад на терену, онда се ипак може схватити да се многе провале практично нису ни могле избећи.

Провалама и хапшењима у лето 1492. године, била је захваћена и скојевска организација у земљи. Услед издаје и провокаторског држања Славољуба Јовановића, члана рејонског руководства Скоја на Тошином бунару, у првој групи било је похапшено око 200 радника, сељака, бака и студената, а нешто касније, пало је полицији у руке још око 200 симпатизера НОП-а, углавном омладинаца. У овој групи нашли су се нови потказивачи типа Саве Тамеринца, и Владе »Дебелога« који су денунцирањем нанели велике ударце скојевској организацији у срезу земунском.¹⁶⁶

Покретни преки суд НДХ, који је заседао у Вуковару, после ових провала и масовних хапшења, изрекао је строге казне свима онима за које се утврдило да су сарађивали или помагали ослободилачки покрет. Тако је, на пример, у пресуди од 22. VIII било осуђено на смрт стрељањем 44 лица, међу којима је био 41 омладинац. »Проглашени су кривима — каже се у образложењу пресуде — једни су били чланови реорганизоване омладинске комунистичке организације Скоја, те да су као такви подељени у петорке одржавали састанке, на којима су се читали комунистички летци, те величала борба Совјета и партизана, а други су били чланови партизанских десетина, те положили партизанску заклетву, позивајући остале да се не одазивају позивима у војску, скривали у својим кућама познате одметнике. . . чиме су починили злочин кротив опстанка Државе и њеног уређења.¹⁶⁷

Исти суд, чије је седнице било у септембру месецу у Сремској Митровици, изрекао је нову пресуду по којој је било осуђено на смрт 39 грађана из Земунa и околине, међу којима је било 35 омладинаца у просеку од 18 до 20 година старости.¹⁶⁸

Ова масовна стрељања наишла су на дубоко огорчење свих родољубивих грађана у земљи, који ће због свега тога још више испољавати антиокупаторско расположење према злочинцима окупатора и њихових слугу. Већина ухапшених држала се јуначки, иако су мучени и гледали смрти у очи, јер су знали да ће бити стрељани, нису хтели да одају своје другове и руководиоце Скоја и Партије.

¹⁶⁵ Зб ОПЈ, I-3, 397-398.

¹⁶⁶ Ж. Атанацковић, н. д, 131.

11. Репресалије просветних власти над напредном средњошколском омладином (1942—1943. године)

Када се анализира положај омладине у условима окупације, онда треба констатовати да је он био тежак не само радничкој већ и средњошколској омладини, али по природи ствари средњошколска омладина била је груписана у већим центрима, у одређеним институцијама и била је стално на удару фашистичке пропаганде, коју су спроводиле реакционарне просветне власти Недићеве владе. Зато не изненађује чињеница што су на један мањи део средњошколске омладине имали утицаја Недић и Љотићева фашистичка организација »Збор«. Наравно, своја упоришта у средњим школама имао је и четнички покрет Драже Михаиловића.

Међутим, у претходном тексту било је доста говора и о утицају КПЈ и Скоја у средњим школама, што је за нас најзначајније, када је реч о овом делу омладине, па смо многим аргументима тврдили да је велики број средњошколаца био укључен у акције ослободилачког покрета, нарочито 1941. године. Тада је оружани устанак попримио масовни карактер у многим крајевима Србије, а у том периоду је нарочито дошла до изражаја управо активност средњошколске омладине Београда. Напредна средњошколска омладина Београда није прекидала акције ни у следећим годинама окупације, због чега су против њих окупатори и квислиншке власти примењивали сталне репресалије. Многи средњошколци су избацивани из школа, хапшени или су одвођени на принудне радове и концентрационе логоре.

Упоређујући уписнице појединих средњих школа за школску 1940/41. и извештаје управа школа о бројном стању ученика за 1942. годину, види се да је 1942. године било знатно мање уписаних ученика. Из следеће табеле видимо бројно стање ученика и одељења јуна 1942. године у пет београдских средњих школа.¹⁶⁹

Ред. број	Назив школе	Број ученика	Број одељења
1.	I. женска гимназија — Београд	900	24
2.	I. мушка гимназија — Београд	632	16
3.	IV. мушка гимназија — Београд	692	17
4.	VII. женска гимназија — Београд	950	25
5.	IX. гимназија — Београд	767	18

Готово свака од горе наведених београдских средњих школа, имала је школске 1940/41. преко 1.000 ученика. Тако је, на пример, I. женска имала 1941. године — 1373, а 1942. — 900; I. мушка 1941. — 1028 ђака, а 1942. — свега 632 итд. Вероватно да је један од главних узрока смањеног броја средњошколаца, то што су ови константно кажњавани и избацивани из школа, што

¹⁶⁷ Народни музеј Земун, бр. 343.

¹⁶⁸ Исто фотокопија, нерегистровано

¹⁶⁹ ДА СРС, бр. 22-341 од 2. VII 1942.

потврђују и месечни извештаји директора средњих школа који су слати Министарству просвете. Осим тога, неупоредиво је био мањи број сеоске омладине која је из оближњих села похађала Београд у односу на 1941. годину, а многи родитељи, према сећању савременика, намерно нису слали своју децу у школу, бојећи се да их не снабе судбина многих других средњошколаца који су били похапшени.

Многи ученици су били компромитовани као симпатизери народноослободилачког покрета, па су се исписивали и одлазили у друге школе где их нису познавали полицајски органи. Због тога је Министарство просвете 24. фебруара 1942. године упутило распис свим београдским средњим школама у коме је, између осталог, речено: »Поводом појаве да се извесни ученици који су обележени као национално непоуздани, почињу у већем броју исписивати из школе, наређује се школским старешинама да не одобравају исписивање ако имају основних сумњи у овом смислу«. ¹⁷⁰

Због тога, што су све чешће, нарочито ученици виших разреда мењали места школовања, било је наређено свим београдским средњим школама да се одржавају специјални родитељски састанци да би се осујетила делатност напредне средњошколске омладине »да се на кретање своје деце, на њихове изласке, на то са ким се друже, шта читају... ако су скренули с пута спасавајте их док не буде доцкан и за њих и за све вас«, говорио је 15. марта 1942. године, директор VII београдске гимназије родитељима ученика. ¹⁷¹

Сви ученици средњих школа морали су становати у месту где се налази средња школа, јер су се просветне власти бојале да би због сталног путовања возом, колима, па и пешице, могли долазити у додир са организаторима скојевске организације. Да би посетио своје родитеље у Београду неки ученик који се школовао негде у унутрашњости Србије, могао је то учинити једино са претходним одобрењем разредног старешине. »Ове ће се дозволе давати само ученицима одличног владања, национално поузданим и за које старешина школе јамчи«, писало је у вези са тим у распису Министарства просвете. ¹⁷²

Реакционарне просветне власти нису могле саме да контролишу и спрече комунистичку активност у средњим школама, па су редовно позивали у помоћ органе Специјалне полиције. Из многих извора сазнајемо да је Специјална полиција Управе града Београда била најсуровија, па је хапсила сваког оног ученика ако би се посумњало да делује у некој комунистичкој организацији.

Тако је Управа града Београда известила Министарство просвете 27. марта 1942. године да је утврдила да се у свим београдским школама растурају леци комунистичког садржаја, па је тражила да се предузму хитне репресивне мере, како би се ова деструктивна активност међу школском омладином спречила. Специјална полиција је због тога тражила од Министарства просвете

¹⁷⁰ ДА СРС, бр. 4-491 од 24. II 1942.

¹⁷¹ Ново време, 17. III 1942.

¹⁷² ДА СРС, бр. 12-82/42, распис Министарства просвете окружним начелницима и директорима Средњих школа од 25. III 1942.

да нареди управама школа да образују обавештајну службу међу бацима, како би на време били обавештени о правим актерима и иницијаторима комунистичких акција.¹⁷³

Средња школа је задавала велике бриге не само Министарству просвете и управама школа, већ и самом Недићу као представнику «влада» те је овај одлучио да и сам «допринесе» акцији за угушивање комунистичке делатности међу средњошколском омладином. Недић је издао 22. маја 1942. године наређење Министарству просвете да се у учионицама и ходницима свих средњих школа у Београду поставе натписи: »Мир, ред, рад и слога, то је спас Србије«, »Само слога Србија спасава«, »Све за Српство« и низ других парола.¹⁷⁴

Према наређењу Милана Недића, Министарство просвете организовало је крајем јуна 1942. године једномесечни течај за «националну пропаганду» за све наставнике средњих, средњих стручних, учитељских и основних школа на територији Београда који нису старији од 42 године. Циљ овог течаја је био да се просветни радници «наоружају» идеологијом председника владе Недића, како би могли савладати и онемогућити комунистичку делатност међу средњошколском омладином.¹⁷⁵ Према наређењу Милана Недића такође је прописана уредба по којој је до почетка школске 1942/43. године поступно увођено обавезно учење италијанског уместо француског језика, јер како је у уредби истакнуто, »француски језик је близак комунистичком (руском) те га као таквог треба елиминисати из средњошколске наставе«.¹⁷⁶

Како су ученици свакодневно хапшени због илегалног рада у организацијама Скоја, Министарство просвете и специјална полиција били су у недоумици шта радити са тако великим бројем похапшених ученика средњих школа у Београду. Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци био је основан, али није могао да прими све ухапшене ученике и ученице средњих школа, због тога се министар просвете Велибор Јонић обратио писмом лично председнику Недићу да нареди да се основна школа у Смедеревској Паланци, као најпогоднија реквирира ради проширења просторија омладинског логора. Посебно је наглашено да је забрињавајућа ситуација у средњим школама Београда и да се шири комунистичка организација не само код мушке, већ и код женске омладине, тако да морају организовати у логору посебан интернат за женску средњошколску омладину.¹⁷⁷

Само у једном списку Мин. просвете од 17. децембра 1942. године налазила су се имена 35 средњих школа и 330 ученика из свих крајева Србије, али их је било највише из београдских средњих школа.¹⁷⁸ Такви спискови су готово сваког месеца састављани,

¹⁷³ ДА СРС, бр. 9-383, Наређење Специјалне полиције Управе града Београда — Министарству просвете од 27. III 1942.

¹⁷⁴ ДА СРС, бр. 19-83/42, Наредба министарског савета од 22. V 1942.

¹⁷⁵ ДА СРС, бр. 2-120, од 15. V 1942.

¹⁷⁶ ДА СРС, бр. 42-83/42, 19. VIII 1942.

¹⁷⁷ ДА СРС, бр. 32-166/42, писмо Министарству просвете Недићу од 1. X 1942.

¹⁷⁸ ДА СРС, бр. 41-535/42, решење Министарства просвете бр. 26677 од 17. XII 1942.

по којима су омладинци Београда слати у логор у Смедеревску Паланку, све до распуштања логора у септембру 1944. године. Да напоменемо да је Милан Недић, крајем 1942. године, издао наредбу Министарству просвете да све школе у Београду организују колективну посету антикомунистичке изложбе у Гарашаниној улици бр. 8, како би ђаци видели »праве злочине комуниста«. Јер је и то био један вид притиска на напредну омладину како би се ова одрекла својих убеђења и одступила од акције које су организовали КПЈ и Ској у Београду.¹⁷⁹

Када је реч о положају ученика средњих школа у Београду у условима окупације и њиховом малтретирању од стране окупаторских и квислиншких власти, треба напоменути да су били посебно тешки услови школовања и живота деце избеглица. Они су непрекидно долазили у групама из многих крајева Југославије, а питање њиховог школовања није било регулисано, већ су стално накнадно уписивани и полагали испите по неједначеним критеријумима. На избеглице је вршен и политички притисак од стране Недића, Љотића, четничког покрета Драже Михаиловића и других реакционарних кругова у Београду, који су чешће нудили избеглицима смештај и извесна материјална решења за узврат да ови ступају у квислиншке војне формације, односно четничке одреде.

Питање исхране и смештаја деце избеглица слабо је решавано, те су деца стално размештана из једног у други крај Београда или су слати и распоређивани по унутрашњости Србије. Према неким подацима почетком септембра 1941. године било је смештено на територији моравске, дунавске и дринске бановине 153.203 избеглица српске и 7420 словеначке националности. Колико је било смештено избеглица на територији града Београда, колики је био број посебно радничке, средњошколске, колико сеоске омладине није се могло утврдити.¹⁸⁰

За избегличку децу стварани су неки домови, али су они били слабо организовани. Због тога је извесне иницијативе предузимао Црвени Крст Србије организовањем заједно са управама неких средњих и основних школа, тзв. ђачке трпезе, које су радиле 1942. и 1943. године на територији готово свих већих градова Србије. Само у Београду у априлу 1942. године радило је око 20 ђачких трпеза у којима се хранило око 2500 ученика основних и средњих школа.¹⁸¹

На иницијативу Црвеног Крста у мају месецу 1942. године, 545 ученика основних и средњих школа из Београда и из унутрашњости Србије, међу којима је било 220 избеглица, боравили су 4 месеца у Швајцарској ради опоравка. У вези с тим Министарство просвете издало је распис свим школама у коме је речено да се сви ученици сматрају за редовне ученике на одсуству и да се за све њих по повратку организују разредни испити.¹⁸² Из евиденције коју је водило Министарство просвете види се да се у јуну 1943. године у 71 гимназији, стручној грађанској и другим школама

¹⁷⁹ ДА СРС, бр. 34-71/42.

¹⁸⁰ ДА СРС, бр. 852 од 13. I 1942. Извештај Комесаријата за избеглице, председнику Недићу.

¹⁸¹ Ново време, 10. IV 1942.

¹⁸² ДА СРС, бр. 12-429/42.

хранило око 6.994 ученика преко организација Црвеног Крста и Бачких трпеза, а само Комесаријат за избеглице имао је у својим домовима за децу избеглица на »бризи и старању« око 3.000 ученика средњих и средњих стручних школа и око 6.000 ученика основних школа.¹⁸³

Током 1943. године Министарство просвете је по налогу Специјалне полиције више пута издавало наређење директорима средњих школа у Београду, да се забрани ученицима посећивање представа хумористичког позоришта »Разбибрига«, под мотивацијом да такве представе могу негативно да делују »на национално поуздане омладинце« и да би од таквих представа користи могли имати једино омладинци комунистички оријентисани. Забрањивани су и многи филмови и разни позоришни комади, уколико би се утврдило да они обрађују неке социјалне мотиве, који би могли код омладине изазвати антиокупаторско расположење и презир према Недићу и његовој влади као слугара окупатора.¹⁸⁴

У низу пропагандних мера преко средњошколске наставе, Министарство просвете је с времена на време обрађивало поједине теме са антикомунистичким садржајем, које су даване као писмени задаци ученицима средњих школа.

Једна таква тема била је дата ученицима новембра 1943: »Зашто Србин не може бити комуниста«. Евидентно је да су многи ученици одбијали да раде овакве и сличне теме, због чега су их директори кажњавали искључењем из школа или су их пријављивали органима Специјалне полиције ради гоњења.¹⁸⁵

Ми смо навели многе примере који говоре о свакодневном притиску које су вршиле квислиншке власти у Београду над напредном средњошколском омладином. Разне мере принуде неће преостајати све до завршетка рата. Сви они ученици који се нису покоравали наређењима просветних власти или се за њих сумњало да симпатишу или помажу ослободилачки покрет, слати су у завод за принудно васпитање омладине у Смедеревску Паланку, и ако се у Заводу не би »поправили« спроводили су их у злогласни логор на Бањици из којег се многи никад нису ни вратили.

12. Стварање и деловање квислиншких омладинских организација у Београду

Плима оружаног устанка, која је 1941. године захватила многе крајеве Србије наводила је на закључак окупатора и његове сараднике да је омладина била главна бројна снага партизанских одреда и ударних диверзантских група у позадини. Због тога су окупаторске власти рачунале да би било најбоље прописати неку уредбу по којој би омладинци били обавезни да проведу извесно време на присилном раду како би се »преваспитали« и отргли испод утицаја КПЈ и њене идеологије.

¹⁸³ ДА СРС, бр. 16-162 и 4-204/43.

¹⁸⁴ ДА СРС, бр. 1-95/43 од 4. I 43.

¹⁸⁵ ДА СРС, бр. 21-61/43, Наређење Министарства просвете — директорима средњих школа.

Стога је »Влада народног спаса« квислинга Недића прописала 17. децембра 1941. године »Уредбу о увођењу националне службе за обнову Србије« која је ступила на снагу тек 15. марта 1942. године. Према овој Уредби, на територији Србије био је уведен обавезан шестомесечни рад за све особе од 17—45 година. Као прва мера, извршен је попис 10 годишта од 17 до 27 година старости која су присилно натерена у ове радне јединице формиране по угледу на сличне службе у нацистичкој Немачкој.

У Уредби је истакнуто да је 6-месечни рад у овим радним јединицама услов за ступање у државну службу, на универзитет итд. Сем тога, Уредбом је предвиђено да је сваки грађанин обавезан учествовати годину дана у »бесплатном раду за напредак Србије«.¹⁸⁶

Национална служба рада чије је седиште било у Београду била је поверена посебној дирекцији. Руководилац је био Бүра Котур, помоћник министра за социјално старање. За његове главне помоћнике били су одређени Милорад Мирчегић и Алексије Ненадовић. У унутрашњости Србије, по срезовима и окрузима, постављани су посебни референти, којима је било поверено да организују националну службу у појединим крајевима Србије.¹⁸⁷ Организатори националне службе позивали су на рад у првом реду градску омладину и то у највећем броју средњошколце и студенте. Сеоска омладина која је радила на пољопривредним пословима и радничка омладина која је била запослена у појединим предузећима није била обавезна да иде на 6-месечни рад. »Од обавезне службе изузета су лица која имају редовно занимање, чланови породица пољопривредних домаћинстава, који су у свом домаћинству неопходно потребни, радници пријављени на рад у Немачкој и напослетку Јевреји, Цигани и лица која немају грађанских часних права«, каже се у једном делу поменутог Уредбе.¹⁸⁸

Као што се види из цитираног дела Уредбе, Јевејри и Цигани, нису »заслуживали« да буду позвани на обавезан рад у националну службу. Уосталом, већ је познато да су нацисти предузимали драстичне мере да би уништили Јевејре и Цигане, не само у Немачкој, већ и у свим деловима окупиране Европе, те им као таквим нису давали за право да се сврстава у ред »одабраних«.

Обвезници националне службе пописивани су од почетка фебруара 1942. године. Радови у Београду отпочели су 13. марта на појединим објектима Калемегдана, Топчидера, Бањице као и на другим местима, а у унутрашњости Србије (где су такође радили многи Београђани) 1. априла, где су се изводили разни мелиорациони радови.¹⁸⁹ За прва три месеца рада Недићева влада је била мобилисала у Београду и унутрашњости Србије око 5.000 обвезника, док је у Банату број мобилисаних износио око 4.000 омладинаца. На територији уже Србије (сем Баната) формирано је било 7 радних група и самосталних чета. Тај број обвезника постепено се пове-

¹⁸⁶ АВИИ, Недићева архива, бр. рег. 10/1-1, К-1.

¹⁸⁷ Исто, бр. рег. 14/1-1, К. Д.

¹⁸⁸ АВИИ, Недићева архива, рег. бр. 10/1-1, К. 1.

¹⁸⁹ Три месеца рада националне службе за обнову Србије, Београд, 1942, 20-30.

ћавао тако да ће износити у просеку за сваку годину од 10—15.000 омладинаца.¹⁹⁰

И поред тога што је одлазак у националну службу био обавезан и што се тај посао практично идентификовао са војном службом, спровођење у живот ове уредбе наилазио је на отпор многих омладинаца. Партијска и скојевска организација у Београду, као и у многим другим крајевима Србије, објашњавали су омладинцима да треба да бојкотују одлазак у Недићеву националну службу, јер служећи Недићу помажу окупатору. У том смислу издати су многи прогласи у којима се објашњавао смисао националне службе рада. Већ 15. фебруара 1942. године Месни комитет Скоја за Београд издао је проглас са потписом: »Антифашистичка омладина Београда«, у коме се најоштрије осуђује Недић и његова влада који недавно донету уредбу о обавезној радној служби покушавају да увију велом службе народним интересима. Овај проглас издат је уз сагласност једног броја чланова омладинских организација («Соко», удружење »Трст-Истра-Горица«, удружење »Личани-Бановци« и др.) који су се противно ставу руководства својих организација, окупљали око Скоја и учествовали у акцијама које је Ској спроводио у првом реду у средњим школама. »Том уредбом злочинац српског народа Недић жели тебе, омладино, твоју снагу арчити ту и тамо за снабдевање исцрпљених средстава фашистичких налогодаваца, да би те после обукао у униформу и дао ти оружје, како би попунио велике празнине у својим редовима проређеним од удараца непобедиве Црвене армије и њених савезника« кисало је у једном делу помнутог прогласа.¹⁹¹

Само пет дана касније (20. фебруара), Покрајински комитет КПЈ за Србију издао је свој проглас у коме се обраћа радницима, сељацима, грађанима, и посебно омладини, упозоравајући их да су се најреакционарнији кругови у Србији удружили с крвавим окупатором за борбу против српског народа и за рачун окупатора. Даље се у прогласу истиче да присилна радна служба треба од омладине да начини не само роба немачког фашизма већ крвника нашег и других слободољубивих народа; да ће Недић кроз присилну радну службу, поред искоришћавања младе радне снаге, настојати да »преваспита« омладину по фашистичком узору. Зато се на омладину апелује да уместо у националну службу рада, ступа у редове партизанских одреда.¹⁹²

Нисмо могли утврдити у којим је градовима омладина давала најенергичнији отпор мобилизацији у редове националне службе рада, али је евидентно да је знатног отпора било у Београду. На овакав закључак нас наводе и подаци из докумената непријатеља, у којима се отворено говори да омладинци саботирају уредбу о националној служби рада. На пример, у билтену обавештајног отсека Српске државне службе за јули 1942. истиче се да у селима шабачког округа има доста београдске деце, која »негативно утичу

¹⁹⁰ Исто; АВИИ, Недићева архива, бр. рег. 11/2, К. 2. У августу је на територији Србије већ радило 9000 омладинаца (Ново време 27. VIII 1942), а на почетку 1943. било је укупно 119 чета и 13.345 припадника националне службе (АВИИ бр. рег. 11/2-1, К. Д.).

¹⁹¹ 36 ОПЈ, I-2, 352.

¹⁹² 36 ОПЈ, I-2, 357.

на осталу децу“, тиме што омаловажавају чете националне службе рада и официре који стоје на челу радних чета. Зато се предлаже да се ова деца издвоје од остале деце у засебну групу.¹⁹³

Отпор националној служби рада давала је омладина у самом Београду. Према неким подацима најсмелија у протестима против мобилизације у радне чете била је средњошколска омладина Београда. Тако су почетком марта 1942. године многи омладинци одбили да чисте снег испред немачких касарни иако им је било предочено да ће због тога бити искључени из средњих школа. Уствари ова акција је била директно уперена против недићевске националне службе.¹⁹⁴

Када су у појединим београдским средњим школама реакционarne школске управе, уз помоћ појединих ученика провокатора, почели да спровode антикомунистичку пропаганду, скојевска организација је чешће бојковала предавања реакционарних професора. Исто тако, средњошколска омладина у Београду је организовала бојкот тзв. средњошколске смотре, коју су биле заказале Недићеве просветне власти на Видовдан (28. јуна 1942. г.). Смотра се због тога није могла одржати, па је поново заказана за 5. јули 1942. године.¹⁹⁵

Мобилизација младих Београђана у националну службу рада настављена је и 1943. и 1944. год. Нарочито су инсистирале квислиншке власти да се у ову службу позивају омладинци рођени од 1918—1924. године, јер су сматрали да су ова годишта »најподеснија« да се ангажују на тешким физичким радовима, који су се обављали у разним деловима окупиране Србије.

У извештају ПК КПЈ за Србију јуна 1943. године писало је, између осталог, и следеће: »Сва омладина се присилно одводи у Националну службу рада и одводи се на разне радове у Србију. У тим радним јединицама им држе предавања четовође Љотићеваца — активни официри и агенти. За обавезну радну службу за Борски рудник је присилно одведено неколико хиљада људи из Београда, док је из унутрашњости ишло теже«.¹⁹⁶

Само у току 1943. године у појединим градовима радило је 13 ударних група сврстаних у 27 самосталних чета и 12 самосталних водова у које је било мобилисано 10.273 обвезника. Сем радова на градским објектима, чете националне службе рада радиле су и на појединим објектима у селима. Према подацима главне дирекци-

¹⁹³ АВИИ, Недићева архива, рег. бр. 60/8-3, К. 32.

Билтен обавештајног одељења СДС од 31. VII 1942.

¹⁹⁴ АИРПС, ОК Београд, 8580, 15. II 1942. чете националне службе рада официјелно-пропагандно су се звале „Војска смене“ онда је настала пародиа на ту химну, коју су компоновали ученици средњих школа „Војска смене, никако да крене, а кад крене има закаљење; Војска смене може и без мене“ (АИРПС, Мг ОК, Београд, бр. 118, сећање Боре Дреновца; Ј. Марјановић, Београд, 223).

¹⁹⁵ Ј. Марјановић, Београд, 223; ИАГБ, бр. 4289/Д, записник о саслушању Милорада Петровића код Специјалне полиције од 23.VII 1942; пошто је првобитно заказана смотра одложена за 5. јули, онда је наређено ученицима виших разреда средњих школа да тога дана безусловно буду на игралишту клуба »Јединство«, пошто ће смотри присуствовати генерал Недић и министар просвете Јонић (Ново време, 4.VII 1942. и ДА СРС, бр. 22-261, од 2.VII 1942.)

¹⁹⁶ 36 НОР, 1-5, 222, Извештај ПК КПЈ од јуна 1943 — ВК КПЈ.

је ове службе, током 1943, радило је на терену 147 сеоских чета, у које је било мобилисано 12.300 омладинаца на радовима који су обављени 1942. и 1943. године, чете националне службе дале су 9.823.811 радних часова, чија је вредност износила (при процени окупаторских власти) 55.481.866 динара.¹⁹⁷

Из овог податка можемо закључити да је мобилизација омладине у редове националне службе била уносан посао за окупационе власти у Србији, јер је преко десет хиљада омладинаца свакодневно радило, а позната је чињеница да су окупатори оскудевали у радној снази до које су долазили углавном присилном мобилизацијом.

Евидентно је да је нарочито у зимским данима, када су услови за рад били готово немогући, долазило до епидемије у логорима припадника националне службе рада, јер је исхрана била врло лоша, одећа такође слаба, а радило се непрекидно и по највећој хладноћи. Због тога су многи омладинци бежали са радова, иако су знали да су њихова бекства квалификована као дезертерство војних лица. О свим овим појединостима отворено се писало у извештајима Главне дирекције националне службе рада, па су наведени примери таквог стања у Београду, грачаничком, пожаревачком и ваљевском срезу, али да је било најизразитије код београдске омладине, која је, како је речено »саботирала на сваком радилишту«.¹⁹⁸

13. Димитрије Љотић и његов утицај на један део средњошколске и студентске омладине

Осим националне службе рада, коју је организовала »влада народног спаса« квислинга Недића, по узору на немачку организацију »ТОТ« и четничке омладинске организације Драже Михаиловића, издајници су у Србији стварали и друге омладинске организације. Крајем 1941. године и током 1942. почела је активније да делује љотићевска омладинска организација »Бели орлови« која је била формирана још пре Другог светског рата. Испочетка је имала највише присталица у Смедереву, родном месту Димитрија Љотића, оснивача, идеолога и вође фашистичког покрета »Збор«. Касније ова организација деловала је и у осталим крајевима Србије. Зна се да је у готово свакој београдској средњој и средњој стручној школи Љотић имао своје симпатизере и сараднике. Ова организација је имала задатак да окупља омладину и да је васпитава у фашистичком духу. Чланови су били углавном средњошколци и студентска омладина, док међу радничком омладином нису тако ређи имали уопште присталица.

Чланови организације »Бели орлови« бавили су се потказивањем и денунцирањем напредних омладинца и били су у тесној вези са органима Специјалне полиције. Састављали су разне спискове симпатизера и активиста НОП-а и достављали их полицији ради хапшења. Највећи број припадника добровољачких одреда, који се борио против партизанских снага у Србији, при-

¹⁹⁷ Ново време, 18. XII 1943.

¹⁹⁸ АВИИ, Недићева архива, бр. 34/1-1, Л. Д.

падали су фашистичкој омладинској организацији »Бели орлови.«¹⁹⁹

У Српске добровољачке одреде почели су да одлазе поједини ученици средњих школа нарочито од новембра 1941. године. То су били претежно слаби ђаци, авантуристи, у највећем броју становници градова, али углавном из имућнијих грађанских породица које су и саме биле непријатељски расположене према народноослободилачком покрету. Међутим, у редовима добровољаца налазио се такође један број избеглица — омладинаца, који су из разних побуда ступили у ову квислиншку организацију. Ученици средњих школа, који су ступали у редове добровољаца, били су на изврстан начин »стимулисани«. Примали су плату од 2.000 — 3.000 динара, а време проведено у добровољачкој служби признавало им се као време проведено у школи.²⁰⁰

Министарство просвете Недићеве владе давало је стипендије, ради наставка студија на Универзитетима у Немачкој, а, у првом реду, оним средњошколцима-матурантима и студентима који су се истакли у борбама против партизанских одреда у Србији, о чему су давале препоруке команде »Српских добровољачких одреда«. Само у фебруару 1942. године послато је 60 омладинаца добровољаца (у највећем проценту из Београда) на школовање у Немачку, који су били стипендисти »Српске владе« у Београду.²⁰¹

Команда »Српских добровољачких корпуса« из Београда у акту бр. 820 од 10. II 1942. године тражила је од Министарства просвете да омладинци који се налазе у редовима добровољаца буду привилеговани и као студенти »реорганизованог београдског Универзитета«, за који се сматрало да ће отпочети са радом 1942. године. »Ако се ранг-листа за пријем студената на Универзитет буде састављала само на основу успеха на испиту, без узимања у обзир националних квалификација — писало је у акту — доћи ће се у положај да Универзитет прима углавном национално неактивне елементе, који ће по свршеним студијама доћи за старешине данашњих национално активних, који ће остати школски унакажени.«²⁰² Због свега тога је команда СДК тражила да »националне заслуге« омладинаца-добровољаца у борби против комунизма буду основни критериј приликом састављања ранг-листе за пријем студената на Универзитет.

Министарство просвете Недићеве владе, актом од 17. IV 1942. године, сматрајући да су »војне операције углавном завршене«, тражило је од команде Српских добровољачких одреда и штаба Команде четничког одреда Косте Пећанца да се ови ученици средњих школа који се налазе у овим јединицама, врате у школе, како не би изгубили школску годину.²⁰³ Међутим, веома мали број ученика јављао се у матичне школе да настави са учењем. Због

¹⁹⁹ Први добровољачки одред, чије је седиште било у Београду, формиран је септембра 1941., претежно од ђака добровољаца и одмах је послат на фронт против партизана у Србију (*Наша борба*, 9. IX 1941).

²⁰⁰ ДА СРС, бр. 25206 од 10. XII 1941, извештај Министарства просвете.

²⁰¹ ДА СРС, бр. 4-211/42, решење Мин. просвете од 6. II 1942.

²⁰² ДА СРС, бр. 820/42, писмо Српског добровољачког корпуса од 10. II 1942. Министарству просвете.

²⁰³ ДА СРС, бр. 11-261/42, писмо Мин. просвете од 17. IV 1942.

тога је исто Министарство 21. маја 1942. године донело специјалну Уредбу за слушаоце средњих, виших и високих школа који су се налазили у добровољачким јединицама и четничким одредима Косте Пећанца.

У чл. 2. поменуће Уредбе писало је, између осталог, и следеће: »Ученици средњих и средњих стручних школа који су се до краја новембра 1941. јавили у добровољачке четничке одреде, сматрају се редовним ученицима у школској 1941/42. години и пошто претходно буду завршили специјалан курс полагаће разредни и виши течајни испит«. За студенте Универзитета и високих школа, који су у поменутим јединицама провели највише 4 месеца, речено је у Уредби да ће им се признати 2 семестра са вежбама и семинарима у школској 1941/42. години, без обзира да ли су ове установе радиле у том периоду.²⁰⁴

На основу ове Уредбе, за ученике виших разреда добровољце и четнике К. Пећанца био је основан 9. августа 1942. специјални течај интернатског типа при »Српској добровољачкој команди« у Београду, који је отпочео са радом 1. октобра а настава је трајала 2 месеца. Све личне и материјалне расходе око издржавања и организације наставе, обезбедило је Министарство просвете из ванредних кредита. Течај су завршила 264 ученика; из гимназија 184, учитељских школа 42; трговачких академија 28 и из средњотехничких школ 10.²⁰⁵

Тако су се ови »национално поуздани« елементи ипак »окавалификовали« и поново вратили у своје бивше јединице, које су служиле као истурени одреди Недићевих плаћеника и гинули свакодневно у борби против партизанских одреда Србије.

Један број ових средњошколаца на које је непријатељ имао велики утицај, сасвим је напустио школовање и тражио је животну каријеру у јединицама које су верно служиле окупатору и биле редовно ангазоване у борби против сопствених народа. Према извештају директора средњих школа, крајем 1942. године, на територији Србије, ступила су у ове квислиншке јединице из средњих школа 452 ученика.²⁰⁶

Интересантно је истаћи да је Београд, на пример, 1942. године имао 25 средњих школа. Свака је имала просечно око 1.000 ученика, а у редовима добровољачких одреда налазило се свега 37 средњошколаца. Разуме се, Љотићевци су имали своја упоришта у свим београдским гимназијама, негде мање, а негде више. Али је чињеница да је, нарочито у првој половини 1942. године, партијска и скојевска организација у Београду била још увек јака и имала великог утицаја на средњошколску омладину, тако да су скојевски активи и тзв. »језгра« својом активношћу и агитационо-пропагандним радом доприносили да је велика већина средњошколаца симпатисала и помагала ослободилачки покрет, и супростављала се деловању фашистичких квислиншких омладинских организација.

²⁰⁴ ДА СРС, бр. 33-106. Уредба Мин. просвете од 21. V 1941.

²⁰⁵ ДА СРС, бр. 33-106/42, извештај штаба средњошколског течаја при Српској добровољачкој команди у Београду од 30 XII 1942.

²⁰⁶ ДА СРС, бр. 23-106, извештај средњих школа од децембра 1942. — Министарству просвете.

14. Активност скојевске организације Београда у 1942. години

Иако су народноослободилачком покрету Београда нанети велики губици крајем 1941. године и у првој половини 1942. године услед репресалија, које су немачки окупатори и квислиншке власти спроводили над активистима ослободилачког покрета активност омладине и њено антиокупаторско расположење нису престајали. У Београду је у јануару, фебруару и марту 1942. године, тј. у периоду када је полет месне организације био највећи, извршено више акција и саботажа на немачке шпијуне и провокаторе. Тако су 5. јануара чланови скојевске ударне групе Драган Радић, ученик и Момчило Митровић, студент извршили атентат у Улици Престолонаследника Петра на белогардејског агента Александра Њестеренка. Међутим, после ове акције обојицу ових скојеваца ухапсили су органи Специјалне полиције и одвели у Бањички логор, где су стрељани 15. јануара 1942. године.²⁰⁷ Иако ова акција није била темељно припремљена, па је Месни комитет критиковао организаторе, ипак је она имала великог одјека у граду код родољубивог грађанства.

Крајем јануара 1942. по директиви МК КПЈ за Београд, група од око 10 ударника коју је предводио Карло Лукач, радник ослободила је Иванку Маучевић—Николаш из гинеколошког одељења Опште државне болнице. Наиме, Иванку Маучевић је ухаптио Гестапо још крајем 1941. године у Крагујевцу са веома важним партијским материјалима. Пре тога је као курир чешће преносила илегалне материјале од Београда до Ужица. Пошто је била у другом стању, посредством лекара симпатизера народноослободилачког покрета, била је пребачена у Општу државну болницу. 25. јануара, поменута ударна група напала је на болницу, ослободила Маучевићеву и аутоомбилем, њу и мало дете, пребацила у сигуран илегалан стан у Београду. После ове акције Полиција и Гестапо су трагали за извршиоцима овог подухвата, али тога дана нико од њих није пао полицији у руке. Међутим, у болници је био заведен строг режим и скоро је немогуће било касније извршити неку акцију сличне врсте.²⁰⁸

Марта месеца чланови КПЈ и Скоја из Београда, извршили су два значајна атентата на агенте Специјалне полиције. Још у фебруару месецу Окружно и Месно партијско руководство, стварали су планове ради ликвидирања Борба Космајца, поднадзорника полицијских агената Управе града Београда и једног од најпознатијих злочинаца који се истицао својим недељима против комуниста и пре рата, као и за време окупације. Било га је врло тешко ликвидирати, јер је увек имао пратњу и мењао места становања. Коначно, одлучено је да се акција изврши 6. марта. У

²⁰⁷ ЛАГБ, бр. 3210 XI-514, записник о саслушању код Специјалне полиције Бранислава Крстића члана МК СКОЈА, 28. II 1942.

²⁰⁸ ИАГБ, бр. 3334, записник о саслушању код Специјалне полиције Бранка Булата 4. III 1942. У овој акцији су учествовали и следећи омладинци: Бранко Булат, Милић Мартиновић, Сава Милић, Никола Стринек, Војислав Поповић, Нино Ленардић, Рајко Вићентијевић и др. (Ј. Марјановић, Београд, 212).

њој су учествовали: Буро Маћерчић, Милић Мартиновић, Никола Стринека и Бранко Булат. Ова група неустрашивих чланова КП и Скоја, изјутра око 8 часова сачекала је Космајца на углу улица Змаја од Ноћаја и Краља Петра кад је излазио из свога стана. Том приликом био је убијен Космајац и његов пратилац Обрад Залад. Сви чланови ударне групе после акције су се повукли без губитака тако да је акција сасвим успела.²⁰⁹

Да је Борбе Космајац био важан фактор београдске Специјалне полиције у борби против ослободилачког покрета потврђује и чињеница што се на његовој сахрани била окупила квислиншка елита, у име које је Драги Јовановић, управник града Београда и шеф Специјалне полиције, одржао посмртни говор истичући квалитете и заслуге Космајаца у борби против комуниста.²¹⁰

Због атентата на полицијске органе, Управа града Београда донела је наредбу у којој се најстрожије забрањује свој омладини, мушкој и женској, школској и ваншколској, да шетају улицама и другим јавним местима, нарочито у Улици Кнеза Михајла, која је тада била позната под именом »Корзо«.²¹¹

14. марта дошло је до новог атентата у Београду. Овога пута био је убијен Драгољуб Штерић полицијски агент, старешина I кварта. И он се истицао у злочинима које је вршио заједно са окупаторима против припадника народноослободилачког покрета. Због тога је партијско руководство града донело одлуку да се Штерић ликвидира. Групу ударника, која је учествовала у овом атентату сачињавали су: Карло Лукач, Сава Милић, Предраг Вијоровић. Поменутога дана, у Улици Кнеза Павла, данас 29. Новембра, Карло Лукач је из револверског хица смртно ранио Штерића, док су остала два члана ове групе чували обезбеђење.²¹² Међутим, после атентата Карло Лукач је покушао да се повуче, али су полицајци и жандарми, који су пратили акцију, пуцали на Лукача и ранили га. Од задобијених рана после неколико минута Лукач је издахнуо на углу улица Кнеза Павла и Таковске. У потеру, коју је полиција организовала ухваћени су и затворени Сава Милић и Предраг Вијоровић и обојица стрељани после мартовске провале у Београду. После овог атентата полиција је многе ухапсила у граду и свирепо се обрачунала са свим оним лицима за које се претпостављало или се утврдило да раде и помажу ослободилачки покрет.²¹³

У Земуну је настављено са акцијама и саботажама на почетку 1942. године. Вршени су атентати на окупаторе и квислиншке органе. Међутим, акције растурања партијских прогласа, писања осло-

²⁰⁹ Ново време, бр. 260 од 7. III 1942; др Ј. Марјановић, Београд, 213.

²¹⁰ Ново време, 8. III 1942.

²¹¹ Ново време, 6. III 1942: „Нарочито се забрањује састајање на овим местима у времену од 11,30 до 13 часова и од 17,30 до 20 часова. Ова забрана важи како за познати „Корзо“ у Кнез Михајловој улици, исто тако и на свим другим „корзоима“ ма у ком кварту у Београду“ — речено је у једном делу ове Наредбе.

²¹² Ново време, бр. 267, од 15. III 1942; ИАГБ, бр. 3229/Д, Записник са саслушања Милић Саве, 4. V 1942. код Специјалне полиције.

²¹³ После убиства Драгољуба Штерића, полиција је ухапсила брата Карла Лукача, Вилмоша; мучила га је свирепу у затвору и касније га пребацила у Бањички логор где је био стрељан (Ј. Марјановић, Београд, 214).

бодилачких парола и цепање непријатељских објава и плаката биле су најчешће. У њима учествују не само чланови КПЈ и Скоја већ и симпатизери НОП-а. Само на растурању прогласа Среског комитета КПЈ 12. јануара 1942. године против мобилизације у непријатељску војску, учествовало је 14 чланова КПЈ и око 140 омладинаца чланова ударних диверзантских група.²¹⁴

Из ових података да се закључити да је акцијама и саботажама у Земуну био обухваћен широк круг припадника ослободилачког покрета, али, нису биле ретке ни акције које су чланови Скоја изводили ради набавке оружја. Тако је марта 1942. године у Земуну, Душко Маџерчић, у једној механи у граду, скинуо пиштољ »парабелум« са опасача немачког војника. Сличну акцију, неколико дана касније, извео је омладинац Сима Поповић.²¹⁵

Најкрупније акције и саботаже чланови Скоја изводили су у предузећу »Икарус« у Земуну. У пролеће 1942. године, скојевска ударна група, коју је предводио Бранко Плећаш, успела је да уништи на писти један усташки авион и да оштети 4 немачка авиона типа »бристон бленхајм«.²¹⁶ Друга група диверзаната успела је да запали магацин фабрике вунених тканина у Тошином Бунару. Том приликом изгорело је око 20 вагона сировина, а цео кров фабрике је одлетео у ваздух. У овој акцији, поред осталих, учествовали су и Душан Секић и Сава Михаић. Паљени су окупаторски камиони, сечене телефонске и телеграфске жице и даље у многим крајевима Земунa и околине.²¹⁷

Као што се види из наведених примера, упркос свих тешкоћа, а нарочито реакције окупатора и квислиншких власти, активност скојевске организације у Београду и Земуну није престала ни 1942. године. Истина, када се ради о акцијама и разним другим видовима активности оне су и по интензитету и по ширини биле мање (ако се упореди са оним из 1941. године). Али, ипак, је најважније да је акција било, што значи да није прекидан рад.

Међутим, иако смо истакли да је било омладинских акција, ипак треба подвући да је крајем 1941. године и у пролеће 1942. веома мали број омладинаца из Београда успео да се пребаци у неки партизански одред. Главни узрок томе јесте, према мишљењу већине савременика: прво, недовољно енергичан став ПК КПЈ за Србију у погледу брзог и ефикасног спровођења директива ЦК КПЈ о слању из града компромитованих чланова КПЈ и Скоја и симпатизера НОП-а у партизанске одреде; друго, услед закашњења у спровођењу директива и после привременог пораза партизанских

²¹⁴ АИРПС, ПКС, 350.

²¹⁵ АИРПС, ПКС, бр. 1782/49. Ж. Атанацковић, н. д, 107; — До оружја се долазило и преко домобрана који су били смештени у касарне а затим склањано је оружје у магацин, који се налазио у близини гробља. Чешће се у магацину налазило и до 30 пушака. Крајем 1942. до оружја долазило и отимањем од белогардејаца (Исто).

²¹⁶ АИРПС, ПКС, бр. 1784/110, извештај СК КПЈ Земун од 9. V 1942. Рачуна се да је свакодневна штета од саботажа код „Луфтханзе“ износила око 200.000, а недељно око милион динара. У предузећу „Мозер“ партијска организација је организовала сипање отрова у алкохолна пића, која су била намењена за транспорт у Немачку (Ж. Атанацковић, н. д, 107).

²¹⁷ Ж. Атанацковић, н. д, 108.

снага у западној Србији и Шумадији, биле су прекинуте везе са околним партизанским одредима,²¹⁸ а са јужном Србијом, где је НОП био снажнији и где је постојао велики део слободне територије, није било сигурних веза. Због тога је велики број чланова КПЈ и Скоја и симпатизера НОП-а пао у руке непријатељу у познатим провалама које су уследиле у пролеће 1942. године.²¹⁹

Међутим, у Земуну је била нешто повољнија ситуација. Наиме, у 1941. години слање људства у одреде било је оријентисано на партизанске одреде у Србији а касније, од почетка 1942. године, чланови КПЈ и Скоја и други симпатизери народноослободилачког покрета одлазили су у сремске партизанске одреде. До јула 1942. године из Земуне је отишло у партизанске одреде око 80 другова, међу којима је било 10 чланова КПЈ, 6 кандидата, а остало чланови Скоја и други активисти и симпатизери народноослободилачког покрета.²²⁰

15. Формирање новог ПК Скоја за Србију 17. октобра 1942.

Настојања да се повеже рад у активима и руководством

Покрајински комитет КПЈ за Србију у другој половини 1942. године настојао је да се, паралелно са обнављањем и учвршћењем партијских организација и партијских одреда у Србији, пружи помоћ скојевској организацији, која је била задобила тешке ударе у великим провалама и реакцији непријатеља крајем 1941. године и почетком 1942. У многим директивним писмима ПК КПЈ, која су слата окружним комитетима КПЈ на терену, подвлачена је потреба озбиљнијег рада међу омладинцима.

Међутим, непостојање ПК Скоја скоро читаву годину дана, оставило је своје трагове на омладински рад у свим крајевима Србије, па разуме се и у Београду, без обзира што је ПК КПЈ, преко среских и окружних комитета и појединих инструктора на терену, пружао помоћ скојевској организацији. Због свега тога императивно се наметало формирање покрајинског руководства Скоја, које би организовало рад и пружало непосредну помоћ скојевској организацији у читавој Србији. Нови ПК Скоја био је формиран 17. октобра 1942. године са седиштем у Београду. У његов састав су ушли: Драги Стаменковић (стари члан ПК Скоја), као секретар и чланови: Ивица Девић Обалац и Бора Дреновац. Сви чланови ПК Скоја били су компромитовани и тражени од полиције, тако да се

²¹⁸ Крајем јануара 1942. Космајски партизански одред, враћајући се из Санџака, претрпео је озбиљне губитке у Тулажима крај Венчана. Због тешких услова на терену један број другова из тог одреда, вратио се за Београд. Према томе, не само да људи из Београда нису имали услова за одлазак у одред, него су и они, који су преживели катастрофу на терену, враћали се за Београд. Међу онима, који су се тада сретно вратили из Космајског одреда за Београд били су Марко Никезић и Бока Јовановић (АИРПС, МГ ОК Београд, бр. 118, стр. 48).

²¹⁹ Опширније о узроцима због којих нису многи омладинци послати у одред још крајем 1941. па су касније пали у руке непријатеља, види др Ј. Марјановић, Београд, 233-235.

²²⁰ АИРПС, бр. 1789, извештај СК КПЈ Земун, ПК КПЈ за Србију од 16. VII 1942.

нису могли кретати по терену и контактовати с организацијом, већ су све послове обављали писмено преко ПК Партије.²²¹

Ново покрајинско руководство предузело је низ мера које су водиле успостављању веза између ПК и организација на терену. У првом реду било је написано и послато свим руководством Скоја у Србији директивно писмо у коме су организације и руководства били обавештавани о формирању привременог ПК Скоја. Паралелно са поменутиим писмом био је написан циркулар бр. 1. који је такође послат свим руководством Скоја у Србији, у коме се објашњавао рад на стварању јединства омладине за борбу против окупатора.²²²

Формирање новог ПК Скоја (са седиштем у Београду) и његово постојање значило је много за даљи рад са омладином Србије, без обзира на слабости којих је без сумње било. Највећу тешкоћу новом руководству представљало је то што се континуитет у раду скојевских организација тешко могао успоставити преко писма, а са појединим партијским организацијама су се прекидале везе и по неколико месеци после хапшења. Тешкоћа је било још и у томе што у периоду формирања новог ПК Скоја, није било ни једног ОК и ЦК Скоја а само у појединим местима постојали су МК Скоја. У Београду тада чак није било ни МК Скоја, и он се неће моћи формирати услед страховите реакције непријатеља све до непосредног ослобођења града Београда. Међутим, ПК Скоја је имао појединачне везе баш са групама скојеваца или са појединим члановима, али ипак неког сталног систематског рада није било.

16. Тешки услови илегалног рада у Београду 1943. године

Покрајински комитет Скоја за Србију све до 7. марта 1943. године највећи део својих послова обављао је из Београда. До тада се читава његова помоћ сводила на саобраћање са организацијама преко писама. Међутим, у даљем раду било је нужно да поједини чланови покрајинског руководства пођу на терен и да на лицу места пруже скојевској организацији помоћ. У том смислу је била донета одлука још у фебруару 1943. године да Бора Дреновац пође на терен ОК Младеновца, а Ивица Девчић на терен ОК Крагујевца и да у тим и суседним окрузима и срезovima организују скојевски рад на терену и у одредима. 7. марта поменути чланови ПК били су већ на терену. Они ће после извесног времена бити изабрани у окружне комитете Скоја (Бора Дреновац у ОК Скоја Младеновац, а Ивица Девчић у ОК Скоја Крагујевац) и деловати као инструктори ПК Скоја. Драги Стаменковић, секретар ПК Скоја, прешао је код другова из ПК Партије са којима је чешће обилазио поједине крајеве Србије.²²³

Сви сачувани подаци говоре да је 1943. година у знаку све масовнијег одлажења у партизанске одреде великог броја омлади-

²²¹ 36 ОПЈ, I-2, 396.

²²² Циркулар је био упућен 25. октобра 1942. уз напомену да је намењен само руководством и руководећим функционерима а не свим скојевцима. У циркулару се опширно говори о значају СНООС-а за окупљање омладине и односу Скоја према СНООС-у итд. (36 ОПЈ, I-2, 384-390).

²²³ 36 ОПЈ, II-1, 115; 36 НОР, I-5, 155.

наца из скоро свих крајева Србије. Мада је скојевска организација Београда била релативно слаба током целе 1943. године и није могла да се опорави од удараца које је задобила 1942. године, велики број омладинаца из овог града одлазио је у партизанске одреде преко посебних канала, које је организовао ПК КПЈ за Србију. Највише је омладинаца одлазило у Космајски, Шумадијски, Пожаревачки и Јастребачки одред, па чак и на слободну територију у Срему.²²⁴

Пребацивање је вршено по групама. Једна таква веза била је организована у Раковици, друга у Кијеву, које су само у два маха током 1943. пребациле око 40 другова у партизане.²²⁵ Посебна група другова била је ангажована за пребацивање у Шумадијски партизански одред. Средином 1943. пребачено је до села Сремчице 19 младих Београђана, које је у том селу чекала веза из Шумадијског партизанског одреда. Била је спремна нова група од 100 другова да у септембру месецу пође у Шумадијски партизански одред, али су организатори овога пребацивања били похапшени. Пребацивања у одред су вршена и преко села Јабучје према Лазаревцу; затим у Белегишу, где су другови преко Обреновца одлазили у сремске партизанске одреде. Већи број чланова Скоја из Београда отишао је у Космајски партизански одред преко Болеча итд.²²⁶

Важно је напоменути да је средином 1943. године била у Београду организована читава мрежа повереника појединих партизанских штабова, која је организовала не само пребацивање људства, већ и разног материјала, обуће и одеће и средства за умножавање пропагандног материјала. Тако је Пожаревачки партизански одред, преко београдских повереника, добио гештетнер машину, шапирограф, писаћу машину с хартијом и свим прибором. У те сврхе коришћени су и припадници Националне службе рада који су у Пожаревац, преко Раковице, преносили разни материјал. На исти начин из Београда је пребациван санитетски материјал за Космајски партизански одред.²²⁷

Посебан пункт за пребацивање у партизане била је организовала партијска организација у Земуну почетком 1943. године за људство из Београда и Земунa. Главни канали овог пункта водили су северно од Добановаца (поред Јабланова) за Угриновце, или преко Бежаније (код Долме) за Јаково. Рачуна се да је овим каналима пребачено у првој половини 1943. године око 300 Земунца и Београђана у партизанске одреде Срема. Преко посебних веза сремски партизани су током 1943. године успели да пребаце писаћу машину из Београда на ослобођену територију Срема, што је омогућило да се формира штампарија ПК КПЈ за Војводину у којој је штампано неколико бројева **Слободне Војводине**.²²⁸ Само у Земуну током 1943. и почетком 1944. године разним каналима и везама отишло је у партизанске одреде око 1.000 земунских омладинаца и чланова Скоја.²²⁹

²²⁴ Др Ј. Марјановић, Београд, 279-280.

²²⁵ Исто.

²²⁶ Исто.

²²⁷ Исто.

²²⁸ Исто.

²²⁹ Ж. Атанацковић, н. д, 149.

Из наведених података може се видети да иако није постојао у Београду МК Скоја, па ни друга нижа руководства, напредна омладина Београда је тражила путеве и начине да пробије обруче илегалности града крцатог окупаторским и квислиншким јединицама, и одлазила да се бори за ослобођење своје земље. Разуме се, да су готово све ове везе и канали били успостављени посредством ПК КПЈ и ПК Скоја за Србију.

Међутим, сачуван је веома мали број докумената који говоре о акцијама и саботажама у Београду, током 1943. Изгледа да их није ни било. Јер, због непостојања МК Скоја, рејонских и кварталовских руководства тешко је било у граду организовати неку акцију и саботажу. Због тога су појединци и групе омладинаца одлазиле ван Београда преко веза и стављали се на располагање појединим окружним комитетима КПЈ, Скоја и штабовима партизанских одреда.

У Земуну, на пример, није губљен континуитет у раду, и систематски и плански организација је деловала све до ослобођења.

У овом граду је, током 1943. године, скојевска организација била бројчано масовна и организационо чврста. Због свега тога Партија је могла да ангажује велики број чланова Скоја и УСАОС-а у разним акцијама у борби против непријатеља. Према евиденцији коју је водио СК Ској средином 1943. скојевска организација у срезу имала је око 440 чланова. Поред градског комитета који је деловао у саставу Виктор Врховац Уча. Радосављевић Миленко Срба, Воја Нановић Ганди, Зора Крстоношић, Љубица Стублинац Мала и Мира Јањанин Облакова било је формирано пет рејонских скојевских руководства. У свим селима и рејонима, где су постојали активи Скоја, били су формиран и одбори УСАОС-а. До краја 1943. скојевска организација је нарасла на око 500 чланова Скоја и преко 1000 чланова УСАОЈ-а. Скојевском и омладинском организацијом тада је већ руководио новоизабрани СК Скоја, чији је секретар био на почетку Виктор Врховац а касније Јосип Јакубец и Зора Крстоношић.²³⁰

У Земуну је почетком новембра 1943. године био убијен шеф земунске квислиншке полиције Мартин Волф. Усташки потпоручник Волф се због својих недела био прочуо широм Срема. Многе људе, жене и децу из Земунa и околине отерао је у логор или их је својом руком убио. Непосредно пред ликвидацију, на путу између Добановаца и Угриноваца, ухватио је четири младића који су пошли у партизане и после зверских мучења повешао их је о бандере. Због ових и других злочина, према одлуци Градског комитета, атентат је требало да изврше Лазар Саватић и Иван Радосављевић. Међутим, Волфа су стално пратили агенти и тешко је било на њега извршити атентат. Петог новембра навече, када је Волф пошао у биоскоп, био је сачекан код своје куће и изрешетан револверским мецима.

Вест о убиству овог злочинца брзо се пренела кроз град Земун и околна села. Министарство унутрашњих послова НДХ као

²³⁰ Исто, 146 и 178.

одмазду за овај атентат, било је донело одлуку да се стреља 10 грађана из Земунa и околине »због нападања и чина саботаже«. Међу стрељаним грађанима налазило се 5 чланова Скоја.²³¹

17. Слање омладине Београда у Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци

У низу репресалија и злочина које су окупатори и његове слуге предузели у другој половини 1942. године над антифашистичком омладином Београда, спада, без сумње, и формирање специјалног логара за омладину у Смедеревској Паланци, који су квислиншке власти у Србији назвале »Завод за принудно васпитање омладине«.

Уредба о оснивању Завода донета је 15. јула 1942. године. На основу ове уредбе био је овлашћен министар просвете квислиншке Недићеве владе да споразумно са министром унутрашњих послова образује једну такву установу. Према овој Уредби, у Завод је требало да се шаљу ученици и ученице средњих школа, које су школске власти искључиле или које буду изгнале из школе, слушаоци универзитета и других високих школа, као и ваншколска омладина оба пола, у узрасту од 14 до 25 година старости. Поред тога, Уредба је предвиђала да се одузме од родитеља или старатеља и принудно упућује у Завод омладина, како школска тако и ваншколска, од 14—25 година старости над којом, како Уредба вели »су родитељи односно старатељи изгубили власт и васпитни утицај, а која није показала својим држањем и понашањем довољно смисла за рад и дисциплину или која није правилно схватила своје националне дужности у данашњици«.²³²

Уредба о оснивању Завода је прописала да принудно васпитање у Заводу има да траје од 6 месеци до 2 године, али је касније у изменама и допунама ове Уредбе од 16. јануара 1943. године речено да се продужава време боравка у Заводу до 3 године.²³³

Заводу је постављен циљ да се у комунистички оријентисаној омладини »исправе левичарске идејне заблуде и пружи се исправна политичка оријентација у духу програма нове Србије«. У вези с тим писало је у плану и програму управе Завода за 1943. годину и следеће: »Завод за принудно васпитање омладине треба да одгоји дисциплинованог и национално свесног омладинца, прожетог осећањем дубоке одговорности према свом народу и спремног да се одазове позиву своје отаџбине, Да би се постигао тај циљ испитаће се настројење и знање питомаца, деловаће се на развијању позитивних настојања и на попуњавању празнина у знању«.²³⁴

²³¹ Зб НОР, I-6, 548; **Архивски преглед**, новембар 1955, Ж. Атанацковић, н. д, 154 — Том приликом били су стрељани следећи омладинци: Миливој Бирић, Раивој Михаиловић, Никола Свињаревић, Жарко Михајловић и Жика Месаровић.

²³² Државни архив Социјалистичке Републике Србије, нерегистрована документ, из Уредбе за принудно васпитање омладине, 15. VII 1942.

²³³ ДА СРС, из Уредбе Министарства просвете I, бр. 821/43 о изменама и допунама Уредбе о принудном васпитању омладине од 16. I 1942.

²³⁴ Исто, из плана и програма Завода од 1. II 1943.

По спољњем изгледу логор је личио на насеље опкољено са четири реда бодљикавих жица у облику квадрата, на чијим су се угловима налазиле осматрачнице за стражаре. Логор се састојао од 16 дрвених барака, са два спрата кревета у којима је било смештено у свакој бараци, зависно од величине, око 100 логораша. Постојеће просторије ни издалека нису могле да задовоље потребе Завода, јер су свакодневно пристизале нове групе кажњеника. О томе је писала Управа Завода у свом извештају за јуни месец 1943. године.²³⁵

Да би револуционарну омладину подвргли систематској духовној и физичкој тортури и да би у њој убили њено слободоумље и патриотизам, квислиншке власти су све затворене омладинце у Заводу поделили у три категорије и то не према физичкој старости и степену образовања, него с обзиром на интелектуалне способности и познавање политичко-социјалних питања. Тако су у прву категорију сврстани они омладинци »који познају комунизам у теорији и пракси или показују изузетно интересовање за политичко-социјалне и филозофске идеје«; у другу категорију били су одређени они логораша »који слабо познају комунизам и не показују веће занимање за политичко-социјалне и филозофске идеје« и у трећу категорију омладинци и омладинке »који не познају комунизам« него су несвесно обухваћени вештом комунистичком тактиком и пропагандом.²³⁶

Школску и ваншколску омладину у узрасту од 14 до 25 година живота упућивали су у Завод органи Специјалне полиције града Београда и месне полицијске власти из унутрашњости а чешиће и немачка тајна полиција. Међутим, за све ухапшене је тражена формална сагласност старешина интерната и решење Министарства просвете.²³⁷

Иако је Уредба о оснивању Завода била донесена још 15. јула 1942. године, први омладинци били су доведени у логор тек 22. септембра 1942. године. Тога дана било је већ у логору 52 омладинца и 32 омладинке. Нове групе стално су пристизале, тако да је до краја 1942. године било у Заводу око 500 омладинаца.²³⁸

За две године постојања логора (од септембра 1942. до септембра 1944.) кроз логорске жице прошло је 1270 кажњеника. Највише је омладине било доведено у логор из Београда, и то претежно средњошколаца који су били укључени у разне активности у такозваном средњошколском сектору Скоја.²³⁹

Највећи број логораша морао је да плаћа издржавање у Заводу. Решење о висини плаћања доносио је Велибор Јонић, министар просвете Недићеве квислиншке владе. На основу сачуване документације коју је водила Управа Завода, види се да је прво решење министра просвете о накнади родитеља за издржавање своје деце у логору било донесено 18. фебруара 1943. године,

²³⁵ Исто, Извештај Управе завода за јуни 1943. Министарству просвете.

²³⁶ Исто, Из плана и програма Завода од 1. II 1943.

²³⁷ АСРС, незаведена документа из Правилника о унутрашњем реду Завода од 1. II 1943.

²³⁸ Историјски архив града Београда, 3560 Д. Писмо Завода у С. Паланци од 4. XII 1942 — одељењу Специјалне полиције Управе града Београда.

²³⁹ Јован Марјановић, Београд, 259.

по њему су родитељи били обавезни да сваког месеца уплате у фонд Управе Завода по 250 до 3.000 динара. Та сума је постепено повећавана и у решењу Министарства просвете од 7. октобра 1943. године родитељи су морали плаћати износ од 250 до 4.000 а по новом решењу од јануара 1944. године од 250 до 5.000 динара.²⁴⁰

Обавезе плаћања издржавања своје деце нису били ослобођени ни родитељи чија су се деца разболела у Заводу па су се, као тешки плућни болесници лечили, у болницама. За многе омладинце и омладинке, који су током 1944. године напустили Завод, било да су послани у болнице или у националну службу рада, речено је приликом отпуштања да су измирили своја дуговања. Ипак, упркос томе од њихових родитеља Управа завода је накнадно преко писма тражила да се »измири дуговање«.²⁴¹

Да би се омладинци одрекли својих ранијих убеђења, Министарство просвете је, уз помоћ Гестапоа и Специјалне полиције, израдило било читав систем »васпитања и васпитних метода«, чији су извршни органи били Милован Поповић, управник Завода, чувени гестаповец, председник »Антикомунистичке лиге« у Београду и члан среског »Антикомунистичког одбора« у Смедеревској Паланци. Поповић је свим средствима покушавао (бирајући најплодније методе) да заведу омладину на пут недићевско-љотићевске »обнове«. Поповић је имао верне сараднике у лицу своје супруге Драгојле Остојић — Поповић, лекарке, управника женског интерната (која је уживала у патњама и мукама утамничене омладине) и васпитача Веселина Кесића, Ивана Милачића, Предислава Кубуровића, Момчила Новаковића (писара Управе града Београда, који је био полицијски комесар са изванредним овлашћењима у Заводу за принудно васпитање омладине) и Банића (чиновника СС полиције при Ортскоманди у Смедеревској Паланци). Посебну улогу у Заводу имали су васпитачи, који су непосредно били одговорни за васпитање, унутрашњи ред и владање питомцаца. Они су се налазили на челу питомачких група, које су деловале као војне десетине, водови и чете. Васпитачи су, наравно, држали и предавања и перманентно су идеолошки деловали на питомце; они су морали добро познавати грађу коју су предавали, наравно са аспекта фашистичке идеологије коју су проповедали. Поред управника Завода, његовог заменика, старешине женског и мушког интерната, административног, васпитног, наставног и помоћног особља, као и страже од 30 војника и 2 официра који су служили као обезбеђење Завода, логор је редовно контролисао IV антикомунистички одсек Београдске специјалне полиције са чувеним злочинцем Бошком Бећаревићем на челу и његовим делатима. Према томе, Заводу за принудно васпитање омладине је уместо Министарства просвете, надзорна власт била, у првом реду, Специјална полиција, а

²⁴⁰ Прво решење (према сачуваној документацији) донело је Министарство просвете 18. II 1943. по коме се одређује да службеници плаћају од 250 до 3000 динара а занатлије од 250 до 5.000 динара за издржавање своје деце. Касније су таква решења редовно доношена за нове логораше (АСРС, несрећена акта, решење Министарства просвете бр. 2338 од 18. II 1943).

²⁴¹ АВИИ, бр. рег. 2/4-1, к. 50; и бр. 34-4-1, к. 50; бр. 37/10-1, кгр. 34; бр. 28/6-1 к. 50.

његов надлежни министар управо Бошко Бећаревић, који је све своје методе у борби против комунизма примењивао и на омладину у логору у Смедеревској Паланци.²⁴²

Читав наведени апарат био је ангажован да путем свакодневних часова из области фашистичке идеологије и других мера принуде »преваспита« омладину у фашистичком духу. У том смислу били су посвећени специјални часови, конференције и приредбе. Омладинци су били приморани да посећују и многа друга предавања из филозофије, економије, политике и др. и све са аспекта фашистичке идеологије. За ова предавања Министарство провете Недићеве квислиншке владе ангажовало је читав апарат »еминентних предавача« из Београда, чије је антикомунистичко расположење било до те мере развијено да они нису бирали средства да би у што горем светлу приказали народноослободилачку борбу и њене организаторе као и њену идеологију марксистичко-лењинистичко учење. У ту групу предавача спадали су: Димитрије Љотић, Велибор Јонић, Драги Јовановић, Ратко Парезанин, Боко Слијепчевић, Милица Богдановић, Владимир Вујић, Милосав Васиљевић и многи други. Сви ови »еминентни« предавачи настојали су да у најирњем светлу прикажу комунизам и ослободилачку борбу коју су народи Југославије водили против окупатора и њиховић сарадника.²⁴²

Омладинцима у Заводу су давани разни писмени задаци да би квислиншке власти кроз саставе могли сагледати и пратити »резултате васпитања«, а зато да би се видело да ли се омладина почела одрицати својих првобитних убеђења. Теме су биле циничне и провокативне, изабране тако да је свака од њих међу интернирцима могла да изазове отпор, протест или на какву реакцију коју би требало пригушити дивљим батинањем, затворима, слањем у концентрациони логор или предавањем Немцима. Поводом предавања која је одржао министар просвете Велибор Јонић логораши су писали задатак: »Мој утисци о предавању министра просвете«. Кад је отпочела велика совјетска офанзива на Источном фронту, у зиму 1942'43. године, омладинцима је дата тема: »Шта мислимо о развоју догађаја у свету и о положају Србије? Сличне провокативне теме рећале су се скоро сваке недеље: »Мој случај«, »Моје политичко убеђење«, »Шта сам мислио о Заводу пре него што сам овде дошао«, »Шта мислим о Заводу после 6 месеци боравка у њему«, »Мој поглед на свет«, »Шта мислим о Титовој акцији« и низ других сличних.²⁴⁴

Све ове саставе прегледао је управник Завода, његова жена Драгојла и васпитачи. Уколико састави нису одговарали фашистичким властима, логораши су присиљавани да задатке поново пишу. Било је случајева да су омладинци отворено писали да су и даље остали на линији Комунистичке партије Југославије и ослободилачке борбе, и да нису изгубили веру у победу и своје осло-

²⁴² Саопштење, стр. 170; Глас Јединственог народноослободилачког фронта, бр. 6, од септембра 1943.

²⁴³ Саопштење, стр. 150.

²⁴⁴ Исто.

бођење из круга бодљикавих жица.²⁴⁵ Логораши — омладинци су кажњавани и за најмање »преступе«. Управа логора била је донела о томе посебан правилник по коме су предузимане оштре мере против свих оних омладинаца и омладинки који би било шта предузели што не би било у духу слова правилника. Казне су биле разноврсне почев од најтежих физичких радова, затвора и батињања па до слања у концентрациони логор у Бањицу.²⁴⁶

Од свих репресалија које су примењиване над логорашима »васпитачи« су батине највише волели. Батињање су вршили, како агенти Специјалне полиције, тако и они који су носили називе управника и васпитача. Ево шта је о томе писало у извештају управника Завода за месец мај 1943. године. »Приликом хапшења неколико питомаца затражено је од стране Завода да физички интервенишу при саслушању, али на то није пристао командир страже. Тим поводом затражено је од господина министра да се стражи наложи да и те послове ради.«²⁴⁷ Батињања је било у толикој мери да ни стражари нису хтели да обављају те послове. Да не би остао »посао незавршен« сам управник Поповић са својом свитом васпитача (поред других) обављао је и ове послове и у томе је био стекао велико искуство. Ово потврђује и његов извештај писан у акту пов. 402 од 3. септембра 1943. године. »Напомињемо — каже управник Завода Милован Поповић, говорећи о Александру Петровићу, кога враћа Специјалној полицији — да је Петровић слаб на срцу и да ће то знатно и вама (Специјалној полицији) отежати да спроведете енергичну истрагу«. Такође је било познато кажњавање батинама у тзв. »белој кући«. Био је то уствари затвор у затвору, састављен од две ћелије, где су за теже »преступе« стрпавани омладинци и омладинке.²⁴⁸

Међу казне које су примењиване у Заводу спадао је и тзв. »изолатор«, у који су затварани они омладинци и омладинке који су отворено изражавали своје симпатије према ослободилачком покрету. »Изолатор« је установљен јануара 1944. године. Једна барака у којој су услови за живот били најгори била је преграђена и у њене просторије било је издвојено 23 омладинца. Они су били изоловани од осталог света у логору; радили су по читав дан нај-

²⁴⁵ Милорад Феликс, један од истакнутих омладинаца Београђана увек је пркосио Управи Завода и Специјалној полицији. Он је био добио задатак да напише тему: „Мој случај“ и први редови његовог састава су били: „Презадили су нас вековни непријатељи, они против којих је и мој отац ратовао и бранио своју домовину, и они који су ми убили три стрица у борби за своје незајажљиве апетите, они који су ми мучки заклали деда и ујака поред осталих. . .“ (АСРС, незаведена документа).

²⁴⁶ У члану 8. Правилника о реду и дисциплини мушког интерната стоји: „На дат знак трубом или неким другим сигналом сви интернати морају бити на зборном месту, сврстати се по својим десетинама, водовима и четама (. . .) На знак узбуне питоцима је забрањено свако кретање по интернату; ако се затекну у баракама тамо има и да остану, а ако су се нашли ван барака морају одмах ићи у прву бараку. Сви у баракама треба да асчекају наређења васпитача (ДА СРС, незаведена документа, из Правилника о унутрашњем реду и дисциплини мушког интерната).

²⁴⁷ Саопштење, стр. 162.

²⁴⁸ ДА СРС, незаведена документа, Извештај Управника Завода пов. број од 31. IX 1943.

теже физичке послове; на рад су ишли одвојено од осталих питомаца са којима им је било забрањено да имају било какве контакте. Чак се нису смели ни поздрављати ако би наишли један поред других. На раду су увек имали стражара са пушком, који је будно пратио да не би побегли са посла. Радно време ових омладинаца трајало је неограничено, некада чак од 12—15 часова, зависно од расположења управника и васпитача Завода. Рад је био тежак, јер су питомци »изолатора« радили најтеже физичке послове. И онда када у Заводу нико није радио, чак и онда када није било посла уопште, управа је терала питомце из »изолатора« на рад и измишљала им посао. Радили су по највећем снегу, па и онда када је вода била поплавила читаво поље кроз које су морали пролазити, тако да су се 29. фебруара 1944. године морали изути и боси газити по снегу и води која настајала услед отапања снега. О мерама које је предузела Управа Завода над изолованим омладинцима писало је у извештају Управника Завода Милована Поповића за месец фебруар 1944. године: »У протеклом месецу изоловани питомци су радили преко целог дана и по сваком времену само најтеже физичке послове. За време једномесечног постојања »изолатора« може се рећи да су се унутрашње прилике у Заводу у многоме побољшале и да је васпитни рад много ефикаснији.²⁴⁹

Управа Завода није, међутим, само тешким физичким радом исцрпљавала омладинце. Она их је и лишавала свих књига, без обзира на њихов садржај. На ову категорију омладинаца сваког дана је вршен психолошки притисак и предочавано им је да ће бити ликвидирани ако се не буду у свему покоравали прописима Завода. У случају било каквог »инцидента« сви омладинци у »изолатору« сносили су колективну одговорност. Углавном, сваки од ових омладинаца који би се експонирао на било који начин, био је изолован и стављен у знатно теже услове живота. У мају 1944. године био је формиран и женски »изолатор« у који су на почетку биле издвојене само две другарице.²⁵⁰

Све ове рафиниране методе мучења, сав овај брутални и наказни режим уништавања младих живота, инспирисали су управника Завода Милована Поповића да каже да установа »служи на част немачким и српским властима«.

Услови живота у Заводу су били врло лоши. Исхрана је била рђава, често очајна, а најчешће је није ни било, тако да су логорашаи гладовали и глађу изнуривани.²⁵¹ У редовном извештају

²⁴⁹ ДА СРС, незаведена документа, Извештај управе Завода за фебруар 1944. Министарству просвете.

²⁵⁰ АИГВ, бр. 2832/XXXIX-398, сећања Драгољуба Јефтовића управника Пионирског града).

²⁵¹ У телеграму Управе завода од 30. априла 1943. Министарству просвете стоји: „Ништа од хране немамо, нити можемо добити шта да радимо?“ У одговору Министарства просвете од 5. маја стоји: „Изволите спровести потребно смањење порција исхране у Заводу“. У једном другом акту од априла 1943. Завод је поново писао Министарству просвете: „Завод је остао без хране — хлеб се питомцима не издаје већ 15 дана, мало кромпира што смо обезбедили употребили смо за сетву, а пасуља имамо свега за још неколико дана“. (ДА СРС, незаведена документа).

Управе Завода за април месец 1943. говори се о критичној ситуацији у којој се налази Завод у погледу исхране: »Засада Завод не располаже ни зрном кукуруза — каже се у једном делу помешног извештаја — питомцима хлеб се уопште не издаје. Остали артикли људске исхране такође се на слободном тржишту тешко могу обезбедити услед претерано високих владајућих црноберзијанских цена и услед несташице артикала... Тешкоће у раду у овом месецу (априлу) настајале су услед немања хране и немогућности да се било где набави«. Изврштаје сличне садржине Управа Завода је слала Министарству просвете и следећих месеци. У извештају за мај месец, на пример, речено је, поред осталог, да је у том месецу било најтеже са исхраном и да је глад стално присутна у Заводу. У извештају за август месец, пак писало је да »првих шест месеци није било хлеба«.²²²

Као последица гладних, лоших хигијенских услова, тешких физичких напора, хладноће и батинања, омладинци су преко мере било исцрпљени; нагло су слабили и губили у тежини. У априлу месецу, на пример, од укупног броја питомаца ослабило је 88%, са просечно 2,9 кг. а од укупног броја питомица ослабило је 83,1% са просечно 2,4 кг.; у месецу мају 1943. питомци 67,6%, са просечно 1,8 кг. а питомице 93,5% са просечно 1,6 кг.; у месецу јуну 1943. питомци 83% са просечно 2,3 кг. а питомице 80,6%, са просечно 1,6 кг. Највише је ослабио питомац који је изгубио 7 килограма. У месецу јануару 1944. омршавило је 58% питомаца, а од питомица 51%. Питомци су ослабили просечно са 2,1 кг. Највише је ослабио питомац који је изгубио 9 кг. а највише је ослабила питомица која је изгубила 6 кг.; у мају месецу 1944. године од питомаца ослабило је 83% са просечно 3,3 кг., а од питомица ослабило је 90,3% са просечно 2,4 кг. Највише је омршавио питомац који је изгубио 11 кг., а највише је омршавила питомица која је изгубила 7 кг.²²³

Ове поразне цифре говоре о систематском злочиначком уништавању омладине, која је тргнула по фашистичким логорима и »васпитним заводима«. Као последица свих ових мера долазило је до тежих обољења омладинаца, најчешће са отвореним плућним процесима, тако да је управа Завода често морала да отпушта поједине омладинце и омладинке кућама или их је слала у поједине градске болнице. Из сачуване документације види се да органи Специјалне полиције нису давали одобрење једном броју омладинаца ни да се лече ван Завода, јер су претпостављали да би појединци, иако болесни били опасни за околину због своје комунистичке пропаганде. У акту Управе Завода од 22. XI 1943. г. у вези с тим је писало: »Управа града Београда не даје сагласност за пуштање наших оболелих питомаца на кућно лечење, када им је здравствено стање такво да више не могу бити ни у заводској амбуланти ни у болници (...).«. Ако се прими мишљење Управе града Београда онда боравак у Заводу за извесне оболеле питомце не би представљао спасавање њихових живота, него уништавање живота.²²⁴ Само у тромесечју јуни, јули, август 1944. г.

²²² Саопштење, стр. 152-153.

²²³ Исто, стр. 156.

²²⁴ Да СРС, незаведена документа, писмо Завода бр. 12253 од 22. XI 1943. Министарству просвете.

било је отпуштено ради кућног лечења или упућено у разне болнице због обољења туберкулозе плућа 15 омладинаца и омладинки.²⁵⁵

Ови подаци убудљиво говоре да су услед слабе хране, глади, рђавих стамбених прилика, велике хладноће, лоших хигијенских услова, тешког физичког рада и мучења сваковесне природе многи логораша пострадали тако што су добили отворени процес на плућима. Вероватно да је било (иако се то не види из документације) много других омладинаца, чије болести нису биле опасне по околину, те су као такви таворили у Заводу, иако нису имали ни најминималније услове за лечење. Уосталом, циљ окупатора и квислиншких власти и није био да спасавају животе припадника ослободилачког покрета већ да их уништавају. У то су се увериле хиљаде Југословена који су своје животе изгубили, или су услед страха које су преживели у логорима и казационама постали неспособни за било какав тежи физички или интелектуални рад.

Иако није било организованог партијско-политичког рада у Заводу (јер су услови за такав рад били заиста тешки), извесна веза је одржавана са организацијом у Смедеревској Паланци, а преко ње са Београдом и Космајским партизанским одредом. Мињаз Бајазит, фризерка из Смедеревске Паланке, одржавала је, с времена на време, контакте са логорашима, тако да су ови чешће обавештавани о најважнијим збивањима у свету и у нашој земљи. Међутим, узевши у целини може се закључити да ГК КПЈ за Младеновац, као ни Месна партијска организација у Смедеревској Паланци, нису поклањали довољно пажње да се омладинци ослободе из круга бодљикавих жица. Можда узроке у таквом ставу према Заводу треба тражити у томе што ипак није било лако примити у одред 500—600 ненаоружаних људи под условом и да се ослободе, у периоду када је реакција непријатеља била врло јака. Без обзира на слабе везе са партијском организацијом, осећао се колективан дух и у женском и у мушком интернату код доброг дела омладинаца тако да су они чешће по групама одржавали састанке и расправљали о појединим проблемима.²⁵⁶

Тај минимални политички рад и заједнички контакти између затвореника био је ипак основа за стварање планова у Заводу о бекству из логора. Више пута логораша су покушавали да побегну. Први такав покушај бекством извршен је 13. априла 1943. године. Међутим, бекство је осујећено, јер је неколико омладинаца — провокатора благовремено обавестило Управу Завода тако да је одмах позвана Специјална полиција. Организатор «пуча» Милован Миловић «Ченче» стрељан је том приликом а 15 омладинаца било је спроведено у концентрациони логор на Бањици, где су и они потом стрељани.²⁵⁷

²⁵⁵ Исто, Решење Министарства просвете, бр. 3197 од 19. VI 1944; број 3193 од 19. VI 1944; бр. 3315 од 29. VI 1944; бр. 3418 од 6. VII 1944; и бр. 3214 од 29. VIII 1944.

²⁵⁶ ИАГБ, бр. 3116/Мг и 2916, сећања Славке Петровић — Муњас и Анице Паскаљевић.

²⁵⁷ АВИИ, бр. рег. 58/9-3, к. 34. Извештај Управе Завода у С. Паланци од 20. IV 1943.

Иако бекство није успело, Управа Завода, органи Специјалне полиције, па и Немци који су били стационарани у Смедеревској Паланци, били су узнемирени. Сви они су стрелили не само од омладинаца логораша, већ и од интервенције своља, у првом реду од Космајског партизанског одреда који се чешће кретао у непосредној близини Завода. Стрепње су биле оправдане, јер је почетком јуна 1943. године једна партизанска група напала на логор и том приликом је дошло до оштре борбе у којој су погинула 2 Немца и неколико стражара. Немци су били јако разјарени после ове борбе и тражили су да се сви омладинци у логору стрељају јер је наводно њиховом кривицом дошло до погибије немачких војника.²⁵⁸

У новембру 1943. године пошло је за руком једној групи логораша да побегну из Завода. Ову групу предводила је Славка Петровић — Муњас. Приликом пребацивања преко жица приметили су их стражари тако да је из групе од 10 омладинаца побегло свега четворо.²⁵⁹ После овог бекства Управа Завода је чешће тражила помоћ у људству и наоружању, бојећи се да партизани, у договору са омладинцима, не изврше нови напад на Завод. У акту Министарства просвете бр. 75/43 Команди Српске државне страже поводом тога је писало следеће: »Сваким даном постоји све извесније да ће партизански елементи, чим се за то укаже прилика, напасти на Завод у Смедеревској Паланци са каквом већом формацијом. Оружјем којим се сада располаже, Завод није у могућности да одоли таквом нападу. Стога ми је част умолити вас за дејство да се заводској стражи одмах пошаљу још 2 тешка ми траљеза.²⁶⁰

Манифестација отпора и бекство у Заводу у Смедеревској Паланци биле су на почетку 1944. године све чешће и озбиљније. Једна група омладинаца успела је да побегне 16. јануара 1944; друга група побегла је почетком фебруара.²⁶¹ Све ово је навело одговорне органе Недићеве квислиншке владе да се позабави даљом судбином Завода односно мерама предострожности. У том смислу била је одржана 11. II 1944. шира конференција којој су присуствовали шефови одсека Одељења Специјалне полиције у Београду са Бошком Бећаревићем на челу, затим представници Министарства просвете и Управе Завода. Констатовано је, између осталог, да безбедност Завода треба побољшати. Одлучено је да се у Среско начелство у Смедеревској Паланци упути једно специјално лице из Управе града Београда које би имало задатак да мотри не само на рад и кретање у Заводу него и у самој Паланци и њеној ужој околини, пошто се рачунало да се бекства

²⁵⁸ Као нап. 259. У једном делу извештаја Управник Завода је писао: „У случају каквог озбиљнијег напада на Завод, било би се врло тешко бранити. Смештај барака је такав и приступ тако олакшан да се сигурно може рачунати са нашом погибљу. Стражара има премало; наоружање је очајно, одбранбени заклон и осветљење слаби”.

²⁵⁹ АВИИ, бр. реф. 5/10-1, к. 34, додатак извештају за јануар месец 1943. од 7. VI 1943.

²⁶⁰ АСРС, (незаведена документа) писмо Министарства просвете бр. 75 од 3. XI 1943.

²⁶¹ Као нап. 260. Извештај Управе Завода од 21 I 1944. и 4. II 1944.

логораша скоро редовно инспиришу и организују споља.²⁶² После тога у Завод је стигао начелник Управе града Момчило Новаковић у својству полицијског комесара са изванредним овлашћењима да може слати питомце на траг у полицију, упућивати у концентрациони логор и окатегорисати их.²⁶³

Међутим, мере безбедности и репресалије над омладинцима логорашима иако су ометале бекства, нису пореметиле њихова настојања да се прескоче жица Завода и да се дочепају слободе. Бекства је било све до распуштања Завода. У јулу месецу 1944. године, на пример, око 20 омладинаца је успело да побегне из логора и већина од њих су ступили у партизанске одреде. У августу месецу побегло је из Завода и 16 стражара.²⁶⁴

Током двогодишњег постојања Завода у Смедеревској Паланци, стално су стизале нове групе омладинаца и омладинци, док су други отпуштани под условом да ступе у непријатељске одреде: било у националну службу рада за обнову Србије, у Љотићеве добровољце, у Недићеву Српску државну стражу или у четнике Драже Михаиловића. Слање омладинаца из Завода у непријатељске војне формације вршено је највише у 1944. години. Међутим, један број омладинаца и омладинки, који су се читаво време у логору отпорно држали и отворено иступали као организатори бекства и побуна, слати су поново у Специјалну полицију, а одатле у концентрациони логор на Бањици.

Из сачуване документације види се да су 18. октобра 1943. године, 6. јануара 1944; 26. јула 1944; и 1. IX 1944. слате групе омладинаца из Завода у концентрациони логор на Бањици или у интернацију.²⁶⁵ Ови омладинци су знали да њихово слање за логор на Бањици значи и стрељање, па су чешће покушавали да побегну стражи која их је спроводила. Тако, једно бекство из канџи полиције забележено је 6. јануара 1944. године, када је питомац Завода Сава Марковић, који је био један од организатора неуспелог пуча од априла 1943. године, успео да побегне у непосредној близини Бањице и да ступи у редове бораца Сремског партизанског одреда.²⁶⁶ Једна група од 9 омладинаца почетком септембра 1944. године на путу од Завода до логора на Бањици, у близини Младеновца, покушала је да искочи из воза и да побегне. Шест омладинаца успело је да савлада стражара, искочи из воза и да ступи у Космајски партизански одред, док су остали спроведени у логор на Бањици. Управник Завода у свом извештају пов. бр. 466 од 5. септембра, који је упутио Министарству просвете и вера о овом бекству је писао: »У вези са слањем питомаца у националне оружане одреде саопштавам да смо 9 питомаца, који уживају глас тежих криваца под пратњом страже упутили Управи града Бео-

²⁶² Исто писмо. Министарства просвете, пов. бр. 581 од 11. II 1944. Министарству унутрашњих послова.

²⁶³ Исто, Извештај за фебруар 1944.

²⁶⁴ АСРС, писмо Министарства просвете пов. бр. 299 од 1. IX 1944. председнику Недићу.

²⁶⁵ Саопштење, стр. 166, извештај управе Завода пов. бр. 466 од 5. IX 1944. Министарству просвете.

²⁶⁶ АСРС, незаведена документа, извештај Управе Завода, пов. бр. 52 од 4. II 1944. Министарству просвете.

града (...) ви сте већ извештени да су шесторица од њих и поред пратње од 7 оружаних лица успела близу Младеновца да уткнуту из воза».²⁶⁷

Управа Завода имала је одрешене руке у погледу слања омладинаца у логор на Бањици. Имала је овлашћење од Министарства просвете да може сваког питомца — питомицу Завода »који почини какво теже дело, морално или које друге природе« које повлачи за собом одстрањење из завода у смислу чл. 11. Правилника о оцењивању, одмах одстранити из Завода и вратити Управи града Београда.²⁶⁸

Слање омладинаца из логора у Националну службу рада и у одреде Српске државне страже и Љотићеве добровољце вршено је још до краја 1943. године. Месеца октобра, на пример, од 68 оптужених, 52 ступило је у Националну службу за обнову Србије а 4 у Љотићеве добровољце.²⁶⁹ О групи од 29 омладинаца, која је била отпуштена 17. јануара 1944. године из Завода, у Решењу Министарства просвете писало је следеће: »Сви ови мушки питоци из ове Одлуке, који по постојећим прописима подлежу обавези националне службе имају одмах по напуштању Завода ступити у националну службу за обнову Србије».²⁷⁰

У извештају Управе Завода од 4. септембра 1944. писало је да је тога дана управник послао у »српске оружане одреде по добровољној пријави и слободном избору 104 питомаца, и то у српски добровољачки корпус 53, у српску државну стражу 26 и у одреде Драже Михаиловића 25».²⁷¹ У Националну службу рада и друге непријатељске формације, по правилу, слати су они омладинци којима је казна била истекла. Међутим, многи омладинци и после истека казне задржавани су у Заводу на неодређено време, јер се рачунало да се нису »преваспитали« и да ће »штетно« деловати на околину. Тако је у Решењу Министарства просвете Пов. бр. 408 од 25. VIII 1943. године стајало да се у Заводу задржи 58 омладинаца до даље Одлуке.²⁷² Исто Министарство донело је 16. новембра 1943. године идентичну одлуку за 29 логораша. Ова пракса је и даље била уобичајена.²⁷³

Завод у Смедеревској Паланци имао је и ту »част« да су током 1944. године у његовим просторијама вршени покушаји одржавања антикомунистичких курсева. Наиме, управа Завода, Министарство просвете и Специјална полиција Управе града Београда донели су били одлуку да се средњошколци омладинци из Београда и других места из Србије упућују у Завод на антикомунистички курс, а после тога да се распореде по разним градовима, да врше антикомунистичку пропаганду и да буду претходници борбе

²⁶⁷ Саопштење, стр. 166.

²⁶⁸ ДА СРС, незаведена документа, овлашћење Министарства просвете, пов. бр. 45, 3. П 1944.

²⁶⁹ Исто, писмо Завода бр. 3255 од 21. X 1943. Министарству просвете.

²⁷⁰ Исто, решење Министарства просвете бр. 393 од 17. I 1944.

²⁷¹ Из Саопштења, извештај Управе Завода, бр. 2798 од 4. IX 1944. Министарству просвете.

²⁷² ДА СРС, незаведена документа, решење Министарства просвете од 25. VII 1943.

²⁷³ Исто, 16 XI 1943, решење пов. бр. 530.

против комунизма. Међутим, као ни многе друге мере окупаторских власти, тако ни ова није имала успеха. Уствари, било је планирано да прва група од 14 омлачинаца 20. фебруара отпочне рад у Заводу, али уместо 14 дошло их је свега 4, тако да је план о одржавању оваквих курсева још у самом почетку у потпуности пропао. Омладинци су налазили разне изговоре и одбијали да се пријаве.²⁷⁴

Током јуна, јула, августа и септембра 1944. године, многа писма Управе Завода Министарству просвете или пак писма Министарства просвете управи Завода, показују нервозу. Назирала се пропаст Немачког Рајха, а самим тим и »Нове Србије«. Зато се у тим писмима чешће поставља питање — шта чинити са Заводом. Ни у самој Управи Завода нису у томе била јединствена гледишта. Чешће је долазило до свађа између управника и његове жене, с једне, и васпитача, с друге стране, или између самих васпитача. У вези са даљим одржавањем Завода Управа Завода је још 9. јуна 1944. године предложила Министарству просвете: »прво, да у случају преке потребе (...) може сама отпустити из Завода питомце и питомице позитивног држања као и оне који су озбиљније оболели. 2. Остале питомце, питомице на случај преке и неодложне потребе, предати првој Српској или војној власти. 3. Да заводску имовину може такође предати извесној власти на чување«.²⁷⁵ У месецу септембру Управа Завода је, на основу овлашћења које је добила од Министарства просвете,²⁷⁶ убрзано отпуштала групе омлачинаца кућама, мотивишући то »изванредним приликама које су наступиле »отежаним снабдевањем« и низом других фактора, тако да су по етапама били отпуштени сви логорашци из Завода до краја септембра 1944. године. Коначно је логор био укинут 3. октобра 1944. године. У решењу Министарства просвете је о томе писало: »Услед изванредних прилика у земљи, Управа Завода (...) у Смедеревској Паланци, обустављајући даљи рад у Заводу, извршила је између осталог и хитну ликвидацију целокупне заводске имовине«.²⁷⁷ Не чекајући коначно расформирање Завода, а бојећи се да не падне у руке партизанским одредима, а самим тим народном суду, пред којим би одговарао за недела, које је починио, према свом народу, 10. септембра 1944. године управник Завода Милован Поповић, заједно са »васпитачима« — мучитељима омладине Браниславом Борђевићем и Мирком Будимиром, ступио је у редове четника Драже Михаиловића.²⁷⁸ Тиме је практично и био укинут Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци.

На основу непотпуне документације, поверљиве и строго поверљиве, коју су водили Завод у Смедеревској Паланци, Министарство просвете као и органи Специјалне полиције, може се видети »да је Завод за принудно васпитање омладине« био инструмент

²⁷⁴ АВИИ, бр. 47/4-1, к. 50; ДА СРС, писмо Министарства просвете, пов. бр. 167 од 22. III 1944.

²⁷⁵ ДА СРС, писмо Министарства просвете, пов. бр. 228, од 9. VI 1944. председнику владе Недићу.

²⁷⁶ Исто, решење Министарства просвете, пов. бр. 304, од 7. IX 1944.

²⁷⁷ Исто, решење Министарства просвете, пов. бр. 311 од 3. X 1944.

²⁷⁸ Саопштење, стр. 168.

Специјалне полиције и Гестапоа и да је он служио као филијални логор за оне младиће и омладинке, припаднике ослободилачког покрета, који из било ког разлога нису слати у главни логор на Бањици.

18. Радничка омладина Београда и њен положај у периоду окупације

Нису сачувани подаци колико је радника до 25 година старости из Београда ступило у прве партизанске одреде, или колико их је ступило касније у јединице НОБ-а у Србији. Нема довољно података ни о броју погинулих радника као активних учесника и сарадника НОП-а. Уосталом, подаци ове врсте недостају и за средњошколску, студентску, па и сеоску омладину и, уопште, за припаднике НОП-а у Југославији.

Нешто више докумената сачувано је о оном делу радничке омладине који је био запослен у предузећима, рудницама и другим објектима, које су на територији Србије организовали Недићева влада и немачке окупационе власти. Целокупна привреда на територији окупиране Србије била је под контролом Немаца, а нарочито рудници бакра, олова, цинка, сви рудници угља, па и дрвна индустрија. Примање и отпуштање радника, наднице, дужина радног времена и другог било је регулисано специјалном уредбом коју су Немци прописали још 12. маја 1941. године.²⁷⁹ На основу ове Уредбе, као и низа каснијих уредаба и наредаба које су прописивале окупаторске и квислиншке власти, свако предузеће, односно послодавац био је обавезан да прими изванредан број помоћника и шегрта зависно од броја квалификованих радника и да са шегртима 8 дана после ступања на посао склопи одговарајуће уговоре. Међутим, све ове наредбе биле су мртво слово на папиру. Многи шегрти су радили и по 6 месеци а да са њима нису склапани никакви уговори, нити су добијали било какву награду за обављени рад. У вези с тим и, уопште, о положају шегрта и помоћник Удружења занатлија града Београда, упутило је протесно писмо Мин. привреде у коме се оштро осуђује незапамћена експлоатација од стране појединих послодаваца. Наводе се примери да је надница једног шегрта или помоћника, који раде на чишћењу димњака, била равна надници од 1935. године, иако су трошкови живота, нарочито после окупације несразмерно порасли.²⁸⁰

Шегрти и помоћници нису боље пролазили ни у другим грађанама привреде. Тако се, на пример, из евиденције коју је водио Комесаријат за цене и наднице види да је у Београду у августу 1941. године код 29 стаклорезачких мајстора радило 87 ученика и то просечно 10—12 часова дневно, а да су њихове наднице биле свега 30—40 динара. Ако се узме у обзир да је тада цена једног кг. масти била од 300—350 динара; кајмака од 200—250; сланине

²⁷⁹ ДА СРС, бр. 26-270.

²⁸⁰ ДА СРС, бр. 117/41.

од 250—300 итд. онда ће се видети каква је била реална надница тог младог радника.²⁸¹

Интересантно је напоменути да се Дирекција железница за Србију у извештају Министарству привреде од 10. фебруара 1942. године жали на поједине »саботерске испаде« појединих група шегрта из Београда и неких других градова Србије, да изводе чешће саботаже чак и у радном времену и да многи од шегрта напуштају посао и одлазе у партизанске одреде.²⁸²

Министарство привреде Недићеве владе у сарадњи са Мин. просвете стварало је поједина удружења и организације, које би се »старале« о радничкој омладини. Тако је, на пример, још крајем 1941. године био формиран у Београду »Савез трговачких омладина«, који је имао своје организације, удружења, па и школе на територији града. Циљ овог савеза био је да се »брине о економским условима трговачке омладине како се не би она одродила од српства и постала плен комуниста«. У вези са радом ове организације Савез је добијао редовно дотације од Мин. привреде и Министарства просвете за свој организациони и агитационо пропагандни рад, тако да је само у једној рати на име »помоћи« Савезу трговачке омладине Министарства привреде исплатило суму од 250.000 дин.²⁸³

Док је Савез трговачких омладина био »задужен« да се стара о економским условима рада и живота трговачке омладине, Српска заједница рада, чије је главно седиште било у Београду, а имала је своје филијале у свим градовима Србије, добила је задатак од Мин. просвете да врши »систематско национално и социјално васпитање ученика и истовремено подиже нов привредни подмладак за најважнија звања свих занатских грана«.²⁸⁴

У оквиру ове организације одржавана су предавања у вечерњим часовима за све ученике који су били у радном односу. Сваки омладинац, који из »неоправданих разлога« није долазио на предавања, предлаган је предузећу у коме ради да му се за целу недељу одбије од наднице 25—50%, а уколико би се »неоправдани испади« понављали, онда су се такви омладинци предлагали Специјалној полицији ради саслушања »као национално неисправни«. Међутим, и сами послодавци нису били заинтересовани да им ученици и помоћници напуштају пре времена посао, те су својим ставовима доприносили да поједини шегрти буду кажњавани не само економски, већ да буду под сталном присмотром органа Специјалне полиције.²⁸⁵

Сем предавања која су били обавезни да посећују, на радничку омладину Београда вршен је стални притисак да посећују биоскопе и позоришта која величају Хитлера и фашистичку Не-

²⁸¹ ДА СРС, бр. 154/41, Извештај Комесаријата за цене и наднице од 7. августа 1941.

²⁸² ДА СРС, бр. 5773/42, извештај Дирекције државних железница — Мин. привреде од 10. фебруара 1942.

²⁸³ ДА СРС, Извештај Мин. привреде од 10. јуна 1942.

²⁸⁴ ДА СРС, бр. 24-3/42, Извештај Старешинства српске заједнице рада — Мин. просвете од 29 јуна 1942.

²⁸⁵ Исто.

мачку. Због тога је Српска заједница рада тражила и добила одобрење од Мин. просвете да припадници радничке омладине у групама најмање од 20; могу посећивати одређене представе са попустима од 25% под условом да она код омладине развијају »национална осећања«.²⁸⁶

И Савез трговачке омладине и Српска заједница рада, спроводили су политику Милана Недића, који је проповедао »ред и мир« у односу на окупатора, али истовремено борбу против комунизма. Обе ове организације, као и многе друге, имале су за циљ да радничку омладину разним идеолошким и пропагандним средствима вежу за окупатора, односно да неутралишу њено учешће у ослободилачком покрету. Наравно, један део радничке омладине покорно је радио не интересујући се за друштвена и политичка збивања у земљи и у свету, али велика њена већина са нестрпљењем је очекивала ослобођење своје земље и у томе давала свој допринос.

Због изузетне потребе за радном снагом, током 1942. а нарочито 1943. године, Недићева квислиншка влада прибегава »обавезном раду« широких размера, тј. принудном раду за све способне грађане. На тај начин добар део радне снаге био је присилно мобилисан и спроведен у поједине руднике. Велики број омладинаца, као и старијих особа, био је отеран на рад у Борски рудник. Према непотпуним подацима, на радовима у Бору учествовало је крајем 1943. године преко 13.000 радника, највећим делом омладинаца. Само из Београда у 1943. години било је упућено на разне објекте преко 11.000 присутних мобилисаних грађана. У првој половини 1943. било је упућено у Бор 3560; у Костолац 238 и на разне објекте у околини града 1660 радника. До краја 1943. на рад у Борски рудник било је одведено 7789 Београђана.²⁸⁷

Карактеристично је да је почетком 1944. наредбом Немачке врховне команде у Београду и Недићеве владе, вршена присилна мобилизација и женске радне снаге. **Ново време** је у броју од 19. јануара 1944. године донело саопштење Немачке команде за Србију у коме се подвлачи да услед несташнице у радној снази, треба хитно мобилисати 1500 девојака за рад у фабрикама које имају посебан значај за немачке окупационе власти. После бомбардовања Београда 16. и 17. априла 1944. од стране савезничких авиона, редовно је женска радна снага била мобилисана на рапчишчавању појединих делова града, тргова, булевара, појединих фабрика и других порушених објеката.²⁸⁸

Колико је Недићу и његовој влади било стало да радничку омладину изолује од утицаја КПЈ и њене идеологије види се између осталог и у чињеници што је Недић себе прозвао »заштитником радничком подмлатка«. Да би то и на делу показао Недић

²⁸⁶ ДА СРС, бр. 36736/42 — Српска заједница рада је имала и ту улогу да растура књиге и брошуре које величају немачки фашизам. Тако су неки припадници 3. јула 1942. растурали по установама и предузећима Београда 80 књига: „Социјална Немачка“, „Сарадња за изградњу нове Европе“ и друга (ДА СРС, бр. 28-204/42).

²⁸⁷ С. Босиљчић, Светлећи сигнали, Београд 1961, 157; Ј. Марјановић, Београд, 273.

²⁸⁸ **Ново време**, 7. и 8. V 1944.

је, 11. јуна 1943. године донео одлуку да се оснује »фонд армијског генерала М. Недића за Српску радничку децу«. У том смислу именован је одбор од 3 члана који је управљао фондом. Била је донета Уредба и Статут о критеријуму расподеле средстава из Фонда. У члану 6 поменуте Уредбе писало је: »Помоћ ће се пружати радничкој деци, којој је ова хитно потребна, затим избегличкој радничкој деци, радничкој деци и породици чији су хранитељи на раду у Немачкој, и на радовима у Србији или у заробљеништву«.²⁸⁹

Ко је све добијао помоћ из овог фонда и у ком износу нисмо могли утврдити, али је она, претпостављамо, била симболична, јер је приликом стварања овог фонда, у њему било свега 300.000 динара. Према томе, нема ни говора да је Недић био окупиран бригама о судбини радничке класе и њеног подмлатка, већ је и стварање поменутог фонда имало више пропагандни карактер, како би се Недић и његова влада представили у очима народа као заштитници сиромашних и незбринутих. Наравно, мало је било оних који су веровали да издајници српског народа брину о том народу. Уосталом, верно служење немачком окупатору преко 3 године под изговором да жели »да спаси српски народ«, говори недвосмислено ко је био Недић и чије је интересе он заступао.

19. Развој и деловање Скојевске организације у Београду и Земуну 1944. године

Скојевска организација у Београду, као ни организација КПЈ нису се биле опоравиле све до ослобођења овог града од многих провала, које су организацију потресале у 1942. и 1943. години. Међутим, у релативно кратком периоду (од октобра до краја децембра 1944. године), Београд је имао бројчано јаку скојевску организацију. Постојао је Месни комитет Скоја од 7 чланова, 96 скојевских актива у које је било учлањено око 1.000 чланова Скоја. Само у 12. рејону од ослобођења Београда до 15. децембра 1944. године формирано је 12 скојевских актива и једно фабричко руководство.²⁹⁰

Повољан развој светских догађаја у великој мери је већ првих месеци 1944. године код многих Београђана, нарочито код чланова КПЈ и чланова Скоја појачавао жељу да ступе у борбу против окупатора и његових помагача. У вези с тим, још крајем 1943. године, предузимане су извесне мере да се људство шаље у поједине одреде. Било је самоиницијативног одлажења у поједине одреде и бригаде, и чешће су стварани пунктови за организацију и пребацивање људства у партизанске одреде. Тако је на иницијативу групе средњошколаца, коју је предводио Михајло Марковић, у пролеће 1944. године успостављена веза са Јастребачким партизанским одредом, у који је ступило око 80 омладинаца из Београда. Велики број омладинаца ступио је из Београда 1944. године у Космајски, Шумадијски и многе друге одреде и бригаде на територији Србије.²⁹¹

²⁸⁹ ДА СРС, бр.18858/43.

²⁹⁰ АИРПС, бр. 75, Извештај ПК Скоја за Србију од 6. I 1945. — ЦК Скоја.

²⁹¹ Ј. Марјановић, Београд, 296-297.

Активност скојевске организације у Земуну током 1944. године све се више појачавала. Сем тога што су омладинци не само појединачно већ и у групама одлазили у партизанске одреде, запжене су биле свакодневне акције и саботаже у граду и његовој околини. Ударне диверзантске групе у Земуну нису престајале са акцијама за све време ослободилачког рата. Током 1944. године извршено је више акција, саботажа и атентата на немачке шпијуне и провокаторе. У време припрема и продора Главне оперативне групе НОВЈ у Србију, земунски диверзанти и ударници су појачавали борбену активност против окупатора и квислинга у граду а и у суседним селима.

Код Дома стараца у Земуну, фебруара 1944. године, извршен је атентат на «извидника жупске редарствене области». Група чланова Скоја коју је предводио Бранко Куга, уништила је сарадника окупатора Штиглица. Једна друга група ударника 7. августа извршила је атентат на Бранислава Северовића, шефа политичког одсека усташке полиције у Земуну. После краћег времена био је ликвидан и његов заменик Божа Шарић. Све ове и више других акција, које нису забележене у тексту, имале су великог одјека у првом реду на родољубиво становништво које је добро познавало злочине агената и плаћеника у редовима окупаторских и квислиншких функционера. Вести о свакодневним акцијама изазивале су немир и страх од улице и града у коме су живели, брог чега су појачавали личну пратњу и обезбеђивали станове у којима су становали.²⁹²

20. Први конгрес УСАОС-а и његове одлуке (новембра 1944. године у Београду)

После вишемесечних припрема и неизвесности која је владала у погледу места и датума одржавања конгреса, Први конгрес Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије, одржан је у ослобођеном Београду у времену од 16—18. новембра 1944. године. Један од највећих ратних скупова напредне омладине бавио се њеним градитељским задацима у новој Југославији. Омладински конгрес је одржан у периоду када је готово цела Србија била ослобођена и када се водила борба за коначно ослобођење Југославије. Значајно је истаћи да је Конгрес одржан непосредно после заседања Велике антифашистичке народноослободилачке скупштине Србије, на којој су узели активног учешћа и делегати омладине Србије. Они су са посланичких трибина обећали највећем законодавном и извршном представништву народа Србије да ће учинити све да се што пре и што успешније народноослободилачки рат и револуција заврше; да ће антифашистичка омладина Србије помоћи новим органима власти у обнови и изградњи ратом порушене привреде и у свим другим акцијама које буду органи власти организовали.²⁹³

²⁹² Ж. Атанацковић, н. д, 201, 203.

²⁹³ Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије, Београд, 9-12. XI 1944. На скупштини су у име антифашистичке омладине Србије говорили Драги Стаменковић, секретар ПК Скоја за Србију и Добрица Ђосић, уредник Младог Борца, органа УСАОС-а.

Фрагменти службеног саопштења говоре о времену, приликама и атмосфери једног од највећих политичких скупова омладине, који је протицао у сали Коларчевог народног универзитета и у манифестацијама на београдским трговима, од којих је онај код железничке станице био још закрчен великим бројем тенкова и артиљерије. Неколико десетина километара од града Београда, могла се тих дана чути топовска јека са сремског фронта, а улицама су се, с времена на време, могле приметити колоне заробљених немачких војника које су спроводили у логоре борци НОВЈ. Омладински конгрес и полетне колоне његових делегата употпуњавали су колорит главног града, на прагу последње ратне зиме, потсећајући на прву ратну јесен и Ужице 1941: борбене песме и громке колоне манифестаната, који су по улицама у ходу скандирали: »Сви на фронт — сви за победу« итд.

Првом конгресу УСАОС-а присуствовало је 1949 делегата (1354 омладинца и 595 омладинки), представника омладине из свих крајева Србије. Да би се видело из којих друштвених слојева потичу делегати, покушаћемо да прикажемо њихов социјални састав. Од укупног броја делегата, 510 су били активни борци НОВ и ПОЈ, 618 земљорадници, 320 ученици, 83 студенти, 57 радници, 195 занатлије, 13 трговци, 62 службеници. Од делегаткиња 101 се тада бавила кућним пословима и њихово занимање у сачуваним документима означено је као »домаћица«.²⁹⁴

Сви омладинци и омладинке делегати, били су сврстани у две конгресне бригаде. Прва конгресна бригада имала је 8 батаљона: I — крушевачки, II — топлички, III — лесковачки, IV — врањски, V — пиротски, VI — нишки, VII — чачански и VIII — крагујевачки са укупно 1029 делегата. Друга конгресна бригада имала је такође осам батаљона: I — зајечарски, II — поморавски, III — први пролетерски корпус и XII корпус, IV — младеновачки, V — ваљевски, VI — шабачки, VII — ужички, VIII — београдски (са XIX корпусом) са укупно 920 делегата.²⁹⁵

На конгресу су били представници омладине свих покрајина Југославије. Затим представници омладине Совјетског Савеза, Енглеске, Америке и Бугарске. У име Националног комитета ослобођења Југославије и председништва АВНОЈ-а Конгрес су поздравили Јосип Броз Тито и др. Иван Рибар. Тито је одао велико признање омладини Србије за њено активно учешће у ослободилачком рату и револуцији: »Никада неће бити могуће довољно оценити ону улогу коју је омладина Југославије, а у првом реду омладина Србије, одиграла у овој великој ослободилачкој борби. . . Године 1941, овдје, на улицама Београда, младићи и девојке, скоро дјеца, на позив Комунистичке партије, пошли су у борбу не штедећи своје младе животе. Омладина у Београду, омладина у Крагујевцу, омладина у Ваљеву, омладина у Ужицу, омладина у Пожаревцу, омладина у свим градовима Србије, омладина српских села, дигла се и пошла у борбу против највећег непријатеља и српског и свих народа Југославије — њемачког окупатора и његових слугу« — рекао је у једном делу поздравног говора Јосип Броз Тито.²⁹⁶

²⁹⁴ Први Конгрес антифашистичке омладине Србије, 153.

²⁹⁵ Исто.

²⁹⁶ Зб ОПЈ, II-2, 72-73, поздравна реч Јосипа Броза Тита на Првом конгресу УСАОС-а, 16. XI 1944.

На Првом конгресу антифашистичке омладине поднета су три реферата: Радован Пантовић: Борба омладине Србије против окупатора и домаћих издајника; Зага Стоиловић: Србија у Демократској Федеративној Југославији и Драги Стаменковић: Уједињени савез антифашистичке омладине Србије и његови задаци. У дискусији учествовало је 39 делегата и представника појединих организација и покрајина. Сви они износили су резултате рада које је омладина Србије постигла у ослободилачком рату и револуцији, примера хрбрости и самоодрицања против окупатора и његових помагача. На Конгресу су били као делегати и представници пионира. У име лесковачког округа Степа Соколовић, а као делегат ваљевске пионирске бригаде говорио је Миливоје Бурнић о раду пионира у току рата, о такмичењу у част Конгреса и о задацима пионира у обнови и изградњи земље.

Другог дана рада I конгреса Антифашистичке омладине Србије стигло је писмо делегатима од Централног хигијенског завода у Београду у коме је речено да је хитно потребна крв да би се тешко рањени борци, који су тек стигли са фронта, спасили од смрти. На позив радног председништва јавило се добровољно 800 омладинаца делегата да желе да дају своју крв за рањенике. Исто дана 18 омладинаца дали су своју крв, а следећег дана то исто су урадили и многи други делегати. Трећег дана Конгреса, у току рада, стигло је захвално писмо рањених бораца, које је одмах прочитано делегатима: »Немамо довољно речи да вам изразимо своју најискренију захвалност на помоћи коју сте нам пружили тиме што се дали драгоцену крв нашим најтежим рањеницима, и, на тај начин, допринели спасавању живота многих од нас. Ви сте на први апел, одмах похитали у огромном броју и без устезања дали толико крви да ће животи многих наших другова бити спасени... За те ваше племените жртве ми вам обећавамо да ћемо по оздрављењу још јаче ударити по окупатору и његовим слугама, док га не дотучемо.«²⁹⁷

Каква је била атмосфера на Конгресу можемо видети из многих докумената па и из новинских извештаја. Дневни листови **Борба** и **Политика** доносили су на видним местима извештаје о раду Конгреса. Исто тако, **Млади борац** и **Омладина**, и остали листови и часописи, били су у знаку Конгреса. Конгресу је указивана посебна пажња, његов је рад праћен на особитим интересовањем и његов значај стално наглашаван. После велике скупштине АСНОС-а, конгрес је био прва већа манифестација једнодушности и спремности за борбу до коначног ослобођења земље и мобилизација свих омладинских снага у Србији на обнови и изградњи порушене привреде. На Конгресу је било присутно 14 делегата из Македоније. О њиховим утисцима о раду и о манифестацијама забележила је **Омладина**, орган УСАОС-а где је речено да су необично импресионирани радом Конгреса и иступима делегата, који су подједнако отворено говорили како о успесима у току рата тако и о слабостима у раду којих је без сумње било.²⁹⁸

²⁹⁷ **Омладина**, лист УСАОЈ-а, бр. 19, 20. XI 1944. 36 ОПЈ, II-2, 208; Први конгрес УСАОЈ-а, 154.

²⁹⁸ 36 ОПЈ, II-2, 516-517.

Сви реферати који су поднети Конгресу и дискусије делегата, говорили су о великом доприносу антифашистичке омладине Србије у периоду ослободилачког рата. Међутим, и реферати и дискутантани су истицали да борба није завршена и да предстоје нови напори, нове жртве и самоодрицања, због чега је требало мобилисати све снаге ради коначног ослобођења и обнове земље. Као први задатак, на Конгресу је речено, треба мобилисати што више омладинаца у редове НОП-а и ПОЈ-а. Иако је у том периоду била ослобођена готово цела ужа Србија, многи крајеви Југославије (Срем, Хрватска, Босна и делови Словеније), били су под окупацијом и народи тих покрајина водили су одсудне борбе и требало им је у томе помоћи. Чување тековина народноослободилачке борбе (народна власт, народноослободилачки одбори и чување братства и јединства), које су исковане у ослободилачком рату, други је значајан задатак. Посебно је истакнуто да треба окупити у УСАОС-у све омладинце и омладинке, који су из било којих разлога до тада били по страни. Такође је закључено да треба, сем досадашњих организација УСАОС-а (радних заједница, културних група, просветних организација, пионира, спортских удружења и др.), отворити нове организације и проналазити нове облике рада. Речено је да треба организовати радне акције, па је препоручено да треба наставити и са стварањем радних бригада, батаљона и чета у свим околностима Србије и да се у њих укључе сви омладинци и омладинке, који се већ нису налазили у бригадама НОП и ПОЈ.²⁹⁹

Сви ови задаци прецизирани су у резолуцији о наредним задацима, која је усвојена на Конгресу. По једногласној одлуци свих делегата I конгреса, у конгресну резолуцију ушло је и писмо, које је Конгрес упутио Националном комитету ослобођења Југославије, у коме је речено да ће омладина Србије уложити све напоре да се порушене пруге, мостови, фабрике и други објекти што пре оспособе за рад, да ће омладина помоћи да се порушене куће подигну, и да ће ударничким радом радних бригада снабдевати градове огревом.³⁰⁰

После завршетка радног дела Конгреса прочитан је указ Председништва АВНОЈ-а којим се Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије, за заслуге и активно учешће у ослободилачком рату и револуцији, одликује Орденом Народног ослобођења. Истим указом, Председништво АВНОЈ-а је на предлог Врховног команданта НОП и ПОЈ Јосипа Броза Тита одликовао Иву Лолу Рибара Орденом Народног хероја, који је на свечан начин уручен Лолом оцу др Ивану Рибару. Предајући ово високо одликовање, Рато Дугоњић је између осталог рекао: »Друже председниче АВНОЈ-а, Одрен Народног хероја наших палих бораца, предаје се њиховим породицама, ако су оне достојне тога. Ја мислим да се у Југославији може мало наћи породица и очева који би достојније примили Орден Народног хероја његовог сина, но што сте Ви«.³⁰¹

²⁹⁹ Први конгрес УСАОС-а, 102-112, реферат Драгог Стаменковића.

³⁰⁰ Први конгрес УСАОС-а, 142-143.

³⁰¹ Зб ОПЈ, II-2, 77-78; говор секретара ЦК Скоја Рата Дугоњића приликом предаје ордена народног хероја Иве Лоле Рибара, његовом оцу др Ивану Рибару, 18. XI 1944.

На крају рада I конгреса УСАОС-а делегати су из своје средине изабрали Главни одбор Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије од 59 чланова и то 43 из позадине и 16 чланова одбора из јединица НОВ и ПОЈ. Речено је на Конгресу да је главни задатак новоизабраног Одрода да помогне омладини да спроведе у живот задатке које је конгрес поставио пред омладину Србије. На првој седници Главни одбор је изабрао Секретаријат који је у име одбора вршио све његове функције у времену између њихових заседања.³⁰³

У Секретаријат су изабрани следећи чланови:

1. Драги Стаменковић
2. Душан Пућа
3. Бора Дреновац
4. Радован Пантовић
5. Загорка Стоиловић
6. Драгомир Стојановић
7. Ранђел Младеновић
8. Емилија Јакшић
9. Раденко Броћић
10. Зоран Жујовић
11. Добрица Ћосић
12. Михајло Туртић
13. Братислав Гудурић.

На крају, да напоменемо да је ради организовања рада Конгреса био наименован приређивачки одбор од 26 чланова. Овај одбор је био подељен на пет отсека: економски, технички, пропагандни, затим статистичко-административни одсек и одсек за стенодактилографију, фото репортерски и кинооператорску службу. Сви важни моменти на Конгресу су били снимани. Поред фото-репортера појединих листова непрекидно су радили нарочито за ову сврху ангажовани фото-репортери, као и фото репортери омладинци Београђани који су снимали за зидне новине својих одељака. Конгресних фото-репортера било је 10. Исто тако вршена су снимања и за филм. И на том послу радили су квалификовани радници. Одмах после Конгреса појавио се журнал на неколико стотина метара филмске пантљике под насловом: »Први конгрес Антифашистичке омладине Србије«. Поред инсталираних микрофона, у самој дворани Коларчевог народног универзитета, била је организована радио-служба у пуном опсегу. Радио-Београд, који је почео да емитује своје прве емисије у ослобођеном Београду 13. новембра 1944. године преносио је рад Конгреса. У оквиру Конгреса одржан је читав низ радних приредби ради забаве делегата, а београдска омладина је у недељу 19. новембра приредила банкет за 680 делегата у домовима УСАОС-а у Београду.³⁰³

Први Конгрес Антифашистичке омладине Србије завршио је свој рад после разматрања свих проблема са којима се омладина Србије сукобљавала у току три и по годишњег суровог рата. Али, у

³⁰³ Исто, 154-156.

току тродневног рада, колико је трајао Конгрес, готово сви делегати су истицали да се не би требало заносити успесима, који су постигнути у ослободилачком рату, јер, рат још није био завршен, иако је готово цела ужа Србија била слободна, те се у свим дискусијама делегата и у рефератима као црвена нит провлачила мисао да треба уложити нове напоре и мобилисати све омладинске снаге за коначно ослобођење земље и обнову ратом опустошене привреде. Са таквом девизом делегати су се разишли са Конгреса, а одлуке и ставове донете у резолуцији о наредним задацима преносили су у јединице НОВЈ, а у позадини преко актива СКОЈ-а и одбора УСАОС-а објашњавао је омладини значај Конгреса и неопходност ступања у редове НОВ и ПОЈ, као и у радне бригаде, које су се стварале на територији свих округа Србије.

Иако регионални I конгрес УСАОС-а је одјекнуо широм земље, а нарочито у Србији, као позив за последњу мобилизацију снага и средстава за фронт и победу. У исто време био је нова обавеза младих ратника и хиљада њихових следбеника и настављача на тегобне путеве, изградњу и учвршћење нове државе. Најтеже бреме нових задатака и обавеза, без сумње опет је чекало млађе другове, сигурно као и 1941. године.

21. Школовање једног дела студената Београдског универзитета у периоду окупације (1941—1944)

У претходном тексту било је речи о напредној омладини и о њеном учешћу у ослободилачком рату. Такође смо анализирали рад једног дела омладине која је припадала четничком покрету Драже Михаиловића или је била организована у квислиншким омладинским организацијама. Међутим, сматрамо да је потребно да кажемо нешто и о оном делу омладине која је наставила студије за време окупације, односно да објаснимо рад Београдског универзитета, будући да је о овом проблему до сада врло мало писано и многе су ствари непознате нашој историографији.

Редовна настава на Београдском универзитету за време окупације није одржавана, али су студенти са специјалним одобрењима немачких окупационих власти полагали испите у свим испитним роковима почев од јуна 1941. па све до фебруара 1944. године. Иако није било услова за нормалан рад Универзитета, јер су у највећем делу универзитетских просторија били смештени немачки војници, а оскудевало се и у наставном кадру, Савет комесара, а касније Недићева квислиншка влада упорно су инсистирали код немачких окупационих власти да се одобри редовна настава на Универзитету. Због тога је комесар просвете владе Милана Аћимовића, још 2. маја 1941. хитно тражио од Ректора извештај о броју студената на факултетима, који су били уписани у летњем семестру школске 1940/41. и о томе поднео извештај Управном штабу немачког војног заповедника у Србији.³⁰⁴ Недићева влада је рачунала да би отварањем Универзитета могао њен углед и народу

³⁰⁴ ДА СРС, 40-114/41, Писмо Министарства просвете од маја 1941. — Ректорату Београдског универзитета.

порасти и да би то представљало њену извесну самосталност у односу на окупаторе. Међутим, и Немци су исто тако гледали своју рачуницу и сматрали су да би било опасно сакупити на једно место десетину хиљада или више младих људи, који би у сваком тренутку могли представљати опасност за »ред и мир« у окупираном делу Србеје. Због тога су стално одуговлачили са одобрењем на основу кога би могла отпочети редовна настава на Универзитету.

Нисмо могли пронаћи податке о броју студената који су полагали испите у јунској сесији 1941, али је евидентно у извештајима Ректората да су испити полагани на свим факултетима Београдског универзитета. Зна се једино да се на Пољопривредном факултету био пријавио у јуну месецу да полаже испите 81 кандидат са 357 пријава, а у октобру 1941. су 72 студента истог факултета положила 321 испит.³⁰⁵ Да напоменемо да је било уписано на 6 београдских факултета и 185 студената Јевреја, али њих је задешила иста судбина као и остале Јевреје у Београду, те им није било дозвољено ни да изађу на испит сходно чл. 4 »Наредбе Војног заповедника у Србији од 30. маја 1941. која се односи на Јевреје и Цигане«. На основу исте Уредбе отпуштени су из службе сви професори Јевреји, а на основу специјалних наређења дат је отказ великом броју професора српске и других националности за које се сматрало да нису »национално поуздани«.³⁰⁶

У низу других мера ради »сређивања« стања на Београдском универзитету, треба истаћи да је 29. маја 1941. донета одлука да се формално забрани рад свим студентским удружењима на Београдском универзитету. »Част ми је извести — писао је ректор Универзитета комесару за просвету — да је универзитетски сенат на седници од 29. маја 1941. донео одлуку да се укину сва студентска удружења и да њихову имовину преузме Универзитет«.³⁰⁷

Питање је каква је и колика била имовина студентских удружења. Питање је да ли је уопште било, јер су Немци још од првих дана окупације највећи део универзитетских зграда заузели, а ин-

³⁰⁵ ДА СРС, бр. 22-355/41, Извештај Ректората за јули месец 1941; Наредбом Министарског савета Недићеве владе бр. 541 од 9. II 1942. сви професори Пољопривредно-шумарског факултета (њих око 30) и студенти овог факултета који су живели у Београду и у унутрашњости Србије, били су мобилисани и стављени на расположење Министарству пољопривреде »на спровођењу плана о пољопривредној производњи«. Студенти су били упућени у унутрашњост Србије, где су били распоређени на рад у поједина пољопривредна газдинства да раде физичке послове »за стан и храну, а евентуално још и неку малу награду уколико се покажу марљиви на послу«, с тим што им се ово време признавало као испуњење обавезе у смислу Уредбе о увођењу Националне службе за обнову Србије (ДА СРС бр. 37-306/42, решење Министарства просвете од 9. II 1942).

³⁰⁶ ДА СРС, бр. 26-1/41, Извештај Ректората од 1. VII 1941. — 7. VI отпуштено је из службе 5 професора, 23. VI — 11 професора и 5. VII такође 11 професора итд.

³⁰⁷ ДА СРС, бр. 3878, писмо Ректората од 10. VI 1941. — Министарству просвете. — 22. јуна комесар за просвету В. Јонић је у акту бр. 12176 од 19. јуна известио ректора да се у свему слаже са одлуком Универзитетског Сената »да се укину сва студентска удружења« (Исто).

вентар опљачкали. Уосталом, већи део гимназија и основних школа не само у Београду, већ и у унутрашњости био је претворен у немачке касарне. Зато се током целе 1941. године, па и касније водила преписка између директора средњих и основних школа, Ректората и Министарства просвете, с једне, и немачких окупационих власти у Србији, с друге стране.³⁰⁸

Све до септембра 1942, према одлуци шефа Управног штаба Војног заповедника Србије ДН. бр. 1306/41, право на полагање испита на факултетима имали су искључиво студенти који су имали оверених 8 семестара. Дакле, полагањима су углавном завршни испити. Изузетак од ове Уредбе вршен је код студената немачког језика, с тим што су они могли полагати испите ако су имали оверених 6 семестара.³⁰⁹

Један број грађана, опет на основу одобрења немачких окупационих власти, полагао је и докторске дисертације. То је рађено паралелно са полагањем испита на факултетима. Међутим, према постојећој Уредби »Реорганизованог Универзитета« као услов за полагање докторских испита, требало је кандидат да редовно похађа два семестра наставе. Али, пошто редован рад на Универзитету још није био отпочео, то је Управа ректората тражила одобрење да факултети буду отворени бар у току летњих месеци, како би се могло радити са докторандима. Шестог јула 1942. Министарство просвете добило је од Управног штаба опуномоћеног генерала у Србији акт следеће садржине: »Овлашћујем вас да одредите један термин за апсолвенте свих факултета да би се одржали дипломски испити, као и докторски испити. Уколико је за ту ствар потребан рад у библиотеци, не постоји ништа против тога«.³¹⁰

Без обзира на специјална одобрења за полагање испита и доктората, Министарство просвете и Ректорат Универзитета вршили су интензивне припреме за почетак редовне наставе на »Реорганизованом Универзитету«. С тим у вези тражена су решења, да се Универзитетске зграде, заузете од стране немачких војних власти ослободе. Али, сви покушаји на том плану, били су неуспешни. Биле су донете уредбе за поједине факултете, вршена су постављења професора и многа друга акта како би се убрзао рад за почетак редовне наставе. На шест београдских факултета: Филозофском, Правном, Теолошком, Техничком, Медицинском и Пољопривредном факултету у октобру 1942. године пријавило се на завршне испите 728 студената.

³⁰⁸ Ректор Универзитета у вези с тим послао је писмо б. VI 1941. — Комесару за просвету. Текст тог писма гласи: „Како извесне универзитетске зграде и просторије још држе немачке власти и у њих не пуштају никога, и како се још увек врши стално одузимање имовине, тако да данашње стање не одговара оном од јуче, то ми је част извести вас да Универзитет из истих разлога није у стању одговорити на акт Комесаријата министарства просвете (ДА СРС, бр. 3878/41, 318), ДА СРС, бр. 35-103/41, Наредба управног штаба војног заповедника Србије.

³⁰⁹ ДА СРС, бр. 35-103/41.

³¹⁰ ДА СРС, бр. 33-103/42.

Табеларни преглед испита по факултетима је следећи.³¹¹

Факултет	Пријављено		Положило испите	Није положило	Одустало	Нема услова	Дипломирало кандидата
	кандидата	испита					
1	2	3	4	5	6	7	8
Филозофски	73	73	47	5	8	13	47
Правни	253	519	364	68	65	22	165
Теолошки	40	196	173	13	10	—	21
Технички	181	412	315	67	30	—	15
Медицински	123	164	73	25	66	—	8
Пољопривредни	58	169	99	22	36	12	9
СВЕГА:	728	1.533	1.071	200	215	47	265

Да напоменемо да су у октобарском испитном року брањена и три доктората на Правном факултету, а, касније, докторске дисертације пријављене су на другим факултетима Београдског универзитета.

Из претходне табеле може се видети да је 728. пријављених студената положило у октобарском испитном року 1.071 испит, а да 47 студената није полагало »због неиспуњавања услова«. У образложењу ректората се каже да су то »сумњиви елементи« и да би њихово присуство на испитима могло негативно утицати на остале кандидате. Сем тога, речено је да један број студената није могао изаћи на испит, јер су се налазили у Националној служби рада, Љотићевим добровољцима или у четничким редовима Косте Пећанца.

Сем студената који су се школовали на Београдском универзитету, од фебруара 1942, па све до јуна 1944. Министарство просвете издавало је специјална одобрења студентима који су тра-

³¹¹ ДА СРС, бр. 35-103/42, Писмо Ректората Београдског универзитета — Министарству просвете од 24. XI 1942.

жили да се школују на Универзитетима фашистичке Немачке. Преко хиљаду студената из Београда и унутрашњости Србије одлазило је да студира на факултетима у Грацу, Бечу, Берлину, Хајделбергу, Хамбургу и другим градовима Немачке. Реч је свакако о оном делу омладине која је била организована у квислиншке војне и омладинске организације, у првом реду у Љотићеве добровољце којима је фашистички режим импоновао, те је многим од њих Недићева влада обезбеђивала и стипендије за школовање, које су се кретале у просеку од 4—5.000 динара. Тако је Министарски савет, на пример, актом број 3.093 од 5. марта 1942. године одлучио да на једногодишње студије у Немачку пошаље 20 студената Срба, који су се истакли у редовима добровољаца и у Националној служби за обнову Србије.³¹² Касније су редовно слате нове групе на студирање у Немачку, али је највећи број оних који су подносили појединачне молбе и одлазили да се школују о свом трошку.

Из овог документа се може закључити да су ови студенти били углавном деца имућнијих родитеља, јер су морали њихови родитељи добро зарађивати у времену фашистичке окупације да би могли школовати децу у иностранству. Интересантно је да је сваки студент пре одласка из земље морао дати изјаву пред органима Специјалне полиције Управе града Београда. Текст те изјаве гласи: »Обавезујем се да ћу у Рајху проћи кроз специјалне курсеве ради упознавања са радом тамошњих омладинских организација«.³¹³

И сама ова изјава и њена садржина довољно говоре ко су били ти студенти и каква су била њихова идеолошка схватања. У сваком случају, они су узимали крупне обавезе и морали су се пре тога добро афирмисати код окупаторских и квислиншких власти као борци против комунизма да би добили одобрење за студирање на немачким факултетима.

У 1943. години повећао се број студената који су полагали испите на београдским факултетима у поређењу са пријављеним испитима у ранијим роковима. Од децембра 1942, решењем Управног штаба опуномоћеног командујућег генерала у Србији, одобрено је да поред апсолвентата, могу полагати испите и студенти који имају бар четири уписана и оверена семестра.³¹⁴ Тако је у фебруарском испитном року 1943. године изашло на испит 1.344 кандидата, што је готово двоструко већи број у односу на пријављене испите у октобру 1942. године. Резултат ових испита видеће се из следеће табеле:³¹⁵

³¹² ДА СРС, бр. 14296, решење Министарског савета од 5. III 1942.

³¹³ ДА СРС, бр. 31-284/42.

³¹⁴ ДА СРС, бр. 1-8/43, решење Управног штаба Немачког команданта у Србији.

³¹⁵ ДА СРС, бр. 5073/43. Извештај Ректората Београдског универзитета од 7. августа 1943. — Министарству просвете.

Факултет	Пријављено		Положило испите	Није положило	Одустало	Нема услова	Дипломирао кандидата
	кандидата	испита					
1	2	3	4	5	6	7	8
Филозофски	114	114	66	9	20	13	60
Правни	447	905	595	109	115	86	260
Теолошки	57	246	214	15	17	—	30
Технички	325	728	551	106	71	—	26
Медицински	298	234	88	40	120	—	14
Пољопривредни	103	313	177	36	76	24	16
СВЕГА:	1.344	2.540	1.691	315	419	123	406

Поред дипломских испита у фебруарском испитном року одбрањено је 7 докторских дисертација: 3 на Филозофском, 3 на Правном и 1 на Техничком факултету.³¹⁶

Крајњи рок који је била предвидела Недићева квислиншка влада за почетак редовне наставе на Београдском универзитету, био је 31. децембар 1943. године. До тог датума требало је завршити све припреме, јер се тај датум у официјелним круговима Недићеве владе очекивао као »датум столећа«. На шест факултета, на којима су и до тада положани испити, било је почетком августа 40 редовних, 52 ванредна професора, 63 доцента, 136 асистената и 31 хонорарни наставник. »Питању избора универзитетских наставника, Универзитетски сенат посветио је нарочиту пажњу — писало је у извештају Ректората — али поред тога, Универзитетски сенат је у погледу избора наставног особља наилазио на тешкоће. Једна од тешкоћа лежи у Уредби чл. 28. Уредбе о Универзитету, која предвиђа да број редовних професора једног факултета, не може бити већи од половине катедара на њему«.³¹⁷ Углавном, све до краја

³¹⁶ Једна од теза на Филозофском факултету била је „Школство Немаца у Југославији“. На Правном факултету брањене су следеће тезе: „Национал-Социјализам и развитак правног положаја ванбрачне деце у Немачкој“; „Правни положај народних школа“ и „Министарска одговорност по уставу од 1931. године“ (ДА СРС, бр. 5073, извештај Ректората од 17 VIII 1943).

³¹⁷ ДА СРС, бр. 5073, извештај Ректората од 7. августа 1943.

1943. године, вршена су постављења наставног и административног особља на свим факултетима.

У јунском и октобарском испитном року 1943. године, такође се наставило са полагањем испита на факултетима Београдског универзитета. Ево табеле пријављених и положених испита у поменутиим испитним роковима.³¹⁸

Факултет	Пријављено		Положило	Није положило	Одустало	Дипломирало
	кандидата	испита				
1	2	3	4	5	6	7
Филозофски	189	153	121	28	30	24
Правни	707	1.093	640	197	262	97
Теолошки	89	216	133	25	58	6
Технички	165	347	255	51	44	13
Медицински	87	96	74	19	45	8
Пољопривредни	58	180	117	6	35	7
СВЕГА:	1.295	2.085	1.340	326	474	155

Од септембра 1943. године, почиње први пут под окупацијом да се за један број студената Филозофског, Медицинског и Пољопривредног факултета изводи редовна настава, али по скраћеном програму. Уредбу о скраћеној настави одобриле су немачке окупационе власти а објављена је у **Службеним новинама** бр. 63 од 10. августа 1943. године. То је била нека форма пробног рада редовне наставе. Редован упис за ове течајеве обављен је од 20—30. августа, а накнадни од 1—10. септембра. Министарство просвете је много очекивало од ове наставе и рачунало је да ће се јавити бар хиљаду студената.³¹⁹ Међутим, на сва три факултета било је уписано свега 75 слушалаца: 42 на Медицинском, 24 на Филозофском, и 9 на Пољопривредном факултету.³²⁰ У вези с тим писао је декан Пољопривредног факултета да су на Одсеку за пољопривреду била уписана са-

³¹⁸ ДА СРС, бр. 6171/43 и 54/44, извештај Ректората од 15. IX 1943. и 3. I 1944. — Министарству просвете.

³¹⁹ ДА СРС, бр. 6171/43, Извештај Ректората од 15. IX 1943.

³²⁰ ДА СРС, бр. 6900, Извештај Ректората од 15. X 1943.

мо 3 слушаоца и да има изгледа да ће број ангажованих наставника бити неколико пута већи, од самог броја слушалаца. Због тога се сматрало да ће се Универзитет компромитовати не само у очима студената и народа већ и у очима Немаца. Узалудно су Министарство просвете и Ректорат Универзитета рекламирали преко штампе увођење редовне наставе на Универзитету. Нови слушаоци се нису јављали. Због тога су биле одређене посебне групе професора које су одлазиле у унутрашњост Србије да врше агитацију у четима добровољаца и јединицама Националне службе рада, али ни ово није помогло. Коначно је отпочела настава 10. септембра 1943. и трајала за студенте Филозофског и Пољопривредног факултета до фебруара 1944., а за студенте медицине до маја 1944.³²¹

Децембра 1943. године, актом немачког војног заповедника за Србију Дн. бр. 2776/43. званично је одобрено отварање Београдског универзитета и то само за катедре Филозофског, Медицинског, Пољопривредног и Техничког факултета. »Свечаности«, која је, тим поводом, одржана 10. јануара 1944. у сали Београдског универзитета, присуствовао је и Милан Недић и сви министри његовог кабинета. О значају увођења редовне наставе на Универзитету, говорио је Велибор Јонић, министар просвете, који је уједно истакао да треба сви »прави Срби да се уједине« како би се одбранили од комунизма.³²² Према евиденцији, која је сачињена у јануару месецу, бројно стање пријављених кандидата за упис на Универзитет по факултетима било је следећи:³²³

Факултети	Стари слушаоци	Нови слушаоци	Укупно
1	2	3	4
Правни	1.408	1.347	2.755
Филозофски	424	401	925
Теолошки	83	42	125
Медицински	463	1.978	2.441
Технички	421	1.415	1.836
Пољопривредни	65	614	679
СВЕГА:	2.864	5.897	8.761

Просто је невероватно да се 8.761 студент одлучио да настави студије првих месеци 1944. године, дакле, у периоду када су и лаици могли оценити да није дуго време када ће немачки окупатори

³²¹ ДА СРС, бр. 7883, Извештај Ректората од 15. XI 1943.

да напусте Југославију, а са њима и квислинзи: Недић, Љотић, Драги Јовановић, главни поборници отварања Београдског универзитета. Највероватније је да се радило о пријавама информативног карактера, како би се презентирале немачким окупационим властима убедљиве бројке студената, а да за озбиљније намере у погледу доласка на студије, није било толико људи. То потврђује и извештај Ректората за март месец 1944. године, из кога се види да је пријављено до тада било свега 414 студената.³²⁴

Ово је озбиљно поколебало све оне кругове, блиске сараднике Недића и његових министара, тако да редовна настава на Универзитету за време окупације практично неће ни отпочети. Многи професори, па и студенти, нарочито после бомбардовања Београда 16. априла 1944. године од стране англо-америчких авиона, побегли су из града. Немци су и даље највећи број универзитетских зграда користили за своје потребе. Према томе, за почетак редовне наставе на Универзитету, није било готово никаквих услова. Све већи број становништва бежао је из града. У околним селима биле су смештене готово све «државне» установе, болнице, избеглички домови, а пошто су пре завршетка школске године прекинуле наставу средње школе услед бомбардовања, то су се у појединим зграда на периферији Београда одржали испити за ученике средњих школа.³²⁵

То би била укратко историја Београдског универзитета за време «Владе народног спаса» квислинга Милана Недића, односно рад Универзитета под немачком окупацијом.

Несумњиво је да Недића, нити пак његове сараднике, нису руководили никакви хумани мотиви да се констатно залажу за све време окупације код немачких окупационих власти, како би ови одоорили редовну наставу на Београдском универзитету. По среди је била сасвим друга рачуница. Наиме, Недић је за све време уображавао да се налази на челу једне «државе», која има војску, полицију, жандармерију, чиновнички апарат и министарства на челу са министрима и низ других органа, те је рачунао да би углед његове «владе» био још већи и код Немаца и код народних маса уколико би се изборио да проради редовна настава на Београдском универзитету. Сматрао је такође, да би то било извесно осамостаљење у односу на Немце као окупаторе.

Међутим, поставља се, у вези са овим, једно друго питање. Управо, ко су били ти омладинци, који су у свим испитним роковима за време окупације подносили пријаве и полагаали испите на Београдском универзитету. Из којих слојева друштва су потицали ти студенти, и каква су била њихова политичка и идеолошка схватања, веома је тешко објаснити. Међутим, на основи извештаја Ректора универзитета, може се видети да је био хетероген састав тих студената. По свему судећи у највећем броју то су били људи који се још увек нису били чврсто политички определили. Али, добар део студената, поуздано се зна (јер то сазнајемо из администрације Ректората) били су љотићевци, симпатизери Милана Недића и његове

³²² ДА СРС, бр. 384/44, Извештај Ректората од 15. I 1944.

³²³ Исто.

³²⁴ ДА СРС, бр. 1808/44, Извештај Ректората од 6. IV 1944.

³²⁵ ДА СРС, бр. 2209/44, Извештај Ректората од 7. VII 1944.

влде, па и сарадници четничког покрета Драже Хахаиловића. Из извештаја Ректората, такође, сазнајемо, да је међу овим групама студената било и припадника ослободилачког покрета и за све оне, за које се у основи сумњало да припадају било којој комунистичкој организацији, њихове пријаве су одбијене и није им било дозвољено да полажу испите на Универзитету.

22. СКОЈ и УСАОС Београда у обнови и изградњи ратом порушене привреде.

Два основна задатака после ослобођења Београда, и одлука, које је донео I конгрес УСАОС-а, стајали су пред СКОЈ-ем и УСАОС-ом Србије а самим тим и Београда: Прво, мобилисати што више омладину у борбу за коначно ослобођење земље и, друго, организовати позадински рад у обнови и изградњи ратом порушене привреде. Не треба заборавити да су нашој земљи окупатори нанели не само огромне људске жртве, већ и велике материјалне штете пљачкањем и разарањем готово целокупне привреде. Према неким подацима у току II светског рата, спаљено је, разрушено или теже оштећено 822.237 зграда, услед чега је остало без крова над главом око 3,5 милиона становника у Југославији.³²⁶

Само у Београду у току рата је потпуно разрушено или оштећено 7.067 зграда у којима је било 17.750 станова. Међутим, било је доста лакше оштећених станова, тако да се укупан број пење на преко 22.000.³²⁷

Привреда је у току рата тешко настрадала. Око 2/5 укупних индустријских капацитета било је разорено или оштећено, а 289.000 сеоских домаћинства било је уништено са укупним инвентаром. Оспособљено је за саобраћај 28.380 километара путева, што је представљало 65% укупне путне мреже. Укупна штета је процењена на 46.900.000.000 динара (рачунајући по ценама из 1938. године), од чега само директна материјална штета износи 9.145.000.000.³²⁸

У Београду, на пример, у току II светског рата уништено је 56 а лакше или теже оштећено 398 комуналних објеката. Процењена вредност штете, рачунајући у предатним динарима износила је преко 48 милиона. Поред тога биле су разрушене 3 велике школске зграде, а кулминација окупатора у зверствима и вандалском односу према културним установама може се видети и у томе што су Немци запалили зграду Београдског универзитета на Студентском тргу, знатно оштетили зграду Техничког факултета. Изгорела је и Народна библиотека са огромним фондовима ненадокнадивих књига.³²⁹

Стављање фабрика у погон, оживљавање привреде и целокупна обнова земље, били су најшире поље рада на коме је у пуној мери дошао до изражаја полет антифашистичке омладине Београда. Разуме се, највећи део омладинских акција обављен је преко омладинских радних бригада. Прве веће акције биле су организо-

³²⁶ Гавро Церовић, Развитак омладинске организације у послератном периоду, Београд, 1959, 10.

³²⁷ Ј. Марјановић, Београд, 344.

³²⁸ Као нап. 326.

³²⁹ Ј. Марјановић, Београд, 344-345.

ване ради сеће дрва на Црном врху, Радану, Тари, Руднику и другим објектима, на којима је напредна омладина Београда узела активно учешће. Крајем 1944. године и почетком 1945. око 2.000 омладинаца са територије округа: Београда, Зајечара, Пожаревца, Валева, Крушевца, Јагодине и Ниша организовали су 4 бригаде и по цичи зими секли дрва на Црном врху да би обезбедили огрев за Београд, у коме је нарочито била критична ситуација у болницама, које су биле пуне рањеника. Зато је тај задатак прихватио да реши ПК СКОЈ-а за Србију и Главни одбор УСАОС-а. Само у акцији на Црном врху насечено је и допремљено за Београд 60% целе количине дрва са којом се снабдевао цео град.³³⁰

Друга значајна акција која је предузета после ослобођења Београда, јесте сакупљање помоћи за пострадале крајеве Босне и Херцеговине, Хрватске, Словеније и Црне Горе. Да би акција била што боље организована и имала што више успеха, на I конгресу УСАОС-а била је о томе усвојена посебна резолуција, која је по одлуци Конгреса била укључена у општу резолуцију о задацима омладине Србије у наредном периоду. Само из Београда од завршетка конгреса до 15. јануара 1945. године у овој акцији је учествовало 29.598 омладинаца и омладинки, који су дали на добровољној основи 117.970 радних часова. Ову акцију у Београду прихватила је и организација Народног фронта, АФЖ-а и друге политичке организације, па је прикупљено 44.370.000 динара и преко 3.000.000 куна. Сем тога, прикупљено је и 5,5 вагона разних намирница као и веће количине обуће и одеће.³³¹

Масовна омладинска акција, која је организована у пролеће 1945. године била је и берба кукуруза у Војводини, заосталог од јесени 1944. године јер услед борби на Сремском фронту, велики број мушке радне снаге био је отишао у НОВ, те кукуруз није био обран. У фебруару и марту 1945. године само из Београда било је отишло на рад у Војводину неколико стотина омладинаца. Рачуна се да је из Србије и из других покрајина Југославије учествовало у акцији браћа кукуруза и у акцији око пролетње сетве око 15.000 омладинаца и да је том приликом обрађено 49.000 јутара напуштених имања у Војводини, највећој житници Југославије.³³²

Разуме се, ми смо истакли само крупније акције на којима је омладина Београда била ангажована од I конгреса УСАОС-а до почетка јуна 1945. године. Међутим, упоредо са овим вршене су и многе друге радне акције, као што су поправка порушених кућа, изградња мостова, школа, путева, болница, жељезничких пруга и других објеката. На свим овим пословима од почетка до краја 1945. године из свих покрајина Југославије радило је 183 омладинске радне бригаде са око 300.000 младића и девојака.³³³

Уједињени савез антифашистичке омладине Србије из месеца у месец окупљао је у радним акцијама све већи број омладинаца и омладинки. Од 21. до 28. марта 1945. године на пример, била је у

³³⁰ Први конгрес КПЈ за Србију (рукопис), Београд, мај 1945, 186-188; С. Босиљчић, *Источна Србија*, 272; Г. Церовић, нд, 10.

³³¹ *Глас ЈНОФ Србије*, бр. 16 од 16. I 1945; Ј. Марјановић, Београд, 359.

³³² АИРПЈ, бр. 81, 23. II 1945; Ј. Марјановић, Београд, 358; Ж. Станковић, н. д, 250

³³³ Четврти конгрес Скоја, 97; Г. Церовић, н. д, 10.

Србији организована акција поводом »Светске омладинске недеље«. Тим поводом свуда у Србији биле су организоване посебне бригаде за обраду земље, за сакупљање прилога за војску, за оправку путева и др. Само у Београду учествовало је у овој акцији 1.100 омладинаца и омладинки.³³⁴

Из наведених података можемо закључити да није било готово ни једне акције које су после ослобођења Србије преузимали органи народне власти и позадински војни органи, у којима СКОЈ и антифашистичка омладина Београда нису били активно укључени. То је било на линији КПЈ, Народног фронта и осталих друштвено-политичких организација, тј. задатак да се мобилизују све људске и материјалне снаге како би се потпуно уништио немачки фашизам, који је држао још увек под својом окупацијом поједине делове Југославије. То је било неопходно и због тога да би се земља обновила а њена привреда ојачала, којој су током II светског рата били нанети велики ударци.

³³⁴ Ј. Марјановић, Београд, 358.

DIE JUGEND VON BELGRAD IM KRIEG UND IN DER REVOLUTION (1941—1945)

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit haben wir versucht, die Rolle der jungen Generation Belgrads im Krieg und in der Revolution umfassend und allseitig zu beleuchten. Zu diesem Zweck wurden reichliche, veröffentlichte und unveröffentlichte Archivmaterialien, sowie die Erinnerungen der Teilnehmer an den Geschehnissen und die entsprechende Literatur benutzt.

Besonders haben wir folgende Probleme analysiert: Lage und Stimmung der Jugend nach der Okkupation, SKOJ—Jugend (SKOJ — Bund der kommunistischen Jugend Jugoslawiens) von Belgrad in den Vorbereitungen zum bewaffneten Aufstand, Beistand der KPJ der organisationellen Entwicklung von SKOJ in Jahre 1941, Jugend in den Partisanenabteilungen, Aktionen und Sabotagen der Jugend im Sommer und Herbst 1941, Bemühungen des SOKJ um die Gründung der einheitlichen Jugendbewegung, Erste Massnahmen der Okkupations — und Quislingbehörden gegen NOP (Volksbefreiungsbewegung), Verhältnisse in Belgrad nach der Zurückziehung der Partisanenkräfte aus Serbien, Arbeitsbedingungen der KPJ und des SKOJ von Belgrad im Jahre 1942, Grosse Einbrüche in den Organisationen der KPJ und des SKOJ 1942, Repressalien der Schulbehörden gegen die progressive Mittelschuljugend, Gründung und Tätigkeit der jugendlichen Quislingorganisationen, Dimitrije Ljotić und sein Einfluss auf einen Teil der Mittelschuljugend, Tätigkeit der SKOJ—Organisation im Jahre 1942, Bildung des neuen Landeskomitees des SKOJ für Serbien, Schwere Bedingungen der illegalen Arbeit in 1943, Unterbringung der Jugend in die Zwangserziehungsanstalt, Arbeiterjugend und ihre Lage während der Okkupation, Entwicklung und Tätigkeit des SKOJ in 1944, Der erste Kongress des USAOS (Vereinigter Bund der antilaschistischen Jugend Serbiens), SKOJ und USAOS in der Erneuerung und im Ausbau der zerstörten Wirtschaft und die Schulung eines Teils von Studenten der Universität von Belgrad während der Okkupation.

Wir hoffen, in einer dokumentierten und allumfassender Weise, die Entwicklung und die Tätigkeit der Jugendbewegung in Belgrad, ihre Rolle und ihren Beitrag dem NOR (Volksbefreiungskrieg) und der sozialistischen Revolution, sowie sämtliche Massnahmen und Greuelthaten, welche die Okkupanten und ihre Diener an den Patrioten und besonders Kommunisten und SKOJ—Mitgliedern und ihren Leitungen verübten, dagestellt zu haben.

Dr Milan Borković